

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VA SPORT ISHLARI VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA INSTITUTI

PSIXOLOGIYA TARIXI
FANIDAN
O'QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi: 200 000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi: 210 000 – Sotsiologiya va psixologiya
Ta'lim yo'nalishi: 5210200 – Psixologiya (sport)

TOSHKENT

Fanning O`quv-uslubiy majmuasi O`zbekiston davlat jismoniy tarbiya institutida ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar:

- D.N. Arzikulov – O`zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti “Pedagogika va psixologiya” kafedrası mudiri, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent.
- E.N. Sirliyev – O`zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o`qituvchisi.

Fanning O`quv-uslubiy majmuasi O`zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti Ilmiy-uslubiy kengashida muhokama etilgan va foydalanish uchun tavsiya qilingan (201__ yil “__” _____ dagi “__” -sonli bayonnoma).

MUNDARIJA

FAN DASTURI	3
ISHCHI O`QUV DASTURI	16
MA`RUZA	37
AMALIY MASHG`ULOTLAR	113
GLOSSARIY	153

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

Ro'yxatga olindi:

№ *BD* *5610500-3.1*

201*6* yil *08* *08*

Oliy va o'rtta maxsus ta'lim
vazirligi

201*6* yil *25* *08*

**PSIXOLOGIYA TARIXI
FAN DASTURI**

Bilim sohasi: 200 000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq

Ta'lim sohasi: 210 000 – Sotsiologiya va psixologiya

Ta'lim yo'nalishi: 5210200 – Psixologiya (sport)

Toshkent – 201*6*

Fanning o'quv dasturi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengashining 2016 yil "25" 08 dagi "385" -sonli majlis bayonnomasi bilan ma'qullangan.

Fan dasturi Oliy va O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengashning 2016 yil "08" 08 dagi "3" sonli bayonnomasi bilan ma'qullangan.

Fanning o'quv dasturi O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya institutida ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar:

- Arzikulov D.N. O'zDITI "Pedagogika va psixologiya" kafedrası mudiri, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent;
- Haydarov F.I. O'zDITI "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi;
- Sirliyev E.N. O'zDITI "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi.

Taqrizchilar:

- Haydarov F.I. – O'zbekiston Milliy universiteti "Psixologiya" kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi;
- Hayitov O.E. O'zDITI "Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Fanning o'quv dasturi O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti Ilmiy-uslubiy Kengashida ko'rib chiqilgan va tavsiya qilingan (2016 yil "08" 07 dagi "12" -sonli bayonnoma).

Fanning dolzarbligi

Har tomonlama kamol topgan yuksak ma'naviyatli mutaxassis kadrlarni tarbiyalashda, uning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynovchi fan psixologiya tarixi fanining mazkur dasturi talabalarni psixologiya fani tarixiy ahamiyati va mohiyatini o'rganishiga qaratilgan. Shu sababdan ham mutaxassislarni zamon talabida tayyorlash uchun egallayotgan sohasini tarixini chuqur bilishi davr talabi hisoblanadi. Tarixiy rivojlanish har bir fan uchun xos bo'lib, u fandagi yangi g'oyalarning ildizi hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda nsonning o'zi xaqidagi bilimlarini yig'ilib hamda chuqurlashtirib borishidir. Psixologiya fani tarixiga nazar solar ekanmiz, psixik hayotni o'rganishga bo'lgan qiziqish turli tarixiy davrlarda nazariy rang-baranglik bilan kechganligini va psixikaning moddiy asoslari qanday tadqiqotlarda aniqlanganligini bilish imkoniga ega bo'lamiz. Bugungi kunda psixologiya tarixi psixologiyaning barcha sohalariga kirib borib turli xil nazariyalarning shakllanishi, psixologik oqimlarning yuzaga kelishi xamda turli davrlardagi psixologik maktablar g'oyalarni ochib berish talabalarda bilimlarni shakllantirish asosi hisoblanadi. Shuning uchun xam mazkur kursni o'qitish muhim hisoblanadi.

“Psixologiya tarixi” fan sifatida hayotning turli bosqichlarida, fan va madaniyat taraqqiyoti munosabati bilan psixologik bilimlar sohasi qanday kengayib borganligi, dastlabki psixologiya fani qay tarzda taraqqiy etib, fanlar tizimi darajasiga ko'tarilganligiga doir ma'lumotlarni qamrab oladi. SHuningdek, psixologiya tarixi inson psixikasi va uning hozirga qadar taraqqiyoti haqida chuqurroq, aniq ilmiy ma'lumot olish imkoniyatini beradi. Ilmiy jihatdan esa bu fan, nazariy malumotlarni o'rganishda foydali bo'lgan ilmiy metodlarni yaratishda ahamiyatli hisoblanadi.

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviyligi

“Psixologiya tarixi” fani umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 1-kursning 2-semestrda o'qitiladi.

“Psixologiya tarixi” fani ijtimoiy gumanitar fanlar turkumiga kirib, u psixologiya (sport) bakalavriat ta'lim yo'nalishid o'qitiladi. Mazkur fan rejalashtirilgan gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy (sosiologiya), matematik va tabiiy-ilmiy (informatika va axborot texnologiyalari, biomexanika, anatomiya va fiziologiya, sport tibbiyoti), umumkasbiy (umumiy psixologiya, etnopsixologiya, boshqaruv psixologiyasi, yosh va pedagogik psixologiya, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti) va ixtisoslik fanlar (ijtimoiy psixologiya, sport psixodiagnostikasi, konsultativ psixologiya va psixokorreksiya sport psixologiyasi) fanlaridan oladigan bilim va ko'nikmalarni to'ldirishga yordam beradi.

Fanning jismoniy tarbiya va sport hamda ishlab chiqarishdagi o'rni

“Psixologiya tarixi” fani bo'lajak sport psixologlarini o'z kasbini puxta egallashi, barkamol inson bo'lib yetishida va yetuk mutaxassis bo'lib faoliyat ko'rsatishida ularni zarur bilimlar bilan qurollantirish uchun xizmat qiladi. SHunga ko'ra, fanning jismoniy tarbiya va sport faoliyatini tashkil qilish va boshqarishdagi o'rni muhim hisoblanadi.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogii texnologiyalar hamda o'quv mashg'ulotlarni loyihalash

“Psixologiya tarixi” fanini o'qitishda mavjud mavzularning barchasi ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'tiladi. Mavzular mazmuni va hajmiga qarab, ularda ta'limning ilg'or pedagogik texnologiyalari qo'llaniladi. Ma'ruza mashg'ulotlarini o'tishda “insert”, “blis-so'rov”, “klaster”, “aqliy hujum” kabi usul va texnikalardan keng foydalaniladi. Amaliy va seminar darslarini tashkil qilishda “zig-zag”, “guruh bo'lib ishlash”, “insert”, “SWOT-tahlil” kabi faol ta'lim metodlari unumli ishlatiladi hamda taqdimotlar tayyorlanadi.

Fan o'qituvchisi tomonidan pedagogic va modulli texnologiya tamoyillari asosida “Psixologiya tarixi” fani o'quv mashg'ulotlarining loyihalari ishlab chiqiladi.

Fan modulining dasturi (module syllabus)

Oquv kursining to'liq nomi:	Psixologiya tarixi		
Kursning qisqacha nomi:	PT	Kod: PT	
Kafedra:	“Pedagogika va psixologiya”		
Fanni (kursni) olib boradigan o'qituvchi to'g'risida ma'lumot:	Sirliyev Erkin Nazarovich	e-mail: Sirliyev83@mail.ru	
Semestr va o'quv kursining davomiyligi:	Ta'lim yo'nalishlari o'quv rejasiga muvofiq 1-kurs, 2 semest.		
Individual grafik asosida professor-o'qituvchining talabalar bilan ishlash vaqti:	Haftaning seshanba, shanba kunlari soat 14.00 dan-16.00 gacha		
O'quv soatlari hajmi:	Jami:	186	
	shunigdek:		
	ma'ruza	54	
	seminar	54	
	amaliy		
	mustaqil ta'lim	78	
O'quv kursining statusi:	Umumkasbiy fanlar bloki		
Dastlabki tayyorgarlik	Kurs “Umumiy psixologiya” va “Muloqot psixologiyasi” fanlaridan o'zlashtirilgan bilimlarga asoslanadi.		
<p>Fanning predmeti va mazmuni: talabalarga psixologiya tarixi o'z o'tmishiga ega bo'lib, inson psixikasi va uning paydo bo'lishi haqidagi mumtoz nazariy ma'lumotlarni, avvalombor, fanning maqsadi, predmeti, vazifalarini tushintirishda xronologik yondashish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki xar bir davr psixologik qonuniyatlar va jarayonlarni tushintirishda qiziqarli va bahsbop fikr mulohazalarni qamrab oladi. Psixologiya tarixi fanining predmeti psixik voqelikni emas, uning haqidagi tasavvurlarning aniqlanish boqsichlarni o'rgatishga yo'naltirilgan.</p>			
<p>Fanni o'qitishdan maqsad: talabalarda psixologiya tarixi fanining nazariy asoslari va inson taraqqiyoti qonuniyatlarini tadqiq etish uchun amaliy materiallar bilan qurollantirish hamda mazkur fan amaliyoti bilan tanishish, mustaqil bilim olish hamda amaliyotga tadbiiq etish ko'nikmasini hosil qilish.</p> <p>O'quv fanining vazifasi - psixika xaqidagi ilmiy bilimlarning paydo bo'lishi va keyingi taraqqiyotini tahlil qilish: psixika haqidagi bilimlar rivojlanish qonuniyatlarini xronologik o'rganish: fan taraqqiyotida psixologiya fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligini ilmiy ochib berish: inson ruhiyati haqidagi dastlabki bilimlarning vujudga kelishi va voqe'likni idrok qilinishining miya mahsuli sifatida namoyon bo'lishini tahlil etish: fanning vujudga kelishida shaxs va uning individual hayotda tutgan rolini o'rganish, bir so'z bilan aytganda, psixologiya tarixi – bu fanning mantiqiy xotirasidir: psixologiya fanining butun bir masalalarini metodologik, ilmiy, haqqoniy tarzda yoritish ko'nikmalarni hosil qilish.</p>			
<p>“Psixologiya tarixi” o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:</p> <ul style="list-style-type: none"> – psixologiya fanlar tizimi tuzilishi, ularning rivojlanish istiqboli; – psixologik tadqiqotlarni tashkil etish, o'tkazish metodlari va uning vositalaridan foydalana olish; – umumiy psixologiyaning tizimlari, tamoyillari, mexanizmlari, kategoriyalari haqidahaqidagi <i>bilimlarga ega bo'lishi</i>; 			

- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador tizimlarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador kategoriyalarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador mexanizmlarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador qonuniyatlarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador asosiy holatlarni;
- insonlarning ish qobiliyatini oshirish va funksional holatini optimallashtirishnibilishi va ulardan foydalana olish *ko'nikmalariga ega bo'lishi*;
- turli xil hayotiy vaziyatlarda shaxsni o'rganishda umumiy psixologiyaning har xil usullarini qo'llash;
- psixologik, ijtimoiy-etnik va yosh-pedagogik tadqiqotlar metodlarini qo'llash;
- shaxsning bilish jarayonlari xususiyatlari, uning shaxslilik xususiyatlarini shakllantirish vositalarini qo'llash *malakalariga ega bo'lishi kerak*.

Kursning tematiktarkibi va mazmuni

№	Mavzu	Ma'ruza	Seminar	Mustaqil ta'lim
2-semestr				
1	Psixologiya tarixi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari	8	8	10
2	Qadimgi Sharqda psixologik ta'limotlarning yuzaga kelishi	8	8	10
3	Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)	8	8	10
1-joriy nazorat (JN) 1-oraliq nazorat (ON)				
4	Bilish jarayonlari haqida ta'limot. Tafakkurning oliy shakllari: muhokama yurituvchi, mantiqiy, diskursiv	6	6	8
5	Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi	6	6	10
6	Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya sohalarining rivojlanishi	6	6	10
7	Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo'llanish sohaları	6	6	10
2-oraliq nazorat (ON)				
8	O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi	6	6	10
2-joriy nazorat (JN)				
Yakuniy nazorat (YaN)				
Jami semestr bo'yicha		54	54	78

Ta'lim berish va o'qitish uslubi:	Ma'ruza, amaliy mashg'ulotlar, mustaqil ishlar (aylana stol, keys stadi, master-klasslar)		
Mustaqil ishlar:	O'quv loyihalar, guruhli taqdimot, referatlar, keyslar, dokladlar, krossvordlar, esse va h.k.		
Maslahat va topshiriqlarni topshirish vaqti	Kunlar	Vaqti	Auditoriya
1.	Professor-o'qituvchilarning individual dars jadvaliga asosan bo'sh vaqtlarida semestr davomida	Professor-o'qituvchilarning individual dars jadvaliga asosan bo'sh vaqtlarida	Kafedraga tegishli bo'sh auditoriyalarda

2.			
3.			
Bilimlarni baholash usullari, mezonlari va tartibi:			
JN va ONning ballari ishchi dasturda beriladi			
Baholash usullari	Testlar, yozma ishlar, og'zaki so'rov, prezintasiyalar va h.k.		
Fan bo'yicha talabalar bilimini nazorat qilish va baholash	Nazorat shakllari		
	Baholash turlari fan xususiyatidan kelib chiqqan holda so'rovlar, og'zaki savol-javob, yozma ish, test sinovlari yoki boshqa ko'rinishda o'tkazilishi mumkin.		
	Fan bo'yicha talabalar bilimini baholash mezoni		
86-100 ball	<p>– talaba mashg'ulotlarga doimo tayyorlagan juda faol dasturiy materiallarni yaxshi biladi, xulosa va qarorlar qabul qilaoladi, ijodiy fikrlaydi, bilimlarni amaliyotda qo'llay oladi.</p> <p>– talaba ijodiy masalalarni xal qilish mobaynida tegishli bilimlarni qo'llash diorasini maqsadga muvofiq tanlab, echimni topishga xizmat qiluvchi yangi usul va yo'nalishlarni topa oladi, o'quv materialini mohiyatini tushunadi.</p> <p>– talaba taqdim etidgan o'quv masalalarini echish yo'llarini izlaydi, dasturiy materiallarni biladi va aytib beraolad hamda tasavvurga ega bo'ladi.</p>		
71-85 ball	<p>– talaba o'rganilayotgan xodisalar aloqadorligini bilish hamda ob'ektni tavsiflay olish ko'nikmasiga ega bo'lishi bilan birgalikda, qo'yilgan masalalarni sabab-oqibat aloqadorligini ochib bergan xolda echa oladi, o'rganilayotgan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lay oladi va mustaqil mushohada qilaoladi;</p> <p>– bilim va ko'nikmalar mazmunini tadbiq qila olish mahorati, bir tipdagi masalalarni echa olish, yozib olish va eslab qolish faoliyatini amalga oshiradi, bilimlarni amaliyotda qo'llay oladi;</p> <p>– talaba mashg'ulotlarga tayyorlangan, dasturiy materiallarni biladi, mohiyatini tushunadi va tasavvurga ega.</p>		

	55-70 ball	– talabanning eshitganlari, ularga berilgan namunalar, taqdim etilgan algoritm va ko‘rsatmalar asosida topshiriqlarni bajara oladi, mohiyatini tushunadi. – talaba qator belgilar asosida malum ob‘ektни farqlash bilan birgalikda unga ta‘rif bera oladi va o‘quv materialini tushuntirib bera oladi va tasavvurga ega.
	0-54 ball	– talaba tasavvurga ega emas; – talaba dasturiy materiallarni bilmaydi.
Fanga doir video ma‘ruzalar, video roliklar:		
Glossariylar:		
Axborot resurs baza:		

Fanning maqsad va vazifalari

Psixologiya tarixi metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishga bog‘liqligini o‘rganish. Psixologiya tarixi predmetiga nisbatan mavjud nazariyalarni o‘rganish. Psixologiya tarixining boshka fanlar, psixologiyaning boshka turkumlari bilan munosabati. Ijtimoiy psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy tahlil qilish va chet el psixologiyasidagi nazariyalarning, oqimlarning mohiyatini ochib berish.

Talabalarni psixologiya tarixi fanining nazariy asoslari va inson taraqqiyoti qonuniyatlarini tadqiq etish uchun amaliy materiallar bilan qurollantirish;

- psixologiya tarixi fanining nazariy asoslarini talabalar tomonidan ongli ravishda o‘zlashtirilishi; mazkur fan amapiyoti bilan tanishish; mustaqil bilim olish muhimligini anglash.

Fan bo‘yicha talabalarining bilim, ko‘nikma va malakariga qo‘yiladigan talablar

- psixologiya fanlar tizimi tuzilishi, ularning rivojlanish istiqboli;
- psixologik tadqiqotlarni tashkil etish, o‘tkazish metodlari va uning vositalaridan foydalana olish;
- umumiy psixologiyaning tizimlari, tamoyillari, mexanizmlari, kategoriyalari haqidahaqidagibilimlarga ega bo‘lishi;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador tizimlarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador kategoriyalarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador mexanizmlarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador qonuniyatlarni;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador asosiy holatlarni;
- insonlarning ish qobiliyatini oshirish va funksional holatini optimallashtirishnibilishi va ulardan foydalana olish*ko‘nikmalariga ega bo‘lishi;*
- turli xil hayotiy vaziyatlarda shaxsni o‘rganishda umumiy psixologiyaning har xil usullarini qo‘llash;
- psixologik, ijtimoiy-etnik va yosh-pedagogik tadqiqotlar metodlarini qo‘llash;
- shaxsning bilish jarayonlari xususiyatlari, uning shaxslilik xususiyatlarini shakllantirish vositalarini qo‘llash*malakalariga ega bo‘lishi kerak.*

ASOSIY QISM

Fanning nazariy mashg'ulotlari mazmuni

1-modul. Psixologiya tarixi predmet va vazifalari

Psixologiya tarixini o'rganishning ahamiyati. Psixologiya tarixining predmeti, maksadi, vazifalari. Uning psixika hakida ilmiy bilimlar tizimida tutgan urni. Psixologiya tarixini davrlashtirish: birinchi davr psixologik bilimlarning falsafa va tabiatshunoslik fanlari tarkibida rivojlanishi (IV asr mill.avv.-XIX asr o'rtalariga qadar). Ikkinchi bosqich mustaqil fan sifatida rivojlanish davri (XIX asr o'rtalari - to hozirga qadar). Psixologiya tarixi ijtimoiy jarayonlarning qonuniyatlari haqida. Psixologik g'oyalarning rivojlanishi. Psixologiya tarixining metodlari va manbalari.

2-modul. Qadimgi Sharqda psixologik karashlarning paydo bo'lishi

Sharqda buyuk sivilizasiyalar: Misr, Xindiston va Xitoy sivilizasiyalari. X, indistonda (miloddan avval 2.000chi yillar) Vedalarning paydo bulishi. Falsafiy maktablarning vujudga kelishi: Sankhya, Vedanta, Yoga, Mimansa, Nyaya, Vaysheshika). Ruhxakidagi tasavvurlar. Kadimgi Xitoyda fan va madaniyatning rivojlanishi. Lao-szi, Konfusiy va Mao Szi maktablari.

Antik davr psixologiyasi.

3-modul. Jon haqidagi psixologik bilimlarning vujudga kelishi

Antik davr psixologiyasida jon haqida materialistik ta'limotlarning asosiy holatlari. Antik materializm cho'qqisi, atomistik materializm. Demokrit va uning ustoz Livkipp dunyoqarashlari (mill.avv.U asr). Antik materializm da "jon" haqidagi ta'limotlar. Demokritning jon haqidagi tushunchasi. Epikurning jon haqidagi tasavvuri. Jonning 8 qismi haqidagi stoiklar tasavvurlari. Lukresiy jon va ruxning ajratganligi.

Ong haqida ta'limotlar. Epikur ta'limotida tashki va ichki hissiyot haqidagi tasavvurlar. Stoiklarning affektlar ta'limotiga qo'shgan hissalar va ularning affektlar bilan kurashishga oid tavsiyalari.

Iroda va xarakter muammosi. Stoiklarda ozodlik tushunchasi.

Aflotun psixologiya haqida. Aflotun ta'limotida ruhning o'limdan keyingi hayoti haqidagi tasavvurlar.

Arastu ta'limotida - jon tushunchasi. Jon klassifikasiyasi: o'simlik, hayvon, inson.

4-modul. Bilish jarayonlari xakida ta'limotlar.

Oliy tafakkurning turi mavjudligi: fikrlovchi, mantiqiy, diskursiv tafakkur.

Hissiyot xakida ta'limotlar. Arastuning faoliyat xakidagi fikrlari. Antik davrdagi tibbiyot olimlarining ta'limoti. O'rta asrlarda Markaziy Osiyo mutafakkirlarining psixologik qarashlari.

Abu Nasr Forobiyning (873-950 yy.) psixologik qarashlari.

Abu Rayxon Beruniy (973-1048 yy.)ning psixologik qarashlari. Mutafakkirning "Mineralogiya", "Geodeziya", "Xindiston", "O'tgan avlodlar obidalari" nomli yirik asarlari ahamiyati.

Buyuk qomusiy olim Abu Ali ibn Sinoning (980-1037 yy.) "Donishnoma", "Risolai shik", "Tib konunlari" asarlarida psixologiya sohalariga oid ma'lumotlar. Abu Ali ibn Sino umr davrlari psixologiyasi asoschisi sifatida. Abu Ali ibn Sinoning tibbiyot psixologiyasiga oid qarashlari va ularning bugungi kun fani uchun ahamiyati.

Yusuf Xos Xojib XI asrning atoqli mutafakkiri.Uning psixologik qarashlari. Amir Temur va ijtimoiy-psixologik fikrlar. Alisher Navoiy asarlarida psixologiya masalalari.Mirzo Bedil tomonidan oldindan belgilangan “takdirga bayon berish” g’oyalarning tanqid qilinishi.

Imom G’azzoliy asarlarida psixologiyaga oid qarashlarning ifodalanishi.

5-modul. Ong haqidagi psixologik tasavvurlar

Ong psixika mezoni sifatida alohida belgilanishi.Dekart ta’limotining asosi. Psixika inson ichki dunyosi sifatida. Dekart ta’limotida “jon” va “tana” tushunchasi. Dekart dualizmi (1596-1650).

Spinoza psixologiyasi (1632-1677).Spinozaning monistik ta’limoti.Falsafiy ta’limotlarda (XVII) empirik psixologiyaning yuzaga kelishi. F.Bekon - empirik psixologiya asoschisi. T.Gobbs (1588-1679) ta’limotining asosiy g’oyalari.Djon Lokk (1632-1704) empirik psixologiyaning otasi.Uning nazariyasi mohiyati. Lokk tomonidan 3 xil sifatning ajratilishi: birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi. D.Lokk karashlarida ong muammosi.

G.Leybnis (1646-1716) psixofiziologik muammosi. Assosionistik psixologiyaning vujudga kelishi va D.Berkli (1685-1753). D.Yum (1711-1776) “Inson tabiati xakida traktat” (1739) va “Inson bilishini tadqiq etish” (1748) asarlarida assosiasiya tushunchasining rivojlantirilishi. D..Gartli (1705-1757) qarashlari. Uning psixologiyasida xoxish (istak) muammosi asosiy, xal kiluvchi urin egallashi. XUSH asr fransuz psixologiyasida empirik yunalishning paydo bulishi. Buyuk fransuz empirik mutafakkirlari - faylasuf olimlari: J.Lametri, K.Gelvesiy, D.Didro, P.Golbax, F.Volter, E.Kondelyak, Sh.Monteskye, J.J.Russo. XVIII asrda Rossiyadagi psixologik fikrlar.

XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida nemis klassik falsafasidagi psixologik g’oyalar.

6-modul. Eksperimental psixologiya shakllanishiga qadar psixologiyaning ong haqidagi fan sifatida rivojlanishi.

XIX asrning birinchi yarmida nemis empirik psixologiyasining paydo bulishi.I.F.Gerbart (1776-1841) psixologiyasida ruhning 2 ta asosda tashkil topishi. Gerbart shogirdlari: T.Vayts (1821-1864), M.Kasarus (1824-1903) va G.Shteyntal (1823-1899). 19 asrda assosiativ psixologiyaning rivojlanishi. Djeyms Mill (1773-1836), Aleksandr Ben (1818-1903), Gerbert Spenser (1820-1903). Rossiyada psixologik fikrlarning rivojlanishi.

7-modul. Psixologiyaning mustaqil fan sifatida rivojlanish bosqichi

Tabiatshunoslik fanlari va ilmiy tabiiy bilimlarning shakllanishi. XIX asrda sezgi organlari va nerv sistemasi fiziologiyasining rivojlanishi. Charlz Bell (1774-1842) ingliz fiziologi, anatomii-shifokori. Iogans Myuller(1801-1858) XIX- asrning taniqli fiziologi. Fiziolog Veber (1796-1878 y) va fizik G.T.Fexner(1801-1887 yy.) psixologiyada eksperimentni tatbiq qilish haqida. Fexner “Psixofizika” fanining asoschisi ekanligi.

8-modul. Psixologiya fanining mustaqil fan sifatida vujudga kelishi va uning ochiq inqiroz (XIX asrning 60-yillari XX-asrning 1906-10 yillari) davridagi rivojlanishi.

Psixologiyaning mustaqil fan sifatida shakllanishida eksperimental psixologiya taraqqiyotida nemis Vilgelm Vundtning (1832-1920) o’rni. V.Vundtning psixologiya mumtoz metodlari, ya’ni kuzatish ifodalash va reaksiya metodlarini kashf etishi hamda rivojlantirishi. Vundtning 1879 yili Leypsigda birinchi eksperimental psixologiya laboratoriyasi tashkil qilganligi.

I.M.Sechenovning (1829-1905) psixologiya fani, vazifalari vapsixika haqidagi yangicha tasavvurlari. K.D.Kavelin (1818-1885) yozuvchn, yurist, faylasuf.Fanlar tizimida psixologiyaning ijtimoiy fanlardan biri ekanligi.

Psixologiyaning mustakil fan sifatida paydo bulish davrida E.Titchenerning nazariy ziddiyatlari (1867-1927) A.Meynong (1853-1920) predmet nazariyasi vujudga kelishi. Avstriyalik psixolog X.Erenfels (1859-1932) geshtaltning bir butunligi haqidagi farazlarning eksperimental asoslaganligi. N.L.Grot (1852-1899) Rossiyada ilk bor psixologiya va falsafa masalalari bo'yicha maxsus jurnalga asos solganligi. G.I.Chelpanov (1862-1936)ning psixologiya instituta tashkil qilganligi. N.N.Lange (1858-1921) eksperimental psixologiyaning asoschisi sifatida.V.M.Bexterev (1857-1927) rossiyada birinchi tashkil etilgan eksperimental psixologiya laboratoriyasining asoschisi ekanligi (1885).

9-modul. Eksperimental psixologiyaning rivojlanishi va uning tatbiqiy sohalari

G.Ebbingauz (1850-1909)ning xotira haqidagi ishlari. Myuller G.Yu. (1850-1934) Ebbingauz ishlarining davomchisi ekanligi.

Chet el psixologiyasida ochik inqiroz.Psixologiyada inqiroz.Inqirozning pozitiv mohiyati.Bixeviorizm.AKShda bixeviorizmning vujudga kelishi.Dj.Uotson (1878-1958) talqini.“Psixologiya bixeviorist nuqtai nazari bo'yicha” (1913) asari.Neobixeviorizm asoschilari E.Tolmen (1886-1959).

Geshtaltpsixologiya.“Geshtalt” tushuncha X.Erenfels tomonidan kiritilganligi (1890).Berlinda geshtaltpsixologiya maktabi vujudga kelishi; M.Vertgeymer, K.Koffka (1886-1941), V.Keller (1887-1967), K.Levin (1890-1947).Tadkikotlarda iroda, affektlar, extiyoj, tafakkur, idrok masalalari ifodalanishi.

Psixoanaliz maktabi.Z.Freyd (1856-1939) psixoanaliz asoschisi sifatida. Ong,ongosti, ongsizlik tushunchalari va ularning bugungi kun fanida o'rganilganlik holati. A. Adler (1870-1937) va K.Yung. Psixikaning onga boglik bulmagan xolda mavjudligi.Neofreydizm.K.Xorni, E.Fromm, G.Salliven g'oyalari.

Fransuz sosiologik maktabi. E.Dyurkgeym (1858-1917). Ibtidoiy tafakkur konsepsiyasining vujudga kelishi.

V.Diltey (1833-1911) hayot falsafasining asoschisi sifatida.Chet el psixologiyasini rivojlanishining hozirgi holati va uning muhim tendensiyalari. Kognitiv psixologiya - hozirgi zamon psixologiyasining keng tarqalgan yo'nalishlaridan biri ekanligi. Kognitiv psixologiya manbaida Dj.Bruner,T.Saymon,P.Lindsley, D.Norman, D.R.Anderson, X.Festinger, F.Xayderlar yirik namoyandalar ekanligi. U.Nayser, D.Brodbeng, D.Payonolar ta'limoti vujudga kelishida informasion yo'nalishning ta'siri.Logoterapiya - hozirgi zamon ta'sirchan yunalishlaridan biri sifatida. Avstriyalik psixolog V.Frankl (1905) va uning hayet mazmuni tug'risidagi g'oyalari hamda uning psixologiya uchun ahamiyati.

10-modul. O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi

O'zbekistonda psixologik maktablarning yuzaga kelishi.M.Voxidovning psixologiya faniga qo'shgan hissasi.M.G.Davletshin maktabi.E.G'.G'oziyev komil inson konsepsiyasi. G'.B. Shoumarov, V.M. Karimovalarining ijtimoiy va etnopsixologiya maktabi, B.R. Qodirov psixofiziologiyani, R.Z. Gaynutdinov, A.Jabborovlarning yosh va pedagogik psixologiya sohasini, Sh.Baratov, Z.T.Nishonovalarning psixologik xizmat ko'rsatish sohasiga qo'shgan hissasi O'zbekistonda psixologiya fani bo'yicha ilmiy izlanishlar yo'nalishlari.

O'zbekistonda sport psixologiyasini rivojlanish tarixi. L.Ye. Lebedyanskaya, P.A. Rudik, Z.G.Gapparovlarning sport psixologiyasini rivojlanishiga qo'shgan hissasi.

Seminar ishlarini tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

Seminar mashg'ulotlari mavzu bo'yicha reja va tavsiya qilingan adabiyotlar asosida o'tkaziladi. Talaba mustaqil tayyorgarlik ko'rib, to'plagan bilimlarini dars vaqtida himoya qiladi.

Tavsiya etilayotgan seminar ishlarning mavzulari

1. Psixologiya tarixi predmet va vazifalari.
2. Islom dini va psixologiya.
3. Qadimgi Sharq mamlakatlarida psixologik fikrlarning paydo bo'lishi.
4. Antik psixologiya.
5. Uyg'onish davridagi psixologik g'oyalar.
6. O'rta asrlarda Sharq allomalarning psixologik qarashlari.
7. Ong haqidagi falsafiy ta'limot doirasida psixologiyaning rivojlanishi.
8. Eksperimental psixologiyaning shakllanishiga qadar psixologiyani ong haqidagi fan sifatida rivojlanishi.
9. Psixologiyaning mustaqil fan sifatida ajralib chiqishi.
10. XX asr 10-30 yy. chet el psixologiyasidagi ochiq inqiroz davri.
11. XX ayerning 30 - 60 yillarida chet el psixologiyasining rivojlanishidagi asosiy yunalishlar va tendensiyalar.
12. Hozirgi zamon psixologiyasini rivojlanishining muhim tendensiyalari.
13. O'zbekistonda psixologiya fanlarining rivojlanishi.
14. O'zbekistonda psixologik maktablarning vujudga kelishi.
15. O'zbekistonda sport psixologiyasi fanini rivojlanishi

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

Fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlar namunaviy o'quv rejada ko'zda tutilmagan.

Labaratoriya ishlarini tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

Fan bo'yicha laboratoriya ishlari namunaviy o'quv rejada ko'zda tutilmagan.

Kursi shini tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

Fan bo'yicha kurs ishlarini namunaviy o'quv rejada ko'zda tutilmagan.

Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talaba "Psixologiya tarixi" fanidan mustaqil ta'limni tashkil etishda muayyan fanning xususiyatlarini xisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi va joriy nazorat sifatida baxolanadi:

1. mavzular bo'yicha konspekt (referat, taqdimot) tayyorlash. Nazariy materialni puxta o'zlashtirishga yordam beruvchi bunday usul o'quv materialiga diqqatni ko'proq jalb etishga yordam beradi. Talaba konspekti turli nazorat ishlariga tayyorgarlik ishlarini osonlashtiradi, vaqtni tejaydi;

2. o'qitish va nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimlari bilan ishlash. Talabalar ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar davomida olgan bilimlarini o'zlashtirishlari, turli nazorat ishlariga tayyorgarlik ko'rishlari uchun tavsiya etilgan elektron manbalar, innovatsion dars loyihasi namunalari, o'z-o'zini nazorat uchun test topshiriqlari v.b;

3. fan bo'yicha qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash. Mustaqil o'rganish uchun berilgan mavzular bo'yicha talabalar tavsiya etilgan asosiy adabiyotlardan tashqari qo'shimcha o'quv, ilmiy adabiyotlardan foydalanadilar. Bunda rus va xorijiy tillardagi adabiyotlardan foydalanish rag'batlantiriladi;

4. INTERNET tarmog'idan foydalanish. Fan mavzularini o'zlashtirish, kurs ishi bitiruv malakaviy ishlarini yozio'da mavzu bo'yicha INTERNET manbalarini topish, ular bilan ishlash nazorat turlarining barchasida qo'shimcha reyting ballari bilan rag'batlantiriladi;

5. mavzuga oid masalalar, keys-stadilar va o'quv loyihalarini ishlab chiqish va ishtirok etish;

6. amaliyot turlariga asosan material yig'ish, amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish, hisobotlar tayyorlash;

7. ilmiy seminar va anjumanlarga tezis va maqolalar tayyorlash va ishtirok etish;

8. mavjud laboratoriya ishlarini takomillashtirish, masofaviy (distansion) ta'lim asosida mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha metodik ko'rsatmalar tayyorlash va x.k.

Uyga berilgan vazifalarni bajarish, yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'larini aniqlash, Internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola (tezis) va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

Mustaqil ishni tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatma va tavsiyalar, keys-stadi, vaziyatli masalalar to'plami ishlab chiqiladi. Unda talabalarga asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha amaliy topshiriq, keys-stadilar echish uslubi va mustaqil ishlash uchun vazifalar belgilanadi.

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari:

1. Empirizm va assosionizm: bilim va tajriba. Nemis klassik falsafasidagi psixologik goyalar.
2. Psixologiyaning mustakil fan sifatida tarkib topishi davridagi nazariy kurashlar
3. Psixologiya tarixida psixoanaliz.
4. Yosh davrlari psixologiyasining vujudga kelish tarixi.
5. Abu Ali ibn Sinoning psixologik g'oyalari tarixi.
6. Psixoanaliz "vorislari" va "tuskinlik kiluvchilar"i
7. Gumanistik psixologiya
8. Psixologiyada tizimli yondashuv.
9. Freydizmg'a tanqidiy yondashuv.
10. U.Djeyms psixologiyasi va uning tanqidiy talqini.
11. O'rta asr Sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari.
12. Sport psixologiyasi fani tarixi

Dasturning informatsion – uslubiy ta'minoti

Fanni o'qitishda ta'limning interfaol usullaridan, axborot-kommunikasiyalarining prezentasion, multimediya, elektron-didaktik texnologiyalaridan foydalaniladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Rahbariy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-19 jildlar. - Toshkent, "O'zbekiston", 1996-2011.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – Toshkent, "Ma'naviyat", 2008.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning BMT Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan Sammiti yalpi majlisidagi nutqi // Xalq so'zi, 2010 yil 22 sentyabr.

4.Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruza // Xalq so‘zi, 2010 yil 13 noyabr

5.Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini izchil davom ettirish – tarraqiyotimizning muhim omilidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinganining 18 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza // Xalq so‘zi, 2010 yil 8 dekabr.

6.Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: “O‘zbekiston”, 2011. – 440 b.

Asosiy adabiyotlar

1. Myers David G., DeWall C. Nathan “Psychology” Worth Publishers. USA, 2015.
2. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley “An introduction to the History of Psychology”. More Buying Choices. USA, 2013.
3. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma’ruzalar matni). T. 2003.
4. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
5. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
6. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Krylova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.- 584 s.
2. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
3. Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
4. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
5. Xayrullayev M.M. O‘zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O‘zbekiston, 1995.
6. Xrestomatiya po obshchey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
7. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO “Xarvest”, 2003.-528 s.

Internet saytlari

1. <http://textshare.tsx.org>
2. <http://www.mgimo.ru/fileserver/>
3. <http://www.ssu.runnet.ru/...>
4. http://www.philol.msu.ru/~rlc2001/ru/sch_14.htm

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MADANIYAT VA SPORT ISHLARI VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA INSTITUTI

Ro'yxatga olindi:

№ III-3,01

2016 y. "27" 08

"TASDIQLAYMAN"
O'quv ishlari bo'yicha prorektor

2016yil

"PSIXOLOGIYA TARIXI"

FANINING

ISHCHI O'QUV DASTURI

Bilim sohasi: 200000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi: 210000 – Sotsiologiya va psixologiya
Ta'lim yo'nalishi: 5210200 – Psixologiya (sport)

№	Fan mavzularining nomi	Jami soatlar
1	Ma'ruza	54
2	Seminar mashg'ulot	54
3	Mustaqil ta'lim	78
	Jami:	186

TOSHKENT-2016

Fanning ishchi o'quv dasturi O'zR OO'MTV tomonidan 2016 yil "15" "08" dagi ~~355~~ sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan o'quv dasturiga va o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar:

D.N. Arzikulov – p.f.n, dotsent. “Pedagogika va psixologiya” kafedrasining mudiri

E.N.Sirliev - “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o'qituvchisi

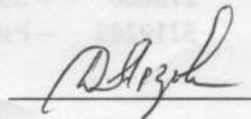
Taqrizchilar:

O.E. Xayitov - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent.

A.I. Rasulov - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Fanning ishchi o'quv dasturi “Pedagogika va psixologiya” kafedrasining 2016 yil “15” 08 dagi “1” - son yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri

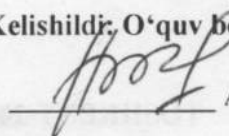
D.N. Arzikulov

Fanning ishchi o'quv dasturi “Gimnastika va sport psixologiyasi” fakultet kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2016 yil “16” 08 dagi “1” -sonli bayonoma).

Fakultet kengashi raisi

prof. K.D.Yarashev

Kelishildi, O'quv bo'limi boshlig'i

Asatova G.R.

KIRISH

Mazkur dastur talabalarni psixologiya fani tarixi ahamiyati va mohiyatini o'rganishiga qaratilgan. Shu sababdan ham mutaxassislarni zamon talabida tayyorlash uchun egallayotgan sohasini tarixini chuqur bilishi davr talabi xisoblanadi. Bugungi kunda psixologiya tarixi psixologiyaning barcha sohalariga kirib borib turli xil nazariyalarning shakllanishi, psixologik oqimlarning yuzaga kelishi hamda turli davrlardagi psixologik maktablar g'oyalarini ochib berish talabalarda bilimlarni shakllantirish asosi hisoblanadi. Shuning uchun ham mazkur kursni o'qitish muhim hisoblanadi.

Fanning maqsad va vazifalari

Psixologiya tarixi metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishga bog'liqligini o'rganish. Psixologiya tarixi predmetiga nisbatan mavjud nazariyalarni o'rganish. Psixologiya tarixining boshqa fanlar, psixologiyaning boshqa turkumlari bilan munosabati. Ijtimoiy psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy tahlil qilish va chet el psixologiyasidagi nazariyalarning, oqimlarning mohiyatini ochib berish.

Talabalarni psixologiya tarixi fanining nazariy asoslari va inson taraqqiyoti qonuniyatlarini tadqiq etish uchun amaliy materiallar bilan qurollantirish;

- psixologiya tarixi fanining nazariy asoslarini talabalar tomonidan ongli ravishda o'zlashtirilishi; mazkur fan amaliyoti bilan tanishish; mustaqil bilim olish muhimligini anglash.

Fan bo'yicha talabalarning tasavvur, bilim, ko'nikma va malakariga qo'yiladigan talablar

– psixologiya fanlar tizimi tuzilishi, ularning rivojlanish istiqboli;
– psixologik tadqiqotlarni tashkil etish, o'tkazish metodlari va uning vositalaridan foydalana olish;

– umumiy psixologiyaning tizimlari, tamoyillari, mexanizmlari, kategoriyalari haqidahaqidagi ***bilimlarga ega bo'lishi***;

– psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador tizimlarni;
– psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador kategoriyalarni;
– psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador mexanizmlarni;
– psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador qonuniyatlarni;
– psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador asosiy holatlarni;
– insonlarning ish qobiliyatini oshirish va funksional holatini optimallashtirishni bilishi va ulardan foydalana olish ***ko'nikmalariga ega bo'lishi***;

– turli xil hayotiy vaziyatlarda shaxsni o'rganishda umumiy psixologiyaning har xil usullarini qo'llash;

– psixologik, ijtimoiy-etnik va yosh-pedagogik tadqiqotlar metodlarini qo'llash;
– shaxsning bilish jarayonlari xususiyatlari, uning shaxslilik xususiyatlarini shakllantirish vositalarini qo'llash ***malakalariga ega bo'lishi kerak***.

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviyligi

Psixologiya tarixi fani umum kasbiy fan hisoblanib, 1-semestrda o'qitiladi. Rejalashtirilgan gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy (sosiologiya), matematik va tabiiy-ilmiy (informatika va axborot texnologiyalari, biomexanika, anatomiya va fiziologiya, sport tibbiyoti), umumkasbiy (umumiy psixologiya, etnopsixologiya, boshqaruv psixologiyasi, yosh va pedagogik psixologiya, jismoniy

tarbiya nazariyasi va uslubiyoti) va ixtisoslik fanlar (ijtimoiy psixologiya, sport psixodiagnostikasi, konsultativ psixologiya va psixokorreksiya sport psixologiyasi) fanlaridan oladigan bilim va ko'nikmalarni to'ldirishga yordam beradi.

Fanning jismoniy tarbiya va sport hamda ishlab chiqarishdagi o'rni

“Psixologiya tarixi” bo'lajak sport psixologlarini o'z kasbini puxta egallashi, barkamol inson bo'lib yetishida va yetuk mutaxassis bo'lib faoliyat ko'rsatishida ularni zarur bilimlar bilan qurollantirish uchun xizmat qiladi.

Fanni o'qitishdagi yangi pedagogik va axborot texnologiyalari

“Psixologiya tarixi” fanini o'qitishda mavjud mavzularning barchasi ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'tiladi. Mavzular mazmuni va hajmiga qarab, ularda ta'limning ilg'or pedagogik texnologiyalari qo'llaniladi. Ma'ruza mashg'ulotlarini o'tishda “insert”, “blis-so'rov”, “klaster”, “aqliy hujum” kabi usul va texnikalardan keng foydalaniladi. Amaliy va seminar darslarini tashkil qilishda “zig-zag”, “guruh bo'lib ishlash”, “insert”, “SWOT-tahlil” kabi faol ta'lim metodlari unumli ishlatiladi hamda taqdimotlar tayyorlanadi.

“Psixologiya tarixi” fanidan mashg'ulotlarning mavzular va soatlar bo'yicha taqsimlanishi:

№	Mavzular nomi	Jami soat	Ma'ruza	Seminar mashg'ulot	Mustaqil ta'lim
1	Psixologiya tarixi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari	26	8	8	10
2	Qadimgi Sharqda psixologik ta'limotlarning yuzaga kelishi	26	8	8	10
3	Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)	26	8	8	10
4	Bilish jarayonlari haqida ta'limot. Tafakkurning oliy shakllari: muhokama yurituvchi, mantiqiy, diskursiv	20	6	6	8
5	Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi	22	6	6	10
6	Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya sohalarining rivojlanishi	22	6	6	10

7	Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo'llanish sohalari	22	6	6	10
8	O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi	22	6	6	10
JAMI		186	54	54	78

Asosiy qism. Fanning uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi.

Asosiy qismda (ma'ruza) fanni mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltiriladi. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo'yicha talabalarga DTS asosida etkazilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'la qamrab olinishi kerak.

Asosiy qism sifatiga qo'yiladigan talab mavzularning dolzarbligi, ularning ish beruvchilar talablari va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mosligi, mamlakatimizda bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy va demokratik o'zgarishlar, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiy-huquqiy va boshqa sohalardagi islohatlarning ustuvor masalalarini qamrab olishi hamda fan va texnologiyalarning so'ngi yutuqlari e'tiborga olinishi tavsifiya etiladi.

PSIXOLOGIYA TARIXI

Ma'ruza mashg'ulotlari mavzulari

Psixologiya tarixi fani predmeti va vazifalari

Psixologiya fani predmeti va vazifalari. Psixologiya tarixini o'rganishga yondashuvlar. Tarixiy tadqiqotlarning asosiy prinsiplari. Psixologik bilimlar taraqqiyotining sharoitlari va qonuniyatlari. Psixologiya tarixini davrlashtirish. Psixologiya tarixining boshqa fanlar tizimida tutgan o'rni.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *"Klaster", "Pinbort", "SWOT" tahlil, "VENN" diagrammasi, "T" sxema, "Aqliy xujum", "Baliq suyagi", "Nima uchun?" diagrammasi, "Qanday" diagrammasi.*

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Qadimgi SHarqda psixologik ta'limotlarning yuzaga kelishi

SHarqning buyuk sivilizatsiyalari: Misr, Hindiston, Xitoy. Hind Vedalarining va Sankhya, Vedanta, Yoga, Mimansa, Nyaya, Vaysheshika falsafa maktablarining yuzaga kelishi. Ruh haqidagi tasavvurlar. Qadimgi Xitoyda fan va madaniyatning rivojlanishi. Lao-Szy, Konfutsiy va Mao Szi maktablari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim. bingo, blits, munozara, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha).

Ibtidoiy odam e'tiqodlari va afsonalarida rux xaqidagi qarashlarning yuzaga kelishi. Ioniylar faylasuflari ta'limotlarida ularning falsafiy shakllanishi.(Fales, Anaksimend, Anaksimandr, Geraklit.

Demokrit atomistik materializmi tizimida ruxning yuzaga kelishi va tabiatini tabiiy tushunish (eramizgacha 370 y.). Ellinizm davri psixologiyasi.

Sufizm namoyandalari faoliyati ahamiyati (eramizgacha bo'lgan V asr-IV asr ning birinchi yarmi). Suqrotning rux xaqidagi ta'limoti. (eramizgacha 470-399y).

Platon falsafasida rux xaqidagi idealistik ta'limotning shakllanishi (eramizgacha 427 - 347 yy). G'oyalar haqida ta'limot. Rux va uning namoyon bo'lishi xaqidagi ta'limot. Platon g'oyalari antik, o'rta asrlar va YAngi davr psixologiyasining keyingi rivojlanishidagi ahamiyati.

Aristotelning rux xaqidagi ta'limoti (eramizgacha 384 – 322yy). Rux va jon ta'rifi. Rux turlari. Inson xatti xarakatlari turlari xaqidagi ta'limot. Xarakter muammosi. Aristotelning pedagogik g'oyalari. Aristotel va zamonaviy psixologiya. Stoiklarning ruh haqidagi ta'limotlari, uning ahloqiy-etik yo'nalganligi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim. Integrativ, munozara, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Bilish jarayonlari haqida ta'limot. Tafakkurning oliy shakllari: muhokama yurituvchi, mantiqiy, diskursiv.

Antik davr shifokorlarining inson bosh miyasi, sezgi organlarini tadqiq etishlaridagi muxim yutuqlari. Temperament haqida ta'limot (Gippokrat, Galen).

Plotinning (205-270 yy.) ruh emanatsiya ekanligi haqidagi ta'limoti. Avgustinning inson haqidagi ahloqiy-diniy konsepsiyasi (354-430 yy.) Antik davr so'nggida ruhiy mukammallik yo'llari haqidagi tasavvurlar. Abu Nasr Farobiy (873-950yy.) va Abu Rayxon Beruniy (973-1048) psixologik g'oyalari. «Mineralogiya», «Geodeziya», «Hindiston» asarlarining ahamiyati.

O'rta asrlarda psixologiya rivojlanishining umumiy yo'nalishlari. SHarq allomalari asarlarida psixologik bilimlar va qarashlar. [Ibn-Sino (Avitsenna), Ibn-al-Xaysam (Algazen), Ibn-Rushd (Averroes)]. (X - XP asrlar).

YUsof Xos Xojib, Amira Temura, Alisher Navoiy, Mirzo Bedil, Imoma G'azzoliy psixologik g'oyalari.

Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi

R.Dekart falsafasida metod muammosi (1596-1650) va uning matematik va tabiiy fanlar bilan aloqasi. Dekart sisitemasining dualizmi. Inson konsepsiyasi. Ongning ruxiy substansiya atributi sifatida ajratilishi. Organizm xayot faoliyatini tushuntirishda mexanistik determinizm. Tana haqida ta'limot va xulq atvorni tushuntirishda reflekslar g'oyasi. Extiroslar xaqida ratsionalistik nazariyalar. Dekart g'oyalari psixologiyaning keyingi rivojlanishiga ta'siri.

N. Malbransh (1638 – 1715) va A.Geylinks konsepsiyalarida Dekart dualizmining o'tkirlashuvi va (1624 – 1669) va ularning B. Spinoza tomonidan (1632 – 1677) engilishi. Spinozaning substansiya xaqidagi ta'limoti monizmi. Tafakkur substansiya atributi sifatida. Affektlar va inson mustaqilligi xaqidagi ta'limotlar. 20 asr psixologlari (S.L. Rubinshteyn, L.S. Vygotskiy, E. Fromm) Spinoza ta'limoti ahamiyati xaqida.

T.Gobbsning ong xaqidagi ta'limotida epifenomenalizm (1588-1679). Gobbsning qobiliyatlar xaqidagi ta'limotida ijtimoiy ildizlar. Dj. Lokk (1632 – 1704) - "empirik psixologiya otasi". Tug'ma g'oyalar nazariyasi tanqidi. Rux tabula rasa sifatida. Xr. Volf (1679 – 1754) psixologiyasi. "Ratsional" va "empirik" psixologiya. Assotsiativ psixologiyaning vujudga kelishi

Dj.Berkli ishlarida assotsiatsiya xaqidagi tushunchalar rivojlanishi. (1685 - 1753). Ko'rish idroki nazariyasi. D. YUm (1711 - 1776) tomonidan assotsiatsiya prinsipining bilish faoliyatiga tarqatilishi. Assotsiativ psixologiyaning birinchi tizimiga asos solinishi: D. Gartli (1705 - 1759). Tizim manbalari. Gartli g'oyalari va ularning ahamiyati. Fransuz psixologiyasida empirik yo'nalishning shakllanishi (XVIII asr).

Fransiyada empirik psixologiya shakllanishining tarixiy shart sharoitlari. Uning muxim yo'nalishlari. (E.B. Kondilyak (1715 - 1780, J.O. Lametri (1709 –1751), P.J. Kabanis (1757 –

1808), K.A.Gelvetsiy (1715 - 1771), D. Didro (1713 – 1784), J.J. Russo (1712 – 1778). J.J.Russo g'oyalari psixologiyaning keyingi rivojlanishidagi ahamiyati.

I. Kant falsafiy qarashlari umumiy xarakteristikasi (1724 – 1804). Ratsionalistik psixologiya tanqidi. Empirik psixologiyaning fan sifatida mavjud bo'la olmasligi xolati. Bilish ta'limotidagi apriorizm va uning psixologiyaga ta'siri. Appersepsiya, produktiv xayol xaqidagi ta'limotlar. Kant antropologiyasi. Kant ta'limotining psixologiyaning keyingi rivojlanishiga ta'siri. I. G. Fixtning (1762 — 1814) sub'ekt faoliyati va faoliyat yurtiuvchi sub'ekt xaqidagi ta'limoti. F.V. SHellingning (1775 – 1854) ong tabiati va rivojlanishi xaqidagi ta'limoti. SHaxs konsepsiyasi. G. Gegel (1770 - 1831) va L. Feyerbax (1804 – 1872) g'oyalari va ularning psixologiyaning keyingi taraqqiyotiga ta'siri.

Klassik falsafaning (Kant, Fixte, SHelling, Gegel) nemis psixologiyasi rivojlanishiga ta'siri. I.F. Gerbart psixologik konsepsiyasi (1776 – 1841). Gerbartning psixologiyada matematikani qo'llash xaqidagi g'oyalari. Gerbart maktabi. M. Latsarus (1824 – 1903), G. SHteyental (1823 – 1899) etnik psixologiya asoschilari sifatida. R. Lotsening "maxalliy belgilar" nazariyasi (1817 – 1881).

Assotsianizm rivojlanish bosqichlari va yo'nalishlarining umumiy xarakteristikasi. Ingliz assotsiativ psixologiyasi shakllanishida T. Braun (1778 – 1820) va Dj. Mill (1773 – 1836) g'oyalari roli. Virtual taxlil xaqida tushuncha (T. Braun). Dj. Millning "Mental mexanikasi". Xarakter xaqida ta'limot (etologiya). A. Ben (1818 – 1903) psixologiyasi. G. Spenser (1820 – 1903) evolyusion assotsianizmi. Evolyusiyaning umumiy qonuni. Psixika rivojlanishi xaqidagi ta'limot. Psixologiya predmetining yangicha ta'rifi. Inson psixikasini ta'riflashda naturalizm. Assotsianizmi tarixiy baxolash.

D.M.Vellanskiy psixologiyasining antropologik xakteri. (1774 - 1847). V.F.Odoevskiy ijodida inson muammosi (1803 - 1869). A.I.Galich psixologik tizimi(1783 - 1848).Psixologiyaning falsafa va tabiatshunoslik doirasida rivojlanishi. Psixik xodisalarni o'rganish va talqin qilishga psixologik va tabiiy-ilmiy yondashuv xususiyatlari haqida munozaralar. (A.I. Gersen, N.G. CHernыshevskiy, M. A. Antonovich. P.D. YUrkevich. K.D. Kavelin). Rossiyada pedagogik fikrlar va pedagogik psixologiyaning vujudga kelishi. K.D.Ushinskiy "Pedagogik antropologiyasida inson muammolari(1824 - 1870). Ushinskiy g'oyalari P.F. Kapterev asarlarida rivojlantirilishi (1849 — 1922). Ijtimoiy amaliyotning turli sohalari – ishlab chiqarish, harbiy ish, sud ishi, meditsina va boshqalarda psixologik bilimlarning rivojlanishi. A.A.Potebnya asarlarida til va ong munosabatlarining yoritilishi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim. B/B/B jadvali, munozara, Venn diagrammasi, T-sxema, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya sohalarining rivojlanishi.

Refleks haqida ta'limot: CH. Bell (1774- 1842); I. Myuller (1601 - 1858); M. Xoll (1790-1857). Nerv impulsi elektrik tabiatining ochilishi. (E. Dyubua - Reymon, 1849). Nerv impulsi uzatilishini o'lchash (G. Gelmgols, 1851). Asab tizimi fiziologiyasi va sezgi organlari sohasidagi muhim yutuqlar. (XIX asr). Sezgi organlari maxsus energiyasi nazariyasi (Myuller). T. YUng rangli ko'rish nazariyasi (1801). E. Gering nazariyasi (1875). YA. Purkine tadqiqotlari (1787 - 1869). E.Veber tomonidan tafovutlash hissiyoti sohasidagi tadqiqotlar va tuyishni o'rganish. (1795 -1878). G. Gelmgols tadqiqotlari (1821 - 1894). Ko'rish va eshitish nazariyalari. Sezgililar nazariyasi.Ongsiz fikrlash va xulosa qilish nazariyasi. Fazoni idrok etishda nativizm va empirizm haqida munozaralar. (E. Gering va G. Gelmgols).

Psixofiziologik muammolarga aloqador bosh miya tuzilishi va funksiyalari sohasidagi tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari va natijalari. F. Gall frenologiyasi (1758 - 1828). P.Flurans ekstirpatsii metodi (1791 - 1867). Klinik kuzatish metodi (P.Brok, 1861). Bosh miyani elektrik

stimullashtirish metodi (G. Fritch va F. Gitsig, 1870). Bosh miyaning xujayraviiy tuzilmasini tadqiq etish (T. Meynert. 1867 - 1868; V.A.Bets. 1874; E. Goldji, S. Ramon -i - Kaxal. 1906). Psixik funksiyalar lokalizatsiyasi nazariyasi.

G.Fexner tomonidan psixofizikaga asos solinishi. (1801 - 1887). Psixofizika predmeti va vazifalari. CHegarlarni o'ldash eksperimental metodlari. Psixik jarayonlar tezligini o'rganish F. Donders (1869). Asosiy psixofizik qonun. L. Lange (1888). Eksperimental psixologiya rivojlanishida psixofizika va psixometriyaning ahamiyati.

Biologiyadagi muvaffaqiyatlar. J.B. Lamark (1744 - 1829). Irsiyat qonuniyatlarining ochilishi (G. Mendel. 1865). CH.Darvin evolyusiya nazariyasining umumiy xarakteristikasi (1809 - 1882). E.Gekkelning biogenetik qonuni (1834 - 1918). Darwin nazariyasining psixologiya sohalari – bolalar psixologiyasi, zooopsixologiya, tarixiy psixologiya rivojlanishidagi ahamiyati.

V. Vundt (1832 – 1920) va eksperimental psixologiyaning shakllanishi. Dastur dualizmi. Vundt maktabi. I.M. Sechenov (1829 – 1905) ilmiy psixologiyasining tuzilish programmasi. Psixik xodisalarning reflektor konsepsiyasi. Psixologiya predmetini aniqlash. Psixologiya metodlari. Sechenovning idrok, xotira, tafakkur borasidagi tadqiqotlari. Sechenov g'oyalarning psixologiya fanini rivoltirishga qo'shgan xissasi. CHet el psixologiyasidagi boshqa psixologik dasturlar.

E. Titchener (1867 - 1927) strukturalizmi amerika psixologiyasida Vundt g'oyalarini rivojlantirish sifatida. Analitik introspeksiya metodi. F. Brentano (1838 - 1917) akti psixologiyasi va uning falsafa va psixologiyada rivojlantirilishi. K. SHtumpf (1848 – 1986) funksiyalar psixologiyasi. Avstriya psixologik maktabi: A. Meynong (1853 – 1920), S. Vitasek (1870 – 1915), X.-Fon - Erenfels (1859 – 1932). Brentano g'oyalarning Angliyada rivojlanishi (Dj. Staut, 1860 – 1944; Dj. Uord (1843 – 1925); v Germanii (T. Lipps, 1851 – 1914); v SHveysarii (E. Klapared). U. Djems psixologiyasi (1842 – 1910). Funksional psixologiyaning asosiy g'oyalari va ularning amaliy soxalar va bixeviorizmning yuzaga kelishidagi ahamiyati. Rossiyada psixologiya rivojlanishining muxim yo'nalishlari. Universitetlardagi psixologiya: Moskva universiteti (M.M. Troitskiy, N.YA. Grot, L.M. Lopatin), Peterburg universiteti (M.I. Vladislavlev, A.I. Vvedenskiy), Kiev universiteti (S.S. Gogotskiy) va ularning ilmiy maktablarni yaratishdagi roli.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *“Klaster”*, *“Pinbort”*, *“SWOT” tahlil*, *“VENN” diagrammasi*, *“T” sxema*, *“Aqliy xujum”*, *“Baliq suyagi”*, *“Nima uchun?” diagrammasi*, *“Qanday” diagrammasi*.

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo'llanish sohalari

G. Ebbingauz (1885), G.E. Myuller (1911, 1913, 1917)ning xotira bo'yicha klassik tadqiqotlari. K. SHtumpfning eshitish psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlari (1883, 1890). N.N. Lange (1888, 1893)ning sezgi va idrok psixologiyasi borasidagi tadqiqotlari. Vyursburg maktabida (1901 – 1911) tafakkurning o'rganilishi. Ko'nikmalar shakllanish jarayonini o'rganish. (U. Brayan, N. Xarter, U. Buk, Dj. Mak-Kin Kettel). Xayvonlar psixologiyasini eksperimental tadqiq etish. (Torndayk, V.Smoll va boshqalar.) tadqiqotlari va ularning psixologiyada ob'ektiv metodlarni tasdiqlashdagi ahamiyati.

Psixologiyada ochiq inqiroz davri. (XX asrning 10- va 30-yillari o'rtalari). Ilmiy maktablarning yuzaga kelishi va keyingi yillarda rivojlanishi.

Bixeviorizm. Manbalar, falsafiy asoslar, bixeviorizm tarixi. Bixeviorizm asoschisi Dj. Uotson (1878 – 1958). Neobixeviorizm va uning ko'rinishlari. N. Tolmen (1886 – 1959) qarashlari. Gipotetik-deduktiv bixeviorizm (K. Xall (1884 – 1952)). Dj. Miller, E. Galanter, K. Pribram sub'ektiv bixeviorizmi. B. Skinnera (1904 – 1990) operant bixeviorizmi. Bixeviorizmning zamonaviy xolati. A. Banduraning ijtimoiy o'rgatish nazariyasi. V.M. Bexterev va I.P. Pavlov tizimlari va bixeviorizm o'zaro mutanosibliigi.

Geshtaltpsixologiya. Berlin geshtaltpsixologiya maktabining vujudga kelishi. M. Vertgeymer (1883-194Z), V. Kyoler (1887 – 1967), K.Koffka (1886 – 1941). Metodologik va metodik asoslar. Geshtaltpsixologiya muammolari- idrok (M. Vertgeymer, K. Koffka), tafakkur (V. Kyoler, M. Vertgeymer, K. Dunke), extiyojlar, affektlar, iroda (K. Levin va uning maktabi), psixik taraqqiyot (K.Koffka). Muxim faktlar va qonuniyatlar. CHuqur psixologiya. Uning yo‘nalishlari. Freydizm va psixoanaliz Z. Freyd, A. Adler individual psixologiyasi, K. YUng analitik psixologiyasi. Freyd psixoanalizi va uning yuzaga kelish manbalari, nazariy-metodologik prinsiplari, tizimning rivojlanish bosqichlari. Psixoanaliz terapevtik usul sifatida, umumpsixologik ta’limot, madaniyat falsafasi. Ongsizlik muammosi, uni tadqiq etish metodlari, psixika va shaxs strukturasi. Bola rivojlanishining psixoseksual bosqichlari. Himoya mexanizmlari. Psixoanalizning fan va madaniyat hamda ommaviy ongga ta’siri. Neofreydizm (Anna Freyd, K. Xorni, G.S. Salliven, E. Fromm).

A.Adler individual psixologiyasi (1870 – 1937). Organlar etishmovchiligining psixologik ahamiyati va etishmovchilik konpensatsiyasi haqida ta’limot.

K.YUng analitik psixologiyasi (1875 – 1961). Kollektiv ongsizlik haqida ta’limot. K.YUng assotsiativ eksperimenti. Psixologik tiplar klassifikatsiyasi.

Ego-psixologiya (Anna Freyd, 1895 – 1982). CHuqur psixologiyaning boshqa yo‘nalishlari. Mak-Daugoll gormik psixologiyasi. (1930). Neofreydizm Freyd psixoanalizi sotsiologizatsiyasi. Neofreydizm variantlari. K. Xorni (1885 – 1952) konsepsiyasi. Psixiatriyaning shaxslararo nazariyasi (G.S. Salliven) (1892 – 1949). E. Fromm gumanistik psixoanaliz (1900 – 1980).

Fransuz sotsiologik maktabida inson psixikasining ijtimoiy tarixiy shartlanganligi muammosi E. Dyurkgeym (1858 – 1917), L. Levi-Bryul (1857-1939). K.Levi-Stross g‘oyalari.

V. Diltey (1833 – 1911) tasnifiy psixologiyasi. E. SHpranger (1882 – 1963) qarashlari.

CHet el psixologiyasi rivojlanishining bugungi xolati

Ochiq kriziis davri yo‘nalishlari va evolyusiyasi va ularning nazariy va amaliy soxalardagi xolati. Rivojlanish psixologiyasi. J. Piaje (1896 – 1980); A. Vallon (1879-1962). E. Erikson (1902-1994) nazariyalari. Madaniyatlararo tadqiqotlar. Rivojlanish psixologiyasiga madaniy tarixiy yondashuv. (M. Koul, 1996).

SHaxs psixologiyasi borasidagi tadqiqotlarning rivojlanishi. Gumanistik psixologiya va uning yo‘nalishlari. V.Frankl va logoterapiya. Kognitiv psixologiya. (Dj.Bruner, T.Saymon, P.Lindsley, D.Norman, D.R.Anderson, X.Festinger, F.Xayder, U.Naysser, D.Brodhant, D.Payono).

Qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari: “Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Idrok xaritasi”.

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi.

O‘zMU, Pedagogika universitetlarida psixologiya va uning ilmiy maktablar vujudga kelishidagi ahamiyati. M.Voxidovning psixologiya faniga qo‘shgan hissasi. M.G.Davletshin maktabi. E.G‘ozievning komil inson konsepsiyasi. M.M.Mamatov va etnopsixologiya maktabi. O‘zbekistonda psixologiya fanida tadqiqot yo‘nalishlari.

Qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari: “Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Assisment” texnologiyasi.

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Psixologiya tarixi fani bo'yicha ma'ruza mashg'ulotining kalendar tematik rejasi

№	Mavzular nomi	Ma'ruza
1	Psixologiya tarixi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari	8
2	Qadimgi SHarqda psixologik ta'limotlarning yuzaga kelishi	8
3	Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)	8
4	Bilish jarayonlari haqida ta'limot. Tafakkurning oliy shakllari: muhokama yurituvchi, mantiqiy, diskursiv	6
5	Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi	6
6	Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya sohalarining rivojlanishi	6
7	Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo'llanish sohalari	6
8	O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi	6
JAMI		54

Seminar mashg'ulotlariga uchun tavsiya etiladigan mavzulari

Psixologiya tarixi predmeti va vazifalari

Psixologiya tarixi predmeti va vazifalari. Psixologik bilimlarning yuzaga kelish shart-sharoitlari va rivojlanish qonuniyatlari. Psixologiya tarixi metodlari va manbalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim. Integrativ, munozara, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Qadimgi Sharqda psixologik ta'limotlarning yuzaga kelishi

Hind Vedalari v falsafa maktablarining vujudga kelishi. Ruh haqidagi tasavvurlar. Qadimgi Xitoyda fan va madaniyatning rivojlanishi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim. B/B/B jadvali, munozara, Venn diagrammasi, T-sxema, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)

Empedokl nazariyasi. Demokrit qarashlari. Lukretsiy Karning “Narsalar tabiati” poemasi tarixiy roli. Sokratning ruh haqidagi ta’limoti. Sokrat suhbatlari, uning xususiyatlari va olib borish qoidalari. Platon falsafasida ruh haqidagi idealistik ta’limotning shakllanishi. Aristotel ta’limotida bilish, affekt, hissiyotlar, iroda jarayonlari xarakteristikasi.

Qo‘llaniladigan texnologiyalar: “Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Bilish jarayonlari haqida ta’limotlar

Antik davr shifokorlarining bosh miya, sezgi organlarini o‘rganishdagi eng muhim yutuqlari. Abu Ali ibn Sino, Ibn Al-Xaysam(Algazen), Ibn Rushd (Averroes) psixologik g‘oyalari. Sxolastika doirasida psixologiya. X – XII asrda arab tilida ijod qilgan mutafakkirlarning psixologik g‘oyalari.

Qo‘llaniladigan texnologiyalar: “Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Ogning psixika mezoni sifatida ajratilishi

R. Dekart ratsionalizmi. B.Spinoza ontologiyasida panteizm, monizm i immanentizm. Inson yagona substansiyaning murakkab modusi sifatida. T.Gobbs materialistik konsepsiyasi. Empirik va ratsional bilish. N. Malbransh (1638 – 1715) va A.Geylinks konsepsiyalarida. Tafakkur substansiya atributi sifatida.

Qo‘llaniladigan texnologiyalar: “Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.

Adabiyotlar: A1;A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

XVIII asr fransuz psixologiyasi hamda XUSH asr oxiri va XIX asr birinchi yarmida nemis klassik falsafasida empirik yo‘nalishning yuzaga kelishi. XIX asrda Rossiyada psixologik qarashlarning rivojlanishi

E.B. Kondilyak (1715 – 1780), J.O. Lametri (1709 – 1751) i P.J. Kabanisa (1757 – 1808), D. Didro (1713 – 1784), J.J. Russo (1712 – 1778) psixologik g‘oyalari. Kant antropologiyasi. Kant g‘oyalarining fanning keyingi rivojlanishiga ta’siri. I. G. Fixte (1762 – 1814), F.V. SHellinga (1775 – 1854), G.V.F. Gegelya (1770 – 1831) va L.Feyerbax (1804 – 1872) psixologik g‘oyalari. I.F. Gerbarta (1776 – 1841), M. Latsarusa (1824 – 1903), G.SHteyntyalya (1823 – 1899) psixologik konsepsiyalari. R.Lotsening “mahalliy belgilar” nazariyasi (1817 – 1881). K.D.Ushinskiy “Pedagogik antropologiyasi”da inson psixologiyasi muammosi (1824 – 1870).

Qo‘llaniladigan texnologiyalar: “Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.

Adabiyotlar: A6; A7; A8; A9; Q1; Q2; Q3; Q4; Q11; Q12; Q13.

Qoʻllaniladigan texnologiyalar: *“Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.*

Adabiyotlar: A1; A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi birinchi dasturlari. Psixologiya sohalarining rivojlanishi.

V. Vundt (1832 - 1920) va eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi. Ilmsiy psixologiyani qurish dasturi (I.M. Sechenov) (1829 - 1905). Psixologiyadagi ochiq inqiroz davri (XX asrning 10- va 30 yillari oxiri). Ilmiy maktablarning vujudga kelishi va ularning keyingi rivojlanishi. Bixeviorizm manbalari, falsafiy asoslari, tarixi. Geshtaltpsixologiya Berlin maktabining yuzaga kelishi. K.Levin va uning maktabi. CHuqur psixologiya yoʻnalishlari: 3. Freyd psixoanalizi, A. Adler individual psixologiyasi, K. YUng analitik psixologiyasi. Ego-psixologiya (Anna Freyd. 1895 – 1982). Mak-Daugoll gormik psixologiyasi (1930). Freyd psixoanalizining neofreydizmda sotsiologizatsiyalashuvi.

Qoʻllaniladigan texnologiyalar: *“Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.*

Adabiyotlar: A1; A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Chet el psixologiyasining zamonaviy holati

J.Piaje genetik psixologiyasi (1896 - 1980). E. Erikson epigenetik konsepsiyasi (1902-1994). V. Frankl ijodida logoterapiya va ekzistensial analiz nazariyasi va amaliyoti. Kognitiv psixologiya.

Qoʻllaniladigan texnologiyalar: *“Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.*

Adabiyotlar: A1; A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Oʻzbekistonda psixologiya fani rivojlanishi

M.Voxidovning psixologiya faniga qoʻshgan hissasi. M.G.Davletshin maktabi. E.Gʻozievning komil inson konsepsiyasi. M.M.Mamatov va etnopsixologiya maktabi. Oʻzbekistonda psixologiya fanida tadqiqot yoʻnalishlari.

Qoʻllaniladigan texnologiyalar: *“Klaster”, “Pinbort”, “SWOT” tahlil, “VENN” diagrammasi, “T” sxema, “Aqliy xujum”, “Baliq suyagi”, “Nima uchun?” diagrammasi, “Qanday” diagrammasi.*

Adabiyotlar: A1; A2; A3; A4; Q1; Q2; Q3; Q4; Q5; Q6; Q7.

Seminar mashg'ulotlarining mavzulari

№	Mavzular nomi	Seminar mashg'ulot
1	Psixologiya tarixi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari	8
2	Qadimgi Sharqda psixologik ta'limotlarning yuzaga kelishi	8
3	Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)	8
4	Bilish jarayonlari haqida ta'limotlar	6
5	Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi	6
6	XVIII asr fransuz psixologiyasi hamda XVIII asr oxiri va XIX asr birinchi yarmida nemis klassik falsafasida empirik yo'nalishning yuzaga kelishi. XIX asrda Rossiyada psixologik qarashlarning rivojlanishi	6
7	Psixologiya sohalarining rivojlanishi	6
8	Chet el psixologiyasining zamonaviy holati	4
9	O'zbekistonda psixologiya fani rivojlanishi	2
JAMI		54

Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli va mazmuni.

“Psixologiya tarixi” fani bo'yicha talabaning mustaqil ta'limi shu fanni o'rganish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan to'la ta'minlangan.

Talabalar auditoriya mashg'ulotlarida professor-o'qituvchilarning ma'ruzasini tinglaydilar, misol va masalalar echadilar. Auditoriyadan tashqarida talaba darslarga tayyorlanadi, adabiyotlarni konspekt qiladi, uy vazifa sifatida berilgan vazifalarni bajaradilar. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qo'shimcha adabiyotlarni o'qib referatlar tayyorlaydi hamda mavzu bo'yicha testlar echadi. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

Uyga vazifalarni bajarish, qo'shimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. SHuning uchun ham mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bo'lishi mumkin emas.

Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

“Psixologiya tarixi” fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi 20 ta katta mavzu ko‘rinishida shakllantirilgan.

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- darslik va o‘quv qo‘llanmalar bo‘yicha fan boblari va mavzularini o‘rganish;
- tarqatma materiallar bo‘yicha ma‘ruzalar qismini o‘zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo‘yicha fanlar bo‘limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- talabaning o‘quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog‘liq bo‘lgan fanlar bo‘limlari va mavzularini chuqur o‘rganish;
- faol va muammoli o‘qitish uslubidan foydalaniladigan o‘quv mashg‘ulotlari;
- ma‘lum mutaxassisligiga taalluqli psixologik bilimlarni referatlar shaklida namoyon qilish.

Talabalar mustaqil ta‘limining mazmuni va hajmi

№	Mavzular nomi	mustaqil ta‘lim
1	Psixologiya tarixi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari	10
2	Qadimgi Sharqda psixologik ta‘limotlarning yuzaga kelishi	10
3	Antik davr psixologik ta‘limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)	10
4	Bilish jarayonlari haqida ta‘limot. Tafakkurning oliy shakllari: muhokama yurituvchi, mantiqiy, diskursiv	8
5	Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi	10
6	Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya sohaslarining rivojlanishi	10
7	Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo‘llanish sohalari	10
8	O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi	10
JAMI		78

PSIXOLOGIYA TARIXI FANIDAN MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISHNING SHAKLI VA MAZMUNI

№	Mavzular	Mustaqil ta‘limga oid topshiriq va tavsiyalar	Hajmi (soatda)
1	Psixologiya tarixi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
2	Psixologiya fani sohasida kuchlar	Adabiyotlardan konspekt qilish.	4

	konsolidatsiyasi.	Individual topshiriqlarni bajarish	
3	O'tish davri psixologiyasi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
4	S.L.Rubinshteyn maktabi umumiy xarakteristikasi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
5	Gumanistik psixologiya.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
6	Freydizmning psixologiyaga qo'shgan hissi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
7	Klinik psixologiyaning fan sifatida shakllanishi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
8	Strukturalizm –Vyursburg maktabi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
9	Chet el psixologiyasining zamonaviy holati.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
10	Bixiviorizm psixologiyaga qo'shgan hissi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
11	O'zbekistonda psixologiyaning rivojlanishi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
12	Shaxs nazariyalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
13	M.G. Davletshin psixologiyaga qo'shgan hissi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
14	Ilmiy psixologiyaning amaliyot bilan yaqinlashuvi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	2
15	Psixologik konsultatsiya tarixi va manbalari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	2
16	B.G.Ananovning psixologiyaga qo'shgan hissi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
17	P.YA.Galperin psixologik qarashlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
18	D.B.Elkonin va bolalar psixologiyasi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4

19	B.M.Teplov psixologik tadqiqotlari.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
20	Psixologiyaning ikkinchi jahon urushidan keyin rivojlanishi.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4
21	Ilmiy maktablar evolyusiyasi va ularning zamonaviy psixologiyaning rivojlanishida tutgan o'rnini.	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	2
Jami			52

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari:

13. Empirizm va assosionizm: bilim va tajriba. Nemis klassik falsafasidagi psixologik goyalar.
14. Psixologiyaning mustakil fan sifatida tarkib topishi davridagi
15. nazariy kurashlar
16. Psixologiya tarixida psixoanaliz.
17. Yosh davrlari psixologiyasining vujudga kelish tarixi.
18. Abu Ali ibn Sinoning psixologik g'oyalari tarixi.
19. Psixoanaliz "vorislari" va "tuskinlik kiluvchilar"i
20. Gumanistik psixologiya
21. Psixologiyada tizimli yondashuv.
22. Freydizmga tanqidiy yondashuv.
23. U.Djeyms psixologiyasi va uning tanqidiy talqini.
24. O'rta asr Sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari.
25. Sport psixologiyasi fani tarixi

DASTURNING INFORMATSION USLUBIY TA'MINOTI

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi ko'zda tutilgan;

- Ma'ruzalar, zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsiya shaklda tayyorlash rejalashtirilgan.
- Psixologiya tarixi fanining seminar mashg'ulotlarida maxsus «Psixodiagnostika kompyuter programmalari»dan foydalanish, shuningdek, interfaol (guruh-guruh, o'z-o'zini nazorat, klaster) usullarida tashkil etilishi ko'zda tutilgan.

“Psixologiya tarixi” fanidan talabalar bilimni reyting tizimi asosida baholash mezonlari

“Psixologiya tarixi” fani bo'yicha reyting jadvallari, nazorat turi, shakli, soni hamda har bir nazoratga ajratilgan maksimal ball, shuningdek joriy va oraliq nazoratlarining saralash ballari haqidagi ma'lumotlar fan bo'yicha birinchi mashg'ulotda talabalarga e'lon qilinadi.

Fan bo'yicha talabalarining bilim saviyasi va o'zlashtirish darajasining Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun quyidagi nazorat turlari o'tkaziladi:

• **joriy nazorat (JN)** – talabaning fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Joriy nazorat fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda

amaliy mashg'ulotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, suhbat, nazorat ishi, kollektivium, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda o'tkazilishi mumkin;

• **oraliq nazorat (ON)** – semestr davomida o'quv dasturining tegishli (fanlarning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'limi tugallangandan keyin talabanning nazariy bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Oraliq nazorat bir semestrda ikki marta o'tkaziladi va shakli (yozma, og'zaki, test va hokazo) o'quv faniga ajratilgan umumiy soatlar hajmidan kelib chiqqan holda belgilanadi;

• **yakuniy nazorat (YaN)** – semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli. Yakuniy nazorat asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan "YOzma ish" shaklida o'tkaziladi.

ON o'tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida muntazam ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **ON** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **ON** qayta o'tkaziladi.

Oliy ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan ichki nazorat va monitoring bo'limi rahbarligida tuzilgan komissiya ishtirokida **YaN** ni o'tkazish jarayoni muntazam ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **YaN** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **YaN** qayta o'tkaziladi.

Talabanning bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabanning fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

"Psixologiya tarixi" fani bo'yicha talabalarning semestr davomidagi o'zlashtirish ko'rsatkichi 100 ballik tizimda baholanadi. Ushbu 100 ball baholash turlari bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi:

YaN.-30 ball, qolgan 70 ball esa J.N.- 35 ball va O.N.- 35 ball qilib taqsimlanadi.

Ball	Baho	Talabalarning bilim darajasi
86-100	A'lo	Xulosa va qaror qabul qilish. Ijodiy fikrlay olish. Mustaqil mushohada yurita olish. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo'lish.
71-85	Yaxshi	Mustaqil mushohada qilish. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo'lish.
55-70	Qoniqarli	Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish Tasavvurga ega bo'lish.
0-54	Qoniqarsiz	Aniq tasavvurga ega bo'lmaslik. Bilmaslik.

• Fan bo'yicha saralash bali 55 ballni tashkil etadi. Talabanning saralash balidan past bo'lgan o'zlashtirishi reyting daftarchasida qayd etilmaydi.

• Talabalarning o'quv fani bo'yicha mustaqil ishi joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida tegishli topshiriqlarni bajarishi va unga ajratilgan ballardan kelib chiqqan holda baholanadi. Talabanning fan bo'yicha reytingi quyidagicha aniqlanadi: $R = V \cdot O' / 100$

• bu erda: V- semestrda fanga ajratilgan umumiy o'quv yuklamasi (soatlarda);

• O' -fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi (ballarda).

• Fan bo'yicha joriy va oraliq nazoratlarga ajratilgan umumiy ballning 55 foizi saralash ball hisoblanib, ushbu foizdan kam ball to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

• Joriy **JN** va oraliq **ON** turlari bo'yicha 55 bal va undan yuqori balni to'plagan talaba fanni o'zlashtirgan deb hisoblanadi va ushbu fan bo'yicha yakuniy nazoratga kirmasligiga yo'l qo'yiladi.

• Talabanning semestr davomida fan bo'yicha to'plagan umumiy bali har bir nazorat turidan belgilangan qoidalarga muvofiq to'plagan ballari yig'indisiga teng.

• **ON** va **YaN** turlari kalendar tematik rejaga muvofiq dekanat tomonidan tuzilgan reyting nazorat jadvallari asosida o'tkaziladi. **YaN** semestrning oxirgi 2 haftasi mobaynida o'tkaziladi.

- **JN** va **ON** nazoratlarda saralash balidan kam ball to‘plagan va uzrli sabablarga ko‘ra nazoratlarda qatnasha olmagan talabaga qayta topshirish uchun, navbatdagi shu nazorat turigacha, so‘nggi joriy va oraliq nazoratlar uchun esa yakuniy nazoratgacha bo‘lgan muddat beriladi.

- Talabaning semestrda **JN** va **ON** turlari bo‘yicha to‘plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy balining 55 foizidan kam bo‘lsa yoki semestr yakuniy joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlari bo‘yicha to‘plagan ballari yig‘indisi 55 balidan kam bo‘lsa, u akademik qarzdor deb hisoblanadi.

- Talaba nazorat natijalaridan norozi bo‘lsa, fan bo‘yicha nazorat turi natijalari e‘lon qilingan vaqtdan boshlab bir kun mobaynida fakultet dekaniga ariza bilan murojaat etishi mumkin. Bunday holda fakultet dekanining taqdimnomasiga ko‘ra rektor buyrug‘i bilan 3 (uch) a‘zodan kam bo‘lmagan tarkibda apellyasiya komissiyasi tashkil etiladi.

- Apellyasiya komissiyasi talabalarining arizalarini ko‘rib chiqib, shu kunning o‘zida xulosasini bildiradi.

- Baholashning o‘rnatilgan talablar asosida belgilangan muddatlarda o‘tkazilishi hamda rasmiylashtirilishi fakultet dekani, kafedra mudiri, o‘quv-uslubiy bo‘limi hamda ichki nazorat va monitoring bo‘limi tomonidan nazorat qilinadi.

Fan bo‘yicha oraliq nazorat ikki marta o‘tkazilishi nazarda tutilgan bo‘lib, I - ON “Og‘zaki” shaklda o‘tkaziladi va unga maksimal 17 ball, II – ON “Yozma” shaklida o‘tkazilib unga maksimal 18 ball ajratilgan.

• Talabalar JN dan to‘playdigan ballarning mezonlari

№	Ko‘rsatkichlar	JN-ballari		
		Maks	1-JN	2-JN
1	Mustaqil ta‘lim topshiriqlarining o‘z vaqtida va sifatli bajarilishi. Mavzular bo‘yicha uy vazifalarini bajarilish va o‘zlashtirishi darajasi.	10	0-5	0-5
2	Seminar (laboratoriya) mavzulari bo‘yicha talabaning bergan og‘zaki javoblari	25	0-13	0-12
Jami JN ballari:		35	18	17

Talabalar ON dan to‘playdigan ballarning mezonlari

№	Ko‘rsatkichlar	ON-ballari		
		Maks	1-ON	2-ON
1	Darslarga qatnashganlik darajasi. Amaliy va nazariy mashg‘ulotlaridagi faolligi, konspekt daftarlarining yuritilishi va to‘liqligi. Talabalarining mustaqil ta‘lim topshiriqlarini o‘z vaqtida va sifatli bajarishi va o‘zlashtirishiga maksimal 5 ball (1-ON uchun 2 ball, 2-ON uchun 3 ball) ajratiladi	5	0-2	0-3
2	1- ON “Og‘zaki” savol-javob tarzida o‘tkazilib, 3 ta savol beriladi va har bir savolga maksimal 5 ball; 2 - ON “Yozma ish” shaklida o‘tkazilib, 3 ta savolidan iborat	35	0-15	0-15

	bo‘ladi va har bir savoliga 5 balldan baholanadi			
Jami ON ballari:		35	0-17	0-18

Talabalar bilimni baholash quyidagi mezonlar asosida amalga oshiriladi.

O‘tkaziladigan vakti	Nazorat turi	Mak ball	“5”	“4”	“3”	Nazorat shakli
1-13-mashg‘ulotlardan so‘ng	I-JN	18	15-18	13-15	10-13	Og‘zaki
14-27-mashg‘ulotlardan so‘ng	II-JN	17	15-17	12-15	9-12	Og‘zaki
13-seminar mashg‘ulotidan so‘ng	I-ON	17	15-17	12-15	9-12	Og‘zaki
26- seminar mashg‘ulotidan so‘ng	II-ON	18	15-18	13-15	10-13	Yozma
Jadval asosida	Ya.N	30	26-30	21-25	17-20	Test
	Jami	100	86-100	71-85	55-70	

Yakuniy nazoratda “Test” larni baholash mezonlari

Yakuniy nazorat “Test” shaklida amalga oshirilganda, sinov ko‘p variantli usulda o‘tkaziladi. Har bir variant 30 ta nazariy savoldan iborat. Nazariy savollar fan bo‘yicha tayanch so‘z va iboralar asosida tuzilgan bo‘lib, fanning barcha mavzularini o‘z ichiga qamrab olgan. Har bir savolga berilgan to‘g‘ri javoblar bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichi 1 balldan baholanadi. Talaba maksimal 30 ball to‘plashi mumkin.

Yakuniy nazorat “Test” shaklida belgilangan bo‘lsa, u holda yakuniy nazorat 30 ballik “Test” variantlari asosida o‘tkaziladi, u holda yakuniy nazorat quyidagi jadval asosida amalga oshiriladi.

№	Ko‘rsatkichlar	Ko‘rsatkichlar YaN ballari	
		maks	O‘zgarish oralig‘i
1	Fan bo‘yicha yakuniy test nazorati	30	0-30
Jami yakuniy nazorat bali-30			

Talabalar bilimni baholash quyidagi mezonlar asosida amalga oshiriladi.

Nazorat turi	Mak ball	“5”		“4”		“3”	
I-JN	18	15	18	13	15	10	13
II-JN	17	15	17	12	15	9	12
I-ON	17	15	17	12	15	9	12
II-ON	18	15	18	13	15	10	13
YaN	30	26	30	21	25	17	20
Jami	100	86	100	71	85	55	70

Tavsiya etilgan adabiyotlar ro‘yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
2. Istoriya psixologii: Teksty. – M., 1992.
3. Frankl V. CHelovek v poiskax smysla. M. 1990.
4. Yaroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.
5. Yaroshevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T.: «Uzbekistan», 1997.
2. Karimov I.A. Asarlar T.1-16. T.: «O‘zbekiston», 1992-2010.
3. Marsinkovskaya T.D., YARoshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
4. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, E.Chepman, U.Konroy. – Spb., 1999.
5. Sokolova E.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
6. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
7. YARoshevskiy M.G., Ansiferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

1. <http://www.expert.psychology.ru/>
2. <http://www.psycho.all.ru/>
3. <http://www.psychology.net.ru/>

4. www.natlib.uz;
5. [www.Sportivniy psixolog.ru](http://www.Sportivniy_psixolog.ru);
6. [www.Psixologiya sporta](http://www.Psixologiya_sporta);
7. www.ziyonet.uz.
8. www.childpsy.ru
9. www.edu.uz
10. www.flogiston.ru
11. www.pedagog.uz
12. www.psychology.uz
13. www.psychology.net.ru
14. www.psycatalog.ru
15. www.psychology.net.ru
16. www.tdpu.uz

Ma'ruza rejasi.

1. **Ilk psixologik g'oyalarning yuzaga kelishi.**
2. **Psixologiya tarixini o'rganishga yondashuvlar.**
3. **Psixologiya tarixini davrlashtirish.**
4. **Psixologiya fanining boshqa fanlar tizimidagi o'rni.**

Ma'lumki, psixologiya tarixi fani inson psixikasi va psixik hodisalar haqidagi fikrlarning paydo bo'lishi va uning rivoji haqida fikr yuritib, u ruhiy olam to'g'risidagi qiziqarli va bahsbop bilimlar, mumtoz ma'lumotlar tizimidan iborat. Tarixiy rivojlanish har bir fan uchun xos bo'lib, u fandagi yangi g'oyalarning ildizi hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda insonning o'zi haqidagi bilimlarini yig'ilib hamda chuqurlashtirib borishidir. Psixologiya fani tarixiga nazar solarsak ekanmiz, psixik hayotni o'rganishga bo'lgan qiziqish turli tarixiy davrlarda nazariy rang-baranglik bilan kechganligini va psixikaning moddiy asoslari qanday tadqiqotlarda aniqlanganligini bilish imkoniga ega bo'lamiz.

Psixologiya tarixi fan sifatida hayotning turli bosqichlarida, fan va madaniyat taraqqiyoti munosabati bilan psixologik bilimlar sohasi qanday kengayib borganligi, dastlabki psixologiya fani qay tarzda taraqqiy etib, fanlar tizimi darajasiga ko'tarilganligiga doir ma'lumotlarni qamrab oladi. SHuningdek, psixologiya tarixi inson psixikasi va uning hozirga qadar taraqqiyoti haqida chuqurroq, aniq ilmiy ma'lumot olish imkoniyatini beradi. Ilmiy jihatdan esa bu fan, nazariy malumotlarni o'rganishda foydali bo'lgan ilmiy metodlarni yaratishda ahamiyatli hisoblanadi.

Inson psixikasi haqidagi bilimlarning rivojlanish tarixi davomida ikki ilmiy falsafiy oqim, ya'ni idealizm va materializm o'rtasidagi kurashni ko'rish mumkin. Bu kurash psixologiya fanining mohiyatini turlicha tushunadi, undagi farqlar insondagi psixik va fiziologik hodisalarni o'zaro munosabatlarini aniqlashda hamda psixologiya fani predmetini turlicha talqin qilishda namoyon bo'ladi. Fan tarixida turlicha qarashlar va yo'nalishlar bo'lishiga qaramasdan, fanning predmeti, ya'ni inson va hayvonga xos bo'lgan psixika, psixik hayot shundayligicha qolaveradi.

Ilmiy jihatdan psixologiya tarixi fani, psixologiya fanining predmet va vazifalaridan farqli ravishda, miya mahsullarini emas, balki psixologik fikrlarning paydo bo'lishi hamda rivojlanishi, ilmiy tadqiqotchilarning turli davrlardagi faoliyati, psixologiyaning fan sifatida tan olishini kabilarni o'rganadi. Bir tarafdin inson ruhiy olamini dastlab psixika, so'ng oxir, oxir-oqibat xulq-atvor sifatida tahlil etishdir.

Hozirga kelib fanda, psixologiya tarixining avvalgi davrlarda e'tiborga olinmagan "psixika va xulq-atvor" haqidagi faoliyat birligi tamoyili yana qaytadan tiklandi. Xronologik jihatdan yondoshilganda, psixik olam haqida fikrlar rivoji hech qachon izchillikda kechmagan. Ba'zi davrlarda nazariya va konsepsiyalarda inqirozli davrlar xarakterlansa, ba'zida ulardagi o'sish kuzatiladi. Ammo bunda tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlardagi o'zaro uyg'unlik e'tiborli sanalib, bu psixologik bilimlarning haqiqiy ilmiylik mazmunini belgilaydi.

Bizningcha, haqiqiy ilmiy psixologiya XIX-asr oxiri, XX-asr boshlarida tan olingan bo'lsa-da, antik davr va mumtoz qarashlar fan tarixi uchun ilk metodologik manbalar sanalishi ehtimoldan holi emas. Chunki nemis psixologi V.Vundning psixologiya tarixida amalga oshirgan tajribalari shunchaki falsafiy g'oya emas, aksincha sof psixologik eksperimental tadqiqot edi. Bu tadqiqot psixologiya fanining amaliy jihatdan tan olinishi hamda keyingi tadqiqotlar uchun zaruriyatning ortishiga xizmat qildi. Hozirga kelib psixologiya fani ham metodologik jihatdan, ham metodik jihatdan etuk fan sifatida jamiyatdagi fanlar tizimida o'z o'rniga egadir. Olib borilayotgan amaliy tadqiqotlar, fan yutuqlari ba'zi mumtoz nazariy qarashlarni inkor etib, uning zamonaviy tahlilini amalga oshirmoqda. Psixologiya fani ilmiy jihatdan tubdan yangilanmoqda. SHunday ekan, psixologiya fani tarixini bilish har bir bo'lg'usi psixolog, sportchi psixologlar shuningdek, oliy o'quv yurtlarida faoliyat olib boruvchi psixolog o'qituvchilar uchun ilmiylikning nazariy sharti

sanaladi, u haqda bilmay turib psixologiya fani haqida fikr–mulohaza yuritish, ta’lim berish, shaxs haqida tadqiqotlar olib borish ehtimoldan holi sanadi.

Asrlar mobaynida ruh, ong, xulq haqidagi tasavvurlar yuzaga kelgan va bir-biri bilan o‘rin almashib kelgan. Psixologiya tarixi ana shu o‘rin almashish manzarasini ifodalab beradi.

Psixologiya tarixi vazifalari:

1. psixika haqidagi bilimlar rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganish, qanday qilib bir kategoriya va tushunchalar boshqasiga aylanadi, har bir iqtisodiy formatsiya mazukr davrga xos bo‘lgan psixik hayot manzarasini qanday aniqlab beradi, ana shu masalalarni hal etish.
2. Psixologiyaning boshqa fanlar bilan aloqadorligini ochib berish.
3. bilimlarning vujudga kelishi va idrok qilinishining jamiyat talablariga bog‘liqligini aniqlash.
4. Fanning vujudga kelishida shaxs va uning individual hayotiy yo‘lining tutgan rolini o‘rganish.

Qisqacha qilib aytganda, psixologiya tarixi – bu fanning mantiqiy xotirasidir.

Jamiyat taraqqiyoti natijasida kishilarning hayotiy faoliyatlari kengayib, aqliy zakovati ham boyib boradi. Binobarin, ularning falsafiy dunyoqarashi ham tarixiy davrning in’ikosi sifatida jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylanadi. SHu sabab insoniyat taraqqiyotining turli davrlari falsafaning turli shakllari paydo bo‘lishiga olib keladi.

Ilk falsafiy fikrlar qadimgi Hindiston, Xitoy va Yunonistonda kelib chiqqan. Qadimgi Hindistondagi falsafiy maktablar asosan ikki turkumga bo‘linadi (1-rasm). Biri Vedalardan kelib chiqqan va unga suyanuvchi maktablar, ikkinchisi Vedalarni tan olmaydigan, ularni rad etuvchi maktablar. Vedalarni tan oluvchi va ularga suyanuvchi maktablarga vedanta, mimansa, sankxya, nyaya va vaysheshika maktablari kiradi. Vedalarni tan olmaydigan falsafiy maktablarga jayнизм, buddizm va chorvak maktablari kiradi. Ularning ayrimlari bilan tanishib chiqaylik.

Vedalar ta’limotini talqin etuvchi diniy-falsafiy maktablardan biri mimansa va vedanta hisoblanadi. Bu ikkala maktab ham Vedalarni muqaddas kitoblar deb biladi va kishilardan hayotda ularga to‘la amal qilishni talab qiladi. Biroq ularda diniy qarashlar bilan bir qatorda sof falsafiy masalalar ham ko‘tariladi. Masalan, mimansa maktabi bilish masalalariga katta e’tibor qaratgan. Unda hissiy bilish va uning manbai, mantiq masalalari ko‘tariladi. Vedanta maktabi namoyondalari jon bilan xudoni o‘zaro munosabati masalasiga e’tibor qaratadilar.

Vedanta maktabining falsafiy ta’limotini ishlab chiqishda Badarayana degan faylasuf katta

xizmat qilgan. Jon va xudoning o‘zaro munosabati masalasida bu maktab vakillari ikkiga bo‘lingan. Madhva tarafdorlari xudo va jon tamoman mustaqil narsalardir deb o‘rgatsa, SHarkata tarafdorlari bunga teskari fikrni, ya’ni xudo va jon birdir degan qarashni ilgari surganlar. Vedalarni sharhlash va undagi aqidalarni falsafiy jihatdan asoslashda sankxya maktabi alohida o‘rin tutadi. Bu maktabning asoschisi Kapila hisoblanadi. U taxminan miloddan avvalgi 600 yillarda yashagan. Sankxya maktabi ikki boshlang‘ichni moddiy va ruhiy boshlang‘ichni e’tirof etadi. Sankxya maktabining ta’limotiga ko‘ra, biz yashab turgan dunyodagi hamma narsalar moddiydir. Biroq moddiylik bilan bir qatorda dunyoning ruhiy asosi ham bor. Sankxya maktabi bu

ruhiy asosni Prakhrity deb ataydi. Prakhrity dunyodagi hamma narsaning asosi. U abadiydir.

Bilish masalasiga kelganda sankhya maktabi kishining sezgi a'zolarini va aqlning rolini inkor etmasa ham Vedalar ta'limotiga katta ahamiyat beradi. Sankhya maktabining vakillari Veda aqidalari dunyoning mohiyatini ochib berishga yordam beradi deb uqdiradilar.

Ikkinchi turkumga kiruvchi maktablar ichida jaynizm va chorvak falsafasi diqqatga sazovordir. Jaynizm falsafiy maktabining asoschisi Vardxamana hisoblanadi.

U miloddan avvalgi VI asrda yashagan bo'lib, G'olib Jina degan taxallus bilan mashhur bo'lgan (2-rasm). Uning izdoshlari jaynichilar deb atalganlar. Jaynichilar borliqni ikkiga tirik va notirik dunyoga bo'ladilar. Notirik tabiatga ular moddiylikni kiritadilar. Moddiy narsalarning hammasi bo'linmas mayda zarrachalardan tashkil topgan. Notirik tabiatga jaynichilar yana makon, vaqt, harakat kabilarni ham kiritadilar. Tirik tabiatga, jaynichilar fikricha, jon kiradi. Jonning asosiy xususiyati onglilikdir. Onglilik, jaynichilar ta'limoticha, turli jonlarda turlicha darajada bo'ladi. Jon o'z tabiatiga ko'ra mukammal narsa bo'lib, uning Jonning asosiy xususiyati onglilikdir. Onglilik¹, jaynichilar ta'limoticha, turli jonlarda

turlicha darajada bo'ladi. Jon o'z tabiatiga ko'ra mukammal narsa bo'lib, uning 33 imkoniyatlari cheksizdir. Biroq jon tana bilan bog'langandir. U ehtiroslar, xohish-istaklar doirasiga tushib qolgan. Bu esa, uning imkoniyatlarini cheklab qo'ygan. SHuning uchun haqiqiy bilim, jaynichilar ta'limoticha, jonni tanadan halos bo'lishiga yordam qilishi kerak.

Qadimgi hind falsafasida chorvak maktabi alohida o'rin tutadi. Chorvak falsafasi miloddan avvalgi VI asrlarda kelib chiqqan. Chorvak falsafasi namoyondalarining ta'limoticha, olam moddiydir. Moddiy dunyo esa to'rt unsur -suv, havo, tuproq va o'tdan tashkil topgan. Organik tabiat va shu jumladan inson ham ana shu moddiy unsurlarning birikmasidan iborat. Insonning o'ziga xos xususiyati shundaki, u avvalo aqlli mavjudotdir. Chorvak ta'limoticha, inson o'z aqli va sezgi a'zolari yordamida tashqi dunyodagi narsa va hodisalarni bilishga qodir. Chorvak maktabi ko'pgina falsafiy muammolarni o'rtaga tashladi va ularni hal qilishga urindi. Bu qadimgi Hindistonda falsafiy fikr ancha rivojlanib kelganligidan dalolat beradi. Qadimgi Xitoy ham ijtimoiy-falsafiy fikr dastlab vujudga kelgan va taraqqiy etgan mamlakatlardan biri edi.

¹ Hergenbahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Why Study the History of Psychology. 4-bet.

Qadimgi Xitoyda ijtimoiy-falsafiy fikr miloddan avvalgi VII asrlarda vujudga kela boshlagan. Qadimgi Xitoydagi ijtimoiy-falsafiy fikr tarixida Konfutsiyning (551-479) qarashlari alohida o‘rin tutadi (3-rasm). U qadimgi Xitoydagi ijtimoiy-falsafiy fikrning rivojiga katta hissa qo‘shgan. U qadimiy yodgorliklardan hisoblangan «Qo‘shiqalar kitobi», «Bahor va kuz» kabi kitoblarni tuzishda qatnashgan. Konfutsiyning o‘zi «Aforizmlar»i bilan mashhurdir. Yaratuvchi ilohiy kuchni tan olgan Konfutsiy «kishilarning hayoti taqdirga bog‘liq, boylik va ulug‘lik esa Iloh tomonidan beriladi» deb uqdiradi. Konfutsiyning falsafiy qarashlarida axloqiy masalalar markaziy o‘rin tutadi. «Hamma odamlar o‘z tabiatiga ko‘ra bir-birlariga o‘xshaydilar, tarbiyaga qarab ular bir-birlaridan farqlanadilar», «yangini bilish uchun eskini o‘rganish kerak», «mulohazasiz

ta’limot foydasizdir, ta’limotsiz mulohaza bo‘lmaydi», degan fikrlar Konfutsiyning axloq haqidagi ta’limotida asosiy o‘rin olgan. Konfutsiy qarashlarida Li degan tushuncha alohida ahamiyat kasb etadi. Li tartib, qoida degan ma’noni anglatadi. Li bo‘lmasa jamiyat ravnaq topmaydi. Tartib, qonun-qoida har qanday jamiyat rivojining omilidir.

Konfutsiy Li tushunchasini hatto ilohiylashtirishga borib etadi. Keyinchalik qadimgi Xitoyda konfutsiychilar ta’limotiga qo‘shilmagan moistlar maktabi vujudga keladi. Bu maktabning asoschisi Mo-szi (Mo Di) hisoblanadi. U miloddan avvalgi 479-400 yillarda yashagan. Uning fikricha inson o‘z hayoti davomida ilohiy kuch belgilagan qoidalarga mos holda yashashi kerak. Ularga amal qilgan kishini Iloh baxtiyor qiladi, amal qilmaganlarni jazolaydi. SHunisi diqqatga sazovorki, Mo-szi urushlarni qoralaydi, davlatlar o‘rtasidagi tinch-totuvlikni qo‘llab quvvatlaydi. Moistlarning falsafiy qarashlarida bilish bilan bog‘liq masalalar ham ko‘tariladi. Ular insonning butun bilimlari sezgi a‘zolari bilan tafakkurning o‘zaro birligi natijasida vujudga kelishini ta’kidlaydilar. Qadimgi dunyoda falsafiy fikr taraqqiy etgan mamlakatlardan biri YUnoniston edi.

Qadimgi yunon falsafasi miloddan oldingi VI asrda, ibtidoiy jamoa tuzumi quldorlik jamiyati bilan almashgan davrda vujudga keldi. Quldorlikning vujudga kelishi, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivoji YUnonistonda shahar-davlatlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. YUnon shahar-davlatlari savdo va sanoat markazi hamda madaniy taraqqiyotning muhim omillaridan biri bo‘ldi. Qadimgi YUnonistonda falsafa ijtimoiy hayotning in’ikosi sifatida tabiat to‘g‘risidagi bilimlar bilan bog‘lanib bir butun dunyoqarashni o‘zida mujassamlantirgan edi.

Markaziy Osiyo xalqlari qadimiy falsafiy qarashlarini o‘rganishda eramizning 5-asri oxiri va 6-asr boshlarida Eronda zardushtiylik ta’limotining yangi ko‘rinishi sifatida paydo bo‘lib, so‘ng markaziy

Osiyo, Kavkaz va SHimoliy Hindistonda keng yoyilgan mazdakizm yoki mazdakiylik diniy-falsafiy ta'limoti bilan tanishish ham muhim o'rin tutadi (4-rasm).

Mazdakiylik ta'limoti, aslida, moniylik diniy-falsafiy ta'limotni to'ldiruvchi diniy-falsafiy ta'limot bo'lib, uning ildizlari zardushtiylikka borib taqaladi.

Bu ta'limot Mazdak (470-529 yillar) nomi bilan bog'liq bo'lib, u shimoliy Eronning Nishopur shahrida zodagon oilasida tug'iladi. Mazdan dastlab zardushtiylik dini otashgohlaridan birida kohin bo'lib, keyinchalik butun Eron bo'yicha bosh kohin vazifasida ishlaydi. U bunda zardushtiylikka asoslanib o'zining yangi ta'limotini ishlab chiqadi. Mazdakiylik ta'limotiga ko'ra, dunyoda bo'ladigan hodisalar va voqealar ongli va biror maqsadni ko'zlab harakat qiluvchi ezgulik va yorug'lik manbai bilan ko'r-ko'rona va tasodifiy harakatlanuvchi qorong'ulik manbai o'rtasidagi kurashdan iborat. Bu kurash ezgulik (yaxshilik)ning, yorug'likning qorong'ulik (johillik) ustidan muqarrar g'alabasi bilan tugallanadi.

Умуман олганда, маздакийлик монийликдан фарқ қилиб, бу таълимот фақат фалсафий қарашлар мажмуаси бўлиб қолмай, балки амалий характерга ҳам эга бўлган, ўз ғояларини амалга оширишга қаратилган таълимотдир. Бу таълимотнинг ҳур фикрлилик ғоялари ўзидан кейин Шарқ мамлакатларида, Марказий Осиёда, ҳатто Ғарб мамлакатларида ҳам юзага келган озодлик ҳаракатлари билан боғлиқ фалсафий оқимларга ўз таъсирини кўрсатган.

Shu bilan birga, Mazdakiylik jamiyatdagi ijtimoiy da'vat etgan Mazdakiylar harakatining mafkurasi sifatida ham xizmat qiladi. Mazdakiylik ta'limotiga ko'ra, jamiyatda ijtimoiy notenglik yuzaga kelsa, yovuzlik va zulmat hukmronlik qiladi. Bu esa kishilar o'rtasida hasad, g'arazgo'ylik, ziqnalik, o'g'irlik, makkorlik, shafqatsizlik, urushlar, turli-tuman baxtsizlikni keltirib chiqaradi. SHu sababli bu illatlarni jamiyatdan bartaraf etish uchun shu notenglikni paydo qiluvchi asoslarning o'zini yo'qotish, zarur, deb hisoblaydi. Mazdakning aytishicha, xudo kishilarga o'zaro teng taqsimlab olsin, deb, noz-ne'matlarni yaratgan. Biroq, ba'zi xudbin kishilar o'z manfaatini ko'proq o'ylab ish qilishgani uchun bu noz-ne'matlarni taqsimlashda adolat buzilgan. SHu asosda ba'zilar mol-mulkka ega badavlat bo'lishib, boshqalar kambaqal bo'lib qolishgan. SHu bois, badavlat kishilardan mol-mulkning bir qimini tortib olib, uni kambaqallarga taqsimlab berish adolatli ish bo'ladi, chunki kambaqallar ham mol-mulkka ega bo'lishlari zarur.

Mazdakning bu ta'limotini oddiy xalq ommasi keng qo'llab-quvvatlaydi. SHu sababli u ko'p joylarga juda tez yoyiladi. Bu davrda ko'pchilik joylarda dehqon jamoalari va shahar

mehnatkashlari ahvoli og'irligi tufayli mazdakiylikning bu g'oyalari ular manfaatdolariga mos bo'lib tushadi. Mazdakiylikning bu g'oyalari Eron, Ozarbayjon va Markaziy Osiyo xalq ommasi qo'zg'olonlarining g'oyaviy bayrog'i bo'lib xizmat qiladi. O'sha davr feodal zodagonlar mazdakiylik ta'limotining feodal jamiyati negizlariga putur etkaza boshlaganligini ko'rishib, mazdakiylik ta'limoti tarafdorlarini shafqatsiz jazolaydilar. Mazdakni esa Sosoniylar davlatining podshosi Anushervon tomondan 529 yili qatl qilinadi. Umuman olganda, mazdakiylik moniylikdan farq qilib, bu ta'limot faqat falsafiy qarashlar majmuasi bo'lib qolmay, balki amaliy xarakterga ham ega bo'lgan, o'z g'oyalari amalga oshirishga qaratilgan ta'limotdir. Bu ta'limotning hur fikrlilik g'oyalari o'zidan keyin SHarq mamlakatlarida, Markaziy Osiyoda, hatto G'arb mamlakatlarida ham yuzaga kelgan ozodlik harakatlari bilan bog'liq falsafiy oqimlarga o'z ta'sirini ko'rsatgan.

Asosiy adabiyotlar

1. Myers David G., DeWall C. Nathan "Psychology" Worth Publishers. USA, 2015.
2. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley "An introduction to the History of Psychology". More Buying Choices. USA, 2013.
3. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma'ruzalar matni). T. 2003.
4. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
5. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
6. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Krylova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.- 584 s.
2. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
3. Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
4. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
5. Xayrullayev M.M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O'zbekiston, 1995.
6. Xrestomatiya po obshchey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
7. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO "Xarvest", 2003.-528 s.

Ma'ruza rejasi.

- 1. O'rta asrlarda psixologiya rivojlanishining umumiy yo'nalishlari.**
- 2. SHarq allomalarining psixologik g'oyalari.**
- 3. Rux xaqidagi ta'limotlar doirasida psixologiyaning rivojlanish bosqichining tugallanishi.**

O'rta asr SHarqida arab xalifaligi davriga kelib yangi feodal ishlab chiqarish usulining qaror topishi bilan intellektual bilimlar monopoliyasi ruhoniylar qo'liga o'tadi. Natijada diniy rasm-rusumlari va an'ana-odatlar jamiyatdagi axloqiy-iqtisodiy va huquqiy-iqtisodiy normalarga aylanadi. Bu davrda falsafa amaliyotdan ajralib, ko'proq sxolastikaga aylanib, ilohiyot haqidagi ta'limot xarakterini oladi. Tabiat va insonni ilmiy o'rganish gunoh hisoblanib, bunday o'rganishga kirishgan mutafakkirlar dahriylikda ayblanadi va quvg'in qilinadi. Lekin shunga karamay, bu davrda ham jamiyatning madaniy-ma'naviy taraqqiyoti ma'lum darajada to'xtamay davom etadi.

Bu davr mutafakkirlari islom dinining cheksiz hukmronlik qilgan sharoitlarida ham olamning tabiati va mohiyati, uning taraqqiyoti, koinotning sirlari, insonning hayoti va uning dunyodagi o'rni haqida, insonda uchraydigan har xil kasalliklarning sabablari haqida diniy qarashlar bilan birga, ulardan tubdan farq qiladigan tabiiy-ilmiy va falsafiy qarashlarni ham ilgari suradilar. Bu bilan ular ilg'or falsafiy dunyoqarashga va tabiatshunoslik bilimlari rivojiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shadilar. Arab xalifaligiga qarashli hududlarda ilm-fanning taraqqiyoti bilan birga, erkin fikr qiluvchi, diniy aqidalardan etishib chiqadilar. Bu mutafakkirlar o'z qarashlari bilan O'rta asr SHarq falsafasiga asos soladilar. Ular o'z qarashlarining dunyoviyligi, o'z asarlarining aql-idrokli, o'qimishlilik, qadimgi yunon-rim falsafiy qarashlari bilan tanish bo'lgan, o'z kuchlari va bilimlariga qattiq ishongan kishilar bo'lishgan edi. VIII-XIII asrlarda O'rta Osiyoda ijtimoiy-falsafiy fikrlar o'z taraqqiyotining gullab yashnagan davrini kechirdi. Bu jarayonga O'rta va YAqin SHarq mamlakatlaridagi ilmiy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy ta'limotlar ham katta ta'sir ko'rsatdi.

Umuman olganda, o'sha davrlarda O'rta Osiyo, O'rta va YAqin SHarq mamlakatlaridagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar bir-biri bilan bog'langan yaxlit jarayon sifatida rivojlandi. Unda qadariylar, murji'alar, mutazila va Kalomdan iborat ratsionalistik va insonparvarlik yo'nalishdagi diniy-falsafiy oqimlar, tasavvufning oriflik ta'limoti tarafdorlari, «sof arab-musulmon falsafasi» - mashshoiyunlar (Kindiy, YAh'yo ibn Adi, Nasriddin Tusiy, Ibn Bajja, Ibn Tufayl, Ibn Rushd), Demokritning empirik tabiatshunoslik falsafasi yo'nalishidagi tabiiyunlar (Jobir, Eronshahriy, Roziy, Beruniy, Abu-l-Barakot), amaliy siyosat, davlat va axloq falsafasi (Abu Hanifa, Abu YUsof al-Hirojiy, Mavardiy, Forobiy, Ibn Miskavayh, Ibn Sino, Kaykovus, Nizomul-Mulk,

Nasriddin Tusiy, Sa'diy, Hofiz), mantiqshunoslik va hozirgi semantik mantiq falsafasi yo'nalishidagi falsafa (Matta ibn YUnus, YUhana binni Haylon, Forobiy, Abu Sulaymon Mantiqiy as-Sijjistoniy, Ibn Sino, Nasriddin Tusiy, hurufiyalar, Mir Said SHarif Jurjoniy), fan, falsafiy va diniy ta'limotlarni qiyosiy o'rganuvchilar (Ibn an-Nadim, Abu Abdulloh Kotib Xorazmiy, Abdulkarim ash-SHaharastoni, Bayhaqiy, Ibn Hallikon, Ibn abi Usaybi'a, al-Forisiy

al-Fahriy) kabi oqimlar ta'siri katta bo'ldi. Bunday mutafakkirlardan biri, birinchi arab faylasufi YOqub Ibn Ishoq al-Kindiy (800-879) dir (1-rasm).

a) Al-Kindiyning falsafiy qarashlari.

Al-Kindiy asli arablarning YAmamda yashaydigan Kinda degan qabilasidan chiqqan bo'lib, uning taxallusi ham shu qabilaning nomidan olingandir. Al-Kindiyning nomi aslida Abu YUsof Yoqub Ibn Ishoqdir. Al-Kindiy dastlab boshlang'ich ta'limni Kufadan olib, so'ng Basraga boradi va u erda olimlar qo'lida o'qiy boshlaydi. Al-Kindiy Basrada o'ziga zarur, deb bilgan bilim sohalarini egallab, so'ng yana o'z bilimini oshirish maqsadida Bag'dodga kelib, dastlab fors, yunon falsafasini o'rganishga kirishadi. Lekin bu davrda yunon falsafasiga oid ko'p kitoblar arab tiliga hali tarjima qilinmagan edi. SHu sababli u qadimgi yunon falsafasini o'qish maqsadida yunon tilini o'rganishga kirishadi va tez orada bu sohada nihoyatda katta muvaffaqiyat qozonadi. Al-Kindiy yunon tilini bilib olishi asosida qadimgi yunon faylasuflarining asarlarini o'rganish bilan cheklanmay, ularning bir nechtasini arab

tiliga tarjima ham qiladi. U o'zining ilmga chinakam berilganligi tufayli tez orada bilimdon kishilar orasida hurmat-e'tiborga sazovor bo'lib, uning nomi shahar amaldorlari va olimlari doirasida tez-tez tilga olinadigan bo'ladi. bundan xabar topgan xalifa Al-Ma'mun uni «Baytul hikma» («Donolar uyi») akademiyasiga jalb qiladi. Al-Kindiy bu erda yirik tarjimon va olim Xusayn Ibn Ishoq bilan tanishib, uning qo'lida tarjima ilmini o'rganadi, arab tiliga yunon tilidan tarjima qilish san'atini egallab, tez orada kuchli tarjimonlarning biri bo'lib qoladi. Natijada, u Aristotelning «Metafizika», Ptolomeyning «Geografiya», Evklidning «Elementlar» kitoblarini yunon tilidan arab tiliga tarjima qiladi. SHu bilan birga, Al-Kindiy Aristotelning «Kategoriya», «Ikkinchi analitika», «Organon» asarlariga, Ptolemeyning «Almagest» asariga, Evklidning «Elementlar» kitoblariga sharhlar yozadi. Ayniqsa Al-Kindiyning arab falsafasida SHarq aristotelchiligining paydo bo'lishidagi roli g'oyat kattadir. U Aristotel falsafasini juda yaxshi bilgan va hatto uning ba'zi bir g'oyalariga tanqidiy ham yondoshgan. U Aristotelning² 10 ta kategoriyasi o'rniga o'zining 5 ta prasubstansiyasini (materiya, shakl, harakat, makon va zamonni) ilgari surgan. Uning nuqtai nazaricha, tabiatdagi barcha narsalar materiyadan tashkil topgan. Materiya esa to'rt unsur: olov, suv, havo va tuproqdan iboratdir.

Materiya doimiy harakatdadir, harakat esa narsalarning bir turdan ikkinchi turga o'tishidan iboratdir. Bu o'z navbatida o'zgarish demakdir. Al-Kindi harakatni olti turga bo'ladi: 1) paydo bo'lish; 2) yo'q bo'lish; 3) uzayish; 4) qisqarish; 5) o'zgarish va nihoyat; 6) siljish. Har qanday harakat esa ma'lum bir vaqt ichida sodir bo'ladi. Vaqt harakatning sekin yoki tezligidan iborat bo'lib, u o'tgan zamon bilan kelgusi zamonni bog'laydi. Materiya shaklga ham ega, faqat shakliy tafovut tufayli u yoki bu narsalar boshqa narsalardan farq qiladi. Al-Kindiy borliqning makon atributini ham e'tirof etadi. Makon, deb u jismni o'z ichiga oladigan, jismdan tashqaridagi sathga aytamiz, deydi. Makon bilan uni to'ldirib turadigan narsa bir-biriga bog'liq, deydi u. Agar makon bo'lsa, uni to'ldiruvchi biron narsa bo'lishi kerak va aksincha, agar makonni to'ldirib turuvchi narsa bo'lsa alhatta makon bo'lishi kerak

² Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Why Study the History of Psychology. 6-bet.

2-RASM

Ar-Roziy (864-925)ning to'liq ismi sharifi Abu Bakr Muhammad Ibn Zakariyo ar-Roziydir (2-rasm). U eronlik bo'lib, Ray shahrida dunyoga keladi. Roziy yoshligidan arab va qadimgi yunon tillarini o'rganadi, Ray va Bag'dod shaharlarida o'qiydi. U ayniqsa, tibbiyot, kimyo, botanika, astronomiya, matematika, mantiq va falsafaga oid ilmlarni chuqur egallab, SHarqning buyuk ensiklopedist olimi, adib va mutafakkiri bo'lib etishadi. Roziy keyinchalik Ray va Bag'dod shifoxonalarini boshqaradi. Bu paytda u O'rta Osiyo, jumladan, Buxoro ilm ahllari bilan ilmiy aloqada ham bo'ladi. Roziy o'z davrining Galeni (Jolinusi) deb tanilib, Evropada uning nomi lotincha Razes deb ataladi. U inson bilimlarining uch sohasiga: tibbiyotga, kimyoga va falsafaga juda katta hissa qo'shadi. Roziy tabobatga, kimyoga, falsafaga, mantiqqa, etikaga, ilohiyotga, astronomiyaga, fizikaga oid 184 ta asar qoldiradi, shulardan bizgacha faqat 61 tasi etib keladi (ulardan 36 tasi tibbiyotga, 4 tasi kimyoga oid).

Roziyning falsafiy qarashlari Eron, Turon, arab, Hind, Xitoy falsafiy sistemalari hamda qadimgi yunon falsafiy ta'limotlari asosida shakllanadi. Uning dunyoqarashida materialistik tendensiyalar ustun o'rin oladi. Roziyning ilmiy tadqiqotlari tajriba va eksperimentlarga asoslangan o'z davri dogmatik qarashlaridan holi, tabiatshunoslikning falsafiy muammolariga ko'proq oiddir. SHu bilan birga, u o'z davrida o'zining original falsafiy qarashlari bilan zamondoshlaridan ancha ilgarilab ketib, qator ilg'or falsafiy g'oyalarni olg'a suradi.

Roziy o'z dunyoqarashida hukmron mafkura-islom ortodoksal ta'limotini inkor qilibgina qolmay, balki Aristotel va uning izidan borgan o'z o'tmishdoshlari Al-Kindiy, Ravandiy va shu kabilarga nisbatan butunlay boshqacha yo'l tutdi. Uning falsafiy ta'limoti bo'yicha, real dunyo beshta azaliy boshlang'ichning bir-biriga qo'shilishidan tashkil topgan. Bu beshta azaliy boshlang'ich: materiya (xayulo), makon, zamon, jon (an-nafas) va xudo (borib)dan iboratdir. Roziy bunda xudoni azaliy boshlang'ich sabablardan faqat biri, deb biladi, u dunyoning vujudga kelishida boshqa azaliy boshlang'ich sabablar qanday rol o'ynasa, xudo ham shunday rol o'ynadi, deb hisoblagan. SHu sababli u xudoni dunyoni yaratuvchi emas, balki boshqaruvchi kuch, deb tasavvur qiladi.

Ko‘rinib turibdiki, Roziy xudoni butunlay inkor etuvchilar jumlasiga kirmaydi. U shu bilan birga, materiyaning abadiyligi, uning makon va zamonda cheksizligi, dunyo hech kim tomonidan yaratilmaganligi, harakat esa narsalarning ajralmas xususiyati, harakatning manbai narsalarning o‘z ichida, deb biladi. Ar-Roziy materiyaning olamning asosiy negizi, deydi. U o‘zining materiya haqidagi ta’limotida Demokrit atomistik nazariyasiga asoslangan holda materiyaning «bo‘linmas zarrachalar» («ajzou loyata jazza») dan iborat, deb tushunadi. Bu zarrachalarning bo‘shliq (xolo) zarrachalari bilan turlicha birikishi natijasida to‘rtta unsur: suv, tuproq, havo va olov paydo bo‘ladi. Dunyodagi barcha predmetlar va hodisalar shu unsurlarning turlicha miqdorda o‘zaro qo‘shilishidan tashkil topadi, deydi u. Bular shuni ko‘rsatadiki, Roziy o‘zining dunyoning tuzilishi haqidagi ta’limotida ma’lum darajada qadimgi yunon faylasuflarining atomistik qarashlariga suyangan. Uning bu ta’limotiga ko‘ra atomlar massa va og‘irlikka ega bo‘lgan abadiy moddiy narsalar. Bu moddiy narsalardan moddiy dunyo tashkil topadi. Roziy bunda moddiy dunyoning, tabiatdagi jismlarning asoslari va tuzilishlari haqida gapirib, ular ikki narsadan: materiya va shakldan iborat, lekin materiya mohiyati jihatdan shakldan ustun turadi, deydi. U bunda o‘z davri falsafasida qabul qilingan terminlardan foydalanib, materiyaning javhar (substansiya), shaklni esa oraz (aksidensiya), deb hisoblaydi.

Roziy inson aql-idrokining qudratiga yuqori baho berib, insonni tabiatdagi predmet va hodisalarning mohiyatini bilishda benihoya qudratga ega, deb ta’kidlaydi. Uning falsafiy ta’limoti bo‘yicha, inson o‘zining aql va tafakkur qobiliyati bilan butun hayvonot dunyosidan farq qiladi. Inson dunyo hodisalarini bilishda o‘z sezgi va idrok ko‘rsatmalariga tayanishi va aqliy qobiliyatiga ishonishi lozim. SHundan kelib chiqqan holda, u har xil payg‘ambarlar va din mutaassiblari tomonidan qilingan va qilinadigan mo‘‘jizalarga, ko‘rsatiladigan karomatlarga ishonmaslikni aytadi. Roziy, inson-idrokining qudrati va kuchiga, uning bilish qobiliyatiga ishongan holda, kishilarni ilm-fan va ma’rifatni egallashga chaqiradi, u insonlarning baxtli hayotga erishishi ularning ilm-fanni egalashi orqali ro‘yobga chiqadi, deb tushuntiradi. Bizning uchun eng sharaflil bo‘lgan narsa, deydi u, - faqat jismoniy lazatlarga intilish emas, balki ilm va ma’rifat orttirish va haqiqatga erishishdir. Uning falsafiy ta’limoticha, inson hayotining mohiyati baxtli turmushga erishishdir. SHuning uchun har bir kishi baxtli hayot uchun kurashishi kerak. Bu kurash ikki yo‘ldan iborat.

Birinchisi: hayotning hamma moddiy ne‘matlaridan foydalangan holda, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish: ikkinchisi, eng oliy axloq iqtisodiy etuklikka erishishdir. Bunga erishish insonning o‘ziga bog‘liq. Inson o‘z taqdirini, o‘z hayotini o‘zi yaratadi. Eng baxtli kishi insonlarga eng ko‘p foyda keltirgan kishidir. U o‘zining «Kitob tibbi ar-ruhoniyy» risolasida insonlarning eng oliy axloqiy-iqtisodiy etuklikka erishish yo‘llari haqida fikr yuritib, bu yo‘lda uchraydigan to‘siqlar, kishidagi bo‘lidigan kamchiliklar va ularni engib o‘tish yo‘llarini ham ko‘rsatib beradi.

Uningcha, eng oliy ahloqiy-iqtisodiy etuklikka erishgan odam, ya’ni haqiqatdan, eng mu’tabar faylasuflar intilgan hol qisqacha shundan iborat: kishilar bir-biriga nisbatan adolatli munosabatda bo‘lishi, bir-birini ochiq ko‘ngillik va xushmuomalalik, rahmdillik bilan qabul qilishi, yordam qilishi, kishilarga nisbatan yaxshi munosabatda bo‘lish, baxt va saodatga intilishidir.

Abu Hamid Muhammad Ibn Muhammad al-G'azzoliy (1058-1111) yirik musulmon arab faylasufi va mashhur islom ilohiyotchisidir (3-rasm). U Tus shahrida kosib oilasida dunyoga keladi. Uning otasi Muhammad Ibn Ahmad Tusdagi o'zining kichik do'konida ip yigiruvchi, ya'ni g'azzolchilik bilan tirikchilik qiladi. Abu Hamid Muhammadning G'azzoliy taxallusi ham ayni shu otasining kasbidan olingan. Otasi Abu Hamidni o'qimishli inson bo'lishini juda xohlaydi. SHu sababli u o'z vafoti oldidan uy-joyini sotib, o'zining bir ahli solih mutasavvuf do'stiga o'g'lining ilm olish uchun sarflashni vasiyat qiladi. Ota vasiyati amalga oshib, Abu Muhammad G'azzoliy butun islom dunyosi tan olgan benazir faylasuf, buyuk islom ilohiyotchi olimi bo'lib etishadi. U dastlabki ma'lumotni Nishopurda olib, so'ng uni Bag'dodda davom ettiradi. o'qishni tugatib, «Nizomiya» madrasasida islom huquqi – fiqhdan, mantiq va falsafadan dars beradi. So'ng mudarrislikdan voz kechib, 11 yil zohidlikka beriladi.

Umuman, barcha buyuk olimlar kabi, Abu Hamid G'azzoliy ham yoshligidan ilmga o'ta chanqoq bo'ladi, u tinimsiz, har qanday qiyinchiliklarga qaramasdan, o'qib o'rganadi, ilm oladi. G'azzoliy islom haqiqatni bilishning eng to'g'ri yo'li bo'la oladimi, yo'qmi yoki faylasuflar kabi haqiqatni faqat aql bilan bilish mumkinmi, kabi shubha va savollarga to'g'ri javob topishda juda ko'p izlanadi. Nihoyat, oxirgi u eng to'g'ri yo'l, deb Islom yo'lini tanlab, uning muqaddas dasturi Qur'on va Hadis ilmi ekanligiga o'zicha ishonch hosil qiladi hamda unga iymon keltiradi.

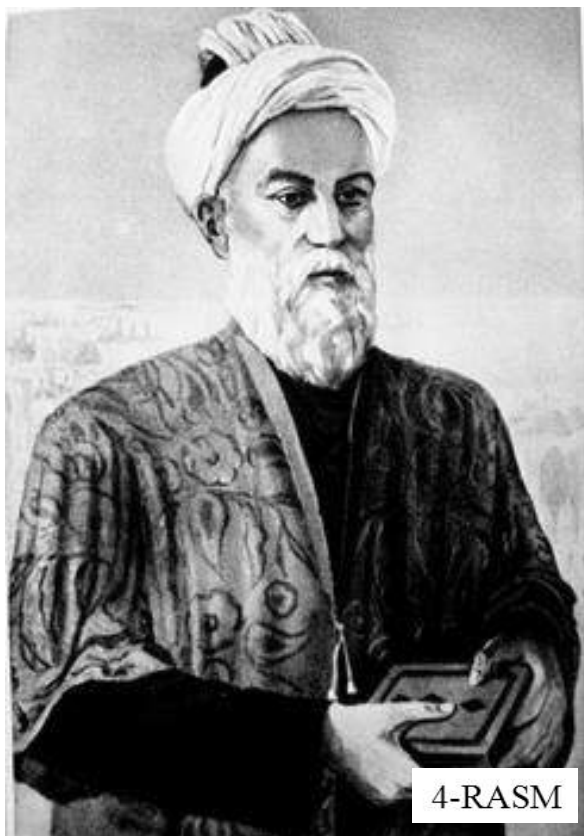
Abu Hamid G'azzoliy islom ilmlarning turli sohalarini dunyoviy ilmlarga qo'shib chuqur egalaydi. U bunda nimani o'rgansa, shu sohani to'ldirishga, rivojlantirishga harakat qilib, har bir o'rgangan narsasini islom tarozisiga qo'yib, o'lchab ko'rish asosida baholashga harakat qiladi. Oqibatda, o'zi shug'ullangan islomning turli sohalariga oid yuzdan ortiq asarlar yaratadi. U fiqh ilmiga oid «Bosit», «Vajid» va «Qosit» singari asarlar yozadi. Kalom ta'limotiga doir «Tavhitdul A'qoid», «Ar-Risolat-ul-qudsiya», «Al-Iqtisodu fil e'tiqod», «Ijmoi-ul-Avvom an Ilm-ul-Kalom» kabi asarlar yozadi. G'azzoliy o'z asarlarida o'ziga xos bir islomiy falsafa bo'lgan kalom ilmini johil kishining o'qishidan hech bir foyda yo'q, bu ilm faqat iymonida shubhaga tushganlarni tuzatishga yaraydi, deb, uni din ulamolariga o'rganishni tavsiya etadi.

G'azolliyni jahonga mashhur qilgan va dunyo tan olgan faylasuflar qatoriga qo'shgan asarlari – bular mu'tazilliylar, botiniylar (ular ko'proq aqlga tayanganlar) ning yo'ldan ozgani va islomni zaiflashtirishlariga qarshi yozgan «Fadoix al-Botiniya», «Al-Qismoi-al-Mustaqil», «Hujjatul-Haqq», «Mufasi-ul-Xilof» va «Ad-Diras al-Marg'um» kabi asarlaridir.

Abu Hamid G‘azzoliy jahon faylasuflari, xususan, yunon faylasuflari asarlari bilan ham tanishib chiqqan bo‘lib, u o‘z o‘tmishdoshlari ulkan allomalar Forobiy va Ibn Sinolarning Platon va Aristotel falsafasi ta‘sirida qolganliklarini, ularga ergashganliklarini tanqid qilib, «Taxofut-ul-falosifa» («Faylasuflarga qarshi») asarini yaratadi. U bu asarida islomni, Qur‘onni insoniyatning aqliy bilimlaridan iborat taroziga solishni qoralaydi. Aksincha, insoniyatning aqliy bilimlarini «Qur‘on» tarozisiga solib tekshirib chiqish kerak. Chunki shunday qilinmasa, islomni yangilash tushunish davom etaveradi. Biz buning oldini olishimiz kerak, deydi u.

G‘azzoliy bu asarida islom falsafasi nuqtai nazaridan kelib chiqib, kishilar haqiqatni tanishi, ya‘ni Ollohni tanishi kerakligini, ular his-tuyg‘uda ham, aqliy bilimlarda ham adashishlarini isbotlaydi. U o‘zining «Ixyo ulum-ud-din» asarida bilish kishining dilida mujassamdir, deydi. Dil esa, uningcha, ilohiy ne‘mat, uni odiy qalb yoki yurak ma‘nosida tushunmaslik kerak. Dilga esa jon ham, aql ham, nafs ham kiradi, ular jisman ham, ruhan ham birdir. Shuningdek, «Qur‘on» va «Hadis»ning qaysi joyida «dil» so‘zi kelsa, undan albatta narsalarni anglab, ularning mohiyatiga eta oluvchi inson ma‘naviyati tushuniladi, deb yozadi. G‘azzoliy o‘zining asrlarida islom ilohiyayoti tizimini ishlab chiqib, uni falsafiy jihatdan asoslab beradi.

U islomning eng yirik nazariyotchisi hisoblanadi. G‘azzoliy o‘zining «Adashishdan qutqaruvchi» asarida Oliy tangriga-Ollohga, payg‘ambarga va oxiratga ishonish-islom diniga ishonishning asosidir, deydi. U Ollohni inson aql orqali anglashi mumkin emas, uni kishi maxsus ruhiy... jismoniy (psixofizik) harakatlar: siqinish va ibodat orqali anglashi, bilib olishi mumkin, deydi. Uning fikricha, jon xudo (Olloh) singari fazodan tashqarida, olam Olloh tomonidan yaratilgan.

4-RASM

Ibn Rushd (1126-1198)ning falsafiy qarashlari (4-rasm).

Asli nomi Adub-Valid Muhammad Ibn Ahmad (Evropada Averroes deb yuritiladi) hozirgi Ispaniyaning Kordoba shahrida tug‘ilib, Andalusi va Marokko shaharlarida yashab, ijod etadi hamda Marokkoda vafot etadi.

Ibn Rushd Aristotel qarashlarini davom ettirib, o‘z falsafasida materializm elementlarini rivojlantirgan, shu asosda o‘z shaxsiy falsafiy sistemasini yaratgan buyuk arab faylasufidir. U o‘z qarashlarida xudoning mavjudligini e‘tirof etsa-da, dunyoni, materiyani xudo yaratmagan, deydi. Ibn Rushd ta‘lim berib aytadiki, dunyo, materiya boshlanishga ham, oxiriga ham ega emas. Materiya benihoya, abadiy va azaliy, deydi. Uning qarashicha, moddiy dunyoda faqat zaruriyat hukm suradi, xudo ham shu zaruriyatga bo‘ysunadi.

Ibn Rushd ortodoksal islom-kalom ta‘limoti ilgari suradigan: kishining o‘lgandan keyin tirilishi, oxiratning mavjudligi, «u dunyo» to‘g‘risidagi qarashlarni butunlay rad qiladi. U insondagi jonni

tana bilan chambarchas bog‘liq, undan ajralmas, deydi. Uningcha, jon umuman olganda o‘lmasdir, bir butun holda olganda, insoniyat ham o‘lmasdir, uning umumiy aqli, ya‘ni umumiy aql ham o‘lmas va adabiydir. Inson aqli haqiqatni bilishga qodir.

Ibn Rushd o‘z davri uchun progressiv bo‘lgan «ikki xil haqiqat» to‘g‘risidagi ta‘limotni yaratadi. Bu ta‘limotda aytilishicha, ilmiy-falsafiy fikr erishgan haqiqat diniy ta‘limotlarda mavjud haqiqatlarga mos kelmasligi mumkin. Uning bu fikri o‘z navbatida fanni va falsafani dinning ilohivotning iskaniasidan dindorlar tazviidan ozod qilishda muhim rol o‘vnavdi

Ibn Rushd o‘zining Abu Hamid Muhammad G‘azzoliy asari-«Faylasuflarni rad etish» («Taxofut-ul-falosifa»)ga qarshi yozgan «Faylasuflarni rad etish» («Taxofut-ut-taxofut») asarida G‘azzoliyning islom ortodoks kalom ta‘limotini qattiq tanqid qiladi. U kishi oliy kamolotga faqat zikru sano orqali emas, balki falsafiy bilimlarni egallash orqali erishadi, deb ta‘lim beradi. Ibn Rushdning bu falsafiy ta‘limoti O‘rta asrdagi YAqin va O‘rta SHarq mamlakatlarida, keyinchalik esa uyg‘onish davri Evropa mamlakatlarida falsafiy qarashlarning rivojlanishida katta rol o‘ynaydi. U O‘rta asr hurfikrligining eng yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi.

5-RASM

O‘rta asrlar Markaziy Osiyo xalqlari falsafiy fikrining rivojlanishida, ayniqsa, Abu Nasr Ibn Muhammad **al-Forobiy** (870-950) faxrli o‘rin tutadi. U Sirdaryo bo‘yidagi Forob qishlog‘ida tug‘iladi va dastlabki bilimini SHosh, Samarqand va Buxoroda oladi. So‘ngra Forobiy o‘z bilimini davom ettirish uchun Bag‘dodga boradi. Natijada, u o‘z davrining yirik olimi va buyuk faylasufi bo‘lib etishadi. Forobiy Bag‘dodda yashab ijod qiladi, umrning so‘nggi yillarini Xalab va Damashqda o‘tkazib, shu erda vafot etadi (5-rasm).

Al-Forobiy 160 dan ortiq asarlar yozgan bo‘lib, bizga ularning bir qismigina etib kelgan. U yaratgan asarlarni ularning xarakteriga qarab ikki guruhga ajratish mumkin: a) qadimgi yunon tabiatshunos olimlari va faylasuflari ilmiy merosini o‘rganish, tarjima qilish va sharhlashga oid asarlar. Bulardan Aristotelning «Kategoriyalar», «Ikkinchi analitika», «Topika», «Poetika», «Ritorika», «Sofistika» va shu kabi asarlariga yozilgan sharhlarni keltirish mumkin; b) O‘rta asr fanining tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-siyosiy va falsafiy masalalariga oid risolalar. Bulardan: «Ixso-al-ulum», «Hikmat asoslari», «Aristotel «Mantig‘»ining talqinlari», «Katta musiqa kitobi», «Assiyosat al-madaniy», «Mantiqqa kirish», «Vakuum haqida», «Fozil

odamlar shahri» va shular kabilardir.

Forobiy falsafiy qarashlarining asosini uning dunyosining tuzilishi haqidagi panteistik ta'limoti tashkil qiladi. Bu ta'limotga ko'ra, butun mavjudot-borliq emanatsiya asosida yagona boshlang'ichdan bosqichma-bosqich vujudga kelgan. Bu oltita bosqichdan iborat bo'lish, ular o'zaro sababiyat orqali bog'langan. Bunday birinchi bosqich-birinchi sabab – bu «vujudi vojib»-o'z-o'zidan zaruriy mavjud bo'lgan yagona Olloh (as-sabab al-avval); ikkinchi bosqich-bu birinchi «vujudi mumkin» bo'lib, ular osmon jismlari, ikkinchi sababdir (as-sabab as-soniy); uchinchi bosqich-bu ikkinchi «vujudi mumkin», ya'ni faol aqlidir (al-aql al faol); to'rtinchi bosqich - to'rtinchi sabab-bu tirik mavjudotlarga xos jonxir (an-nafas), ya'ni uchinchi «vujudi mumkin»dir; beshinchi bosqich-beshinchi sabab-bu narsa va hodisalarning ko'rinishi, ya'ni shakli (as-surat)dir, ya'ni turtinchi «vujudgi mumkin»dir; nihoyat, oltinchi bosqich-oltinchi sabab-bu narsa va hodisalarning jismi, tanasi, ya'ni moddadir, bu beshinchi «vujuddi mumkin»dir. Bu bosqichlar bir-birlari bilan sababiy bog'langandir.

Borliqning Forobiy tomonidan bunday talqin qilinishi o'sha davrda tabiiy-ilmiy g'oyalarning yanada rivojlanishiga keng yo'l ochadi. Uning talqinidagi to'rtinchi, beshinchi va oltinchi bosqichlar osmon va er sathidagi jismlar moddiylik xossasiga ega bo'lib ular ham 6 turga bo'linadi: to'rt element osmon jismlari, minerallar, o'simliklar, aqlsiz hayvonlar va aqlli hayvonlar. Forobiyning borliq haqidagi bu ta'limotida shakl va mazmunning munosabati haqida u shaklni narsalarning qiyofasi, tuzilishi va shu kabi miqdoriy aniqlovchilarning yaxlit ko'rinishi, deb; moddani esa narsalarni tashkil qiluvchi mohiyat, asos, deb tasavvur qiladi.

Forobiy Xudo bilan borliqni bir butunlik sifatida olib, ulardan sabab-oqibat shaklida boshqa barcha narsalarni keltirib chiqaradi. Uningcha, xudo yakka-yagona bo'lib, u na massaga, na nasabga, na ta'rifga ega bo'lmagan zaruriy, o'z-o'zicha mavjud «vujudi zarurdir», boshqa barcha bosqichlarning, xususan, moddaning ham sababidir. «U shu ma'noda barcha narsalar mavjudligining sababini;-deb yozadi Forobiy,-u ularga abadiy mavjudlik kasb etadi va ularni no mavjudlik xolos etadi».

Forobiyning fikricha, oltinchi bosqich modda ko'plab belgi va xususiyatlarga ega, ya'ni u sifat va miqdorga, substansiya va aksidensiyaga, imkoniyat va voqelikka, zaruriyat va tasodifga, harakat, makon va zimonga ega. Uning ta'kidlashicha: «hamma narsalar uchun umumiy jism-olamdir, olamdan tashqarida hech narsa yo'q». Jism bo'lishlik hislati mavjud hamma narsalarning xususiyatidir.

Forobiy inson, uning bilishi, ilm-fan va aql haqida ham o'zining falsafiy qarashlarini ilgari suradi. Garchi u insonni «aqlli hayvon»desa ham aqlli inson haqida shunday yozadi: «Aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, zarur narsalarni kashf va ixtiro etishga zo'r iste'dodga ega, (ular) yomon ishlardan o'zini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil, deydilar. Yomon ishlarni o'ylab topish uchun zehn-idrokka ega bo'lganlarni aqlli, deb bo'lmaydi, ularni ayyor, (muttaham), aldoqchi, degan nomlar bilan atamoq lozim»

Forobiy, borliqni insoning bila olishini qayd qilib, insonning bilishini, uning ruhiy qobiliyatlarini inson miyasi boshqaradi, barcha ruhiy «quvvatlar», jumladan bilish qobiliyati ham unga bog'liq, deydi. U o'zining «Ilm va san'atning fazilatleri» risolasida insonning tabiatni bilishi cheksizligini, bilim bilmaslikdan bilishga, sababiyatni bilishdan oqibatni bilishga, aksidensiya (al-oraz)lardan, ya'ni sifatlardan substansiyani-mohiyat (javhar)ni bilishga qarab borishini, ilmning borgan sari ortib, chuqurlashib borishni aytadi.

Forobiy inson bilishi jarayonini ikki bosqichga bo'lib, bu bosqichlarning o'zaro bog'liqligini, aqliy bilim hissiy bilishsiz yuzaga kelmasligini alohida ta'kidlaydi. U inson bilish jarayonining bu bosqichlarini insondagi «tashqi quvvat» va «ichki quvvat»lar bilan izohlaydi. «Tashqi quvvatlar» bevosita tashqi ta'sirlar orqali sezgi a'zolarida vujudga keladigan sezgilardir. Ular 5 turli: teri-badan sezgisi, ta'm bilish sezgisi, hid bilish sezgisi, eshitish sezgisi, ko'rish sezgisi. Bularning hammasini Forobiy hissiy bilish («quvvat hissiya»), deb qaraydi. «Ichki quvvatga»ga esa u esda olib qolish (xotira), hayol (tasavvur), his-tuyg'u nutq (fikrlash) «quvvatlari»ni kiritadi. «Ichki quvvat» deganda u insonning aqliy bilish bosqichini tushunadi. Uningcha, ilmni egallash shu «quvvatlar» orqali amalga oshadi.

Forobiy «Aql ma'nolari haqida» risolasida aql muammosini chuqur tahlil qilib, bu haqida aql, bir tomondan, ruhiy jarayon, ikkinchi tomondan, tashqi ta'sir, ya'ni ta'lim-tarbiyaning natijasi, deydi. Uning fikricha, aql faqat insongagina xos bo'lgan ruhiy kuch bilan bog'liq qobiliyat, insonni hayvondan ajratuvchi asosiy omildir.

Forobiy o'z bilish nazariyasida Platonning g'oyalari dunyosi, g'oyalarning tug'ma bo'lishi haqidagi ta'limotga qarama-qarshi, g'oyalarning, tushunchalarning borliqdan, reallikdan olinganini, masalan, matematik tushunchalar: nuqta, chiziq, doira va sath kabi geometrik tushunchalar real mavjud narsalarning inson miyasidagi fikri in'ikoslari ekanligini aytadi.

Forobiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlari ham muhim ahamiyatga ega. U o'rta asrlarda birinchi bo'lib, jamiyatning kelib chiqishi, uning maqsad va vazifalari haqida izchil talimot yaratdi. Forobiyning bu ta'limoti uning «Fozil shahar aholisining maslagi», «Davlat saodatga erishuv yo'llari haqida risola» asarlarida o'zining yorqin ifodasini topgan. U «Fozil shahar aholisining maslagi» risolasida shunday yozadi: «Har bir inson tabiatan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi etuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muxtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi.

Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda har biriga yashash va etuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi. SHuning uchun insonlar ko'paydilar va erning aholi yashaydigan qismiga o'rnavdilar, natijada, inson jamoasi vujudga keldi». Forobiy o'z davridayoq buyuk faylasuf, SHarq mutafakkirlari orasida Aristoteldan keyingi «Ikkinchi muallim» degan nomga sazovor bo'lgan qarashlari bizning mustaqillik sharoitimizda ham muhim ahamiyatga ega.

O'rta asr SHarqining, xususan, Markaziy Osiyo ilk uyg'onish davrining qomusiy olimlaridan yana biri Abu Rayxon Muhammad Ibn Ahmad Beruniy (973-1048)dir (6-rasm). U qadimiy Xorazmning poytaxti bo'lgan Kot shahrida tug'ilib o'sadi va shu erda muvaffaqiyat bilan bilim oladi. U ona tilidan tashqari, arab, sug'd, fors, suryoniy, yunon, qadimiy

yahudiy tillarini, keyinroq sanskrit va hind tillarini o'rganadi. Beruniy o'z davridagi deyarli hamma ilm sohalari egallaydi va ularga oid o'zi ham ko'plab asarlar yozadi. Natijada, u o'zidan keyingi avlodlarga katta va boy ilmiy meros – 160 dan ortiq asarlar, tarjimalar, yozishmalar qoldiradi. Beruniy fikricha, xudo va boshlang'ich modda, ya'ni materiyadan boshqa hech narsa bo'lmagan. Borliq abadiy, u o'zgarish va taraqqiyotdadir. Materiya muayyanlik libosiga burkanadi, u faoldir, harakat tamomila materiyaga tegishli, u ruhni modda bilan bog'laydi va uni turli shakllarda kezib yurishga majbur etadi.

Beruniyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan. U insonni eng sharaflı borliq sifatida tushuntiradi. Inson faqat o'zi uchun yashamasligi, insonlar bir-birlariga yordam berishlari kerakligini ta'kidlaydi. Uningcha, insonlar o'rtasidagi tafovut ko'proq tashqi jihatdan mavjud bo'lib, ular ichki tuzilashi va tashkil topishi jihatdan bir umumiylikka ega. Lekin inson maymunga o'xshasa ham, ular o'rtasida tub farqlar mavjud. U «Hindiston» asarida insonlarda tillarning turlicha ekanligi to'g'risida to'xtalar ekan: «Tillarning turlicha bo'lishiga sabab-odamlarning guruhlariga ajralib ketishi, bir-birlaridan uzoqda yashashlaridir», -deydi

IX-XII asrlar musulmon SHarqi, xususan Markaziy Osiyo xalqlari tabiiy-ilmiy va ijtimoiy-falsafiy fikrlarining rivojiga o'zining buyuk hissasini qo'shgan qomusiy olimlardan yana biri Abu Ali Husayn Ibn Abdulloh Ibn Sino (980-1037)dir.

7-RASM

Abu Ali Ibn Sino Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog'ida tug'ilib, so'ng Buxoroda o'qib ulg'ayadi (7-rasm). Bu erda u turli ustozlardan ta'lim olib, o'z davri ilmlari: matematika, mantiq, astronomiya, huquqshunoslik, fizika, kimyo, falsafa kabi dunyoviy ilmlarni chuqur o'rganadi. Ayniqsa, u tibbiyot ilmini kuchli va zo'r qiziqish bilan egallaydi. Tabobat saboqlari uning uchun shu qadar kuchli ta'sir qiladiki, u 16 yoshga kirganda bu soha ilmlarni nazariy o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki amaliy tibbiyot bilan shug'ullanib, tabiblik ham qila boshlaydi. Abu Ali Ibn Sino 18 yoshga to'lganda juda ko'p ilm sohalari egallagan bo'ladi. U shu davrdan boshlab o'zi ham bu sohalarga oid asarlar yarata boshlaydi.

Abu Ali Ibn Sino o'z davrining barcha ilg'or ta'limotlarini, xususan, qadimgi Hind, Yunon, Turon, nihoyat, O'rta asr arab, Uyg'onish davri Markaziy Osiyo ilmiy merosi bilan chuqur tanishadi, ularni o'z dunyoqarashida umumlashtiradi. U o'zidan oldin o'tgan SHarq olimlari, vatandoshlari: al-Xorazmiy, al-Kindiy, ar-Roziy, Forobiy asarlari bilan birga, yunon olimlari: Galen, Gippokrat, Evklid, Arximed, Pifagor, Porfiriy, Platon, Aristotel asarlarini ham chuqur o'rganadi. Ayniqsa, Forobiyning asarlari uning falsafiy va ijtimoiy qarashlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Ibn Sinoning bizgacha etib kelgan asarlari orasida 5 tomdan iborat «Al-Qonun fit tib»

(«Tib qonunlari») asari, 18 tomdan iborat mantiq, fizika, matematika va metafizika (Falsafa)ni to'liq o'z ichiga olgan «Kitob ash-SHifo», «Kitob an-najot», shuningdek 20 tomlik «Kitob al-Insof» («Insof kitobi»), «Donishnoma» asarlarini alohida ko'rsatib o'tish mumkin. Ibn Sino insonni tana va jondan tashkil topadi, deydi. Miya esa jonni boshqaruvchi markazdir. Uning fikricha, hasharotlar, o'simliklar, hayvonlar va insonlar qandaydir ichki kuch - jon («an-nafas»)ga egadir. Inson joni bunda eng oliy va etuk jondir. SHuning uchun inson fikrlash hislatiga mavhum tushunchalarni o'zlashtirish, bilish mavjudotning mohiyatini tushunish, maqsadli faoliyatlarni amalga oshirish qobiliyatiga egadir. Inson aqli jonning oliy darajadagi ifodasidir. Inson mavjudot mohiyatini bilishi uning tafakkurining dunyoviy aql bilan qo'shilishi asosida vujudga keladi.

2-mashg'ulot

1. Sxolastika doirasidagi psixologik bilimlar.

1. Anatomiya va meditsinaning rivojlanishi va ularning ruxni va uning tanadagi funksiyalarini tushunishga ta'siri.
2. . Bilishda tajribaning roli xaqidagi ta'limot. Tajriba turlari.

O'rta asrning asosiy xususiyati shundan iboratki, bu davrda G'arbiy Ovro'pada xristian dini asta-sekin hukmron mafkuraga, dunyoqarashga aylanib boradi. Din bilimning barcha sohalarini, shu jumladan, falsafani ham o'ziga buysundiradi. Petr Domiani iborasi bilan aytganda, falsafa «ilohiyat xizmatchisi»ga aylanib qoladi. U butun kuchini xristian dinining aqidalari to'g'ri ekanligini isbotlashga sarf qilishi lozim edi. Bu falsafa - «sxolastik falsafa», degan nomni oldi.

8-RASM

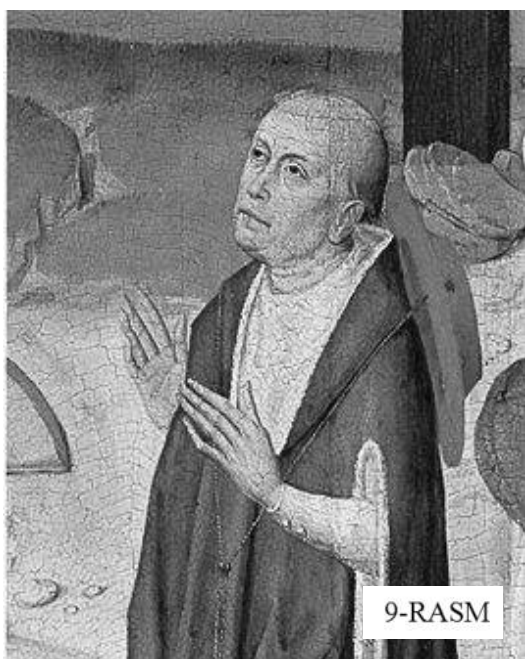
Sxolastik ta'limotni bir yaxlit tizimga keltirgan faylasuf Foma Akvinskiy hisoblanadi (8-rasm). U keyinchalik katolik cherkovining piri, deb rasmiy ravishda e'lon qilingan edi. Foma Akvinskiyning fikricha, dunyoning mavjudligi xudoga bog'liq. U - birinchi sabab hisoblanadi. Foma Akvinskiy xudoning mavjudligini narsalarning mavjudligidan keltirib chiqazishga harakat qiladi. Bu borada Foma Akvinskiy Arastu falsafasidan, uning mazmun va shaklning o'zaro munosabati haqidagi ta'limotidan ustalik bilan foydalanadi. Akvinskiy fikricha, materiya shaklga bog'liq bo'lmagan holda, alohida mavjud bo'lishi mumkin emas. Biroq shakl materiyadan alohida yashashi mumkin. Bu bilan Akvinskiy moddiy narsalar oliy shakl - xudoga bog'liq, bo'lmagan holda mavjud bo'lishi mumkin emas, degan g'oyani isbotlashga urinadi.

F.Akvinskiy mohiyat va mavjudlik kategoriyalariga suyanib, xudoning mavjudligini sababiyat kategoriyasi yordamida asoslashga harakat qiladi. Hamma narsa va hodisa o'z sababiga ega, sabablarning sababi esa xudodir. F.Akvinskiy g'oyalarning narsalarga nisbatan birlamchi ekanligini ham e'tirof etdi. SHu davrning sxolastik falsafasida «universaliiylar», boshqacha aytganda, umumiylikning yakkalikka munosabati masalasi birinchi o'ringa chiqadi. Bu masalada nominalistlar bilan realistlar o'rtasida kizg'in tortishuv ketadi. Realistlar umumiy tushunchalar (universaliiylarni) yakka narsalarga bog'liq bo'lmagan holda yuvjud ekanligini, pirovard natijada, uning xudo bilan bog'liq ekanligini e'tirof etadilar.

Bundan butun borliq ilohiy mohiyatning namoyon bo'lishidan iborat, degan xulosa kelib chiqadi. Masalan, Anselm Kentrberiyskiy (1033-1109), umumiy mohiyat sifatida ifodalanuvchi abadiy, yagona xudo real mavjuddir, deydi. Moddiy olamdagi barcha narsalar shu umumiy mohiyatdan kelib chiqqandir. Tabiatdagi turli-tumanlik xudoning ijodkorlik qudratining namoyon bo'lishidir.

Nominalistlar bunga qarama-qarshi mavqeda turadilar. Ular umumiy tushunchalar (universaliiylar) yakka narsalarga bog'liq bo'lmagan holda mavjud 85 bo'lishi mumkin emas deb uqdiradilar. Ularning fikricha, umumiy tushunchalar yakka narsalarning nomlaridir. (Lotincha «nomina» so'zining ma'nosi ham «nom» demakdir). Masalan, nominalist Rosselin (1050-1112) fikricha, umumiy tushunchalar hissiy narsalarni belgilashi u yoqda tursin, balki umuman mavjud emasdir. Umumiy tushunchalar odamlar tomonidan yakka, alohida narsalarga beriladigan nomlardir. Faqat yakka alohida narsalar mavjuddir. XIV va XVI asrlar G'arbiy Ovro'pada Uyg'onish davri hisoblanadi.

Bu davrda, dastlab Italiyada, so'ngra Ovro'padagi boshqa mamlakatlarda feodalizm bag'rida kapitalistik ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivoji tabiat ilmini, falsafani taraqqiyotga olib keldi. Bu davrda astronomiya, matematika, mexanika, fizika, jug'rofiya, fiziologiya sohasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar yanada kuchaydi. Tabiat bilimning yagona manbai va taraqqiyotining asosi bo'lib qoldi. Bularning hammasi inson aqlini O'rta asr sxolastikasidan ozod qilishni, uning e'tiborini tabiiy-ilmiy bilishning muammolariga qaratishni talab qilardi.

9-RASM

Ana shunday sharoitda O'rta asr sxolastikasini inkor etuvchi, insonning aql-zakovatini ulug'lovchi falsafiy qarashlar vujudga kela boshladi. Bunday qarashlarning dastlabki ifodasi sifatida Nikolay Kuzanskiyning (1401-1461) ta'limotini ko'rsatish o'rinlidir (9-rasm). U o'zining bir qator ilg'or falsafiy g'oyalari bilan ko'zga ko'rindi. Avvalom bor, uning «borliq» haqidagi ta'limoti diqqatga sazovordir. Sxolastik falsafa narsani tushunadi. «Borliq - bu hamma narsadir», deydi u. Kuzanskiyning bu fikri o'z mohiyati bilan panteistik tabiatga ega bo'lib, diniy-sxolastik ta'limotga zid edi.

N.Kuzanskiy ilgari surgan g'oyalar N.Kopernik va Galeleo Galileyning qarashlariga zo'r ta'sir ko'rsatdi. Xususan, Kuzanskiyning «bepoyonlik», «cheksizlik» haqidagi g'oyalari N.Kopernik

tomonidan geliotsentrik g'oyani asoslashda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Uning hamma narsaning birligi haqidagi panteistik g'oyasi Jordano Brunoning panteistik falsafasini keltirib chiqardi.

SHunday qilib, Uyg'onish davrining asosiy xususiyatlari tabiiyot fanlarining yanada rivojlanishi, falsafaning sxolastikadan voz kechib tabiatga yaqinlashishi, adabiyot va san'atda insonparvarlik g'oyalarning kuchayishi bilan belgilanadi.

Asosiy adabiyotlar

7. Myers David G., DeWall C. Nathan "Psychology" Worth Publishers. USA, 2015.
8. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley "An introduction to the History of Psychology". More Buying Choices. USA, 2013.
9. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma'ruzalar matni). T. 2003.
10. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
11. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
12. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

Qo'shimcha adabiyotlar

8. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Kыlova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.-584 s.
9. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
10. Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
11. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
12. Xayrullayev M.M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O'zbekiston, 1995.
13. Xrestomatiya po obщey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
14. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO "Xarvest", 2003.-528 s.

3-Mavzu. Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha).

Ma'ruza rejasi.

1. “Jon” va “rux” haqidagi qarashlarning yuzaga kelishi.
2. Eramizdan avvalgi VI asrda grek faylasuflarining ruh haqidagi ta'limotlari.
3. Ellinizm davri psixologiyasi.
4. Sufizm namoyandalarining psixologik qarashlari.
5. Platon falsafasida ruh haqidagi idealistik ta'limotning shakllanishi.
6. Aristotelning psixologik g'oyalari.
7. Antik davr shifokorlarining psixologik qarashlari.
8. Temperament xaqida Gippokrat ta'limoti.

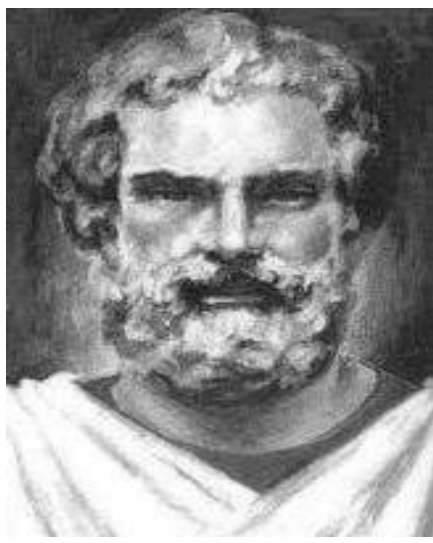
Antik³ davr yunon falsafasi qadimiy SHarq – Babil va Misr, Markaziy Osiyo, Hindiston va Xitoyda paydo bo'lgan diniy-falsafiy ta'limotlar ta'sirida, YUnonistonda yuksak rivojlangan quldordik jamiyatining tarixiy, iqtisodiy siyosiy va madaniy-ma'naviy shart-sharoitlar asosida vujudga keldi. Miloddan ilgarigi VIII-VI asrlarda Kichik Osiyo, O'rta er dengizi qirg'oqlaridagi shaharlar bilan yaqin SHarq, Kavkaz hamda G'arb mamlakatlari xalqlari o'rtasida savdo, iqtisodiy, madaniy munosabatlar juda ham avj oladi. Bu davrga kelib bu hududlarda qulchilik munosabatlari juda rivojlanadi. Natijada, quldorlik jamiyati YUnonistonda jadallik bilan taraqqiy eta boshlaydi. Ayniqsa, bu hududdagi Milet va Efes shaharlarida quldorlik o'zining yuqori bosqichiga erishadi. Oqibatda, bu shaharlar YUnon ilm-fani va falsafasining beshigiga aylanadi.

Animizm (lot. «anima» - ruh)

Ruh haqida afsonaviy tasavvurlar vujudga keladi. Har bir hissiy idrok qilinayotgan narsa o'zining juftiga ega deb hisoblanadi.

Gilozizm – dunyoning umumiy jonliligi haqidagi ta'limot.

Bu davrda bir qancha maktablar vujudga keldi.

Milet faylasuflari o'z falsafiy qarashlarini tabiiy-ilmiiy tushunchalar bilan ifodalaydilar. Bu davrlarda falsafa va boshqa bilim sohalari ham bir-birlaridan ajralmagan holda bir butun shaklda «falsafa» nomi bilan atalar edi.

Ilk yunon faylasuflari Milet shahri falsafiy maktab vakillari: Fales, Anaksimandr va Anaksimenlardir. Ular o'zlarining falsafiy asarlarida kosmologizmga oid, ya'ni astronomik bilimlarga oid o'z qarashlarini ifodalab berdilar. Ulardan qadimiy YUnonistonda «etti donishmandning biri» hisoblanib, shuhrat qozongan Fales Bobilliklarning astronomik tassavvurlarini rivojlantirib, qadimgi yunon astronomiyasiga asos soladi.

1-RASM

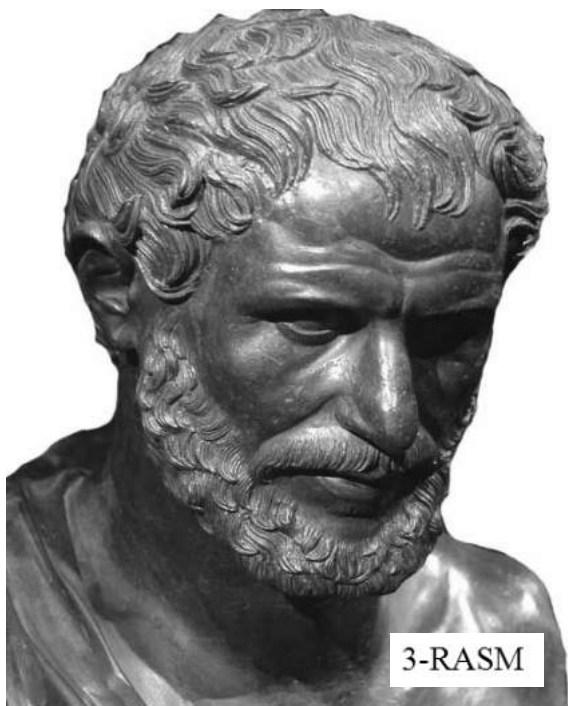
³ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Cengage Learning. 27-bet.

U oldindan quyosh tutilishini aytishga doir o'zining hisoblash usulini ishlab chiqadi va ta'riflab beradi. Anaksimandr esa quyosh soatini ixtiro qilib, gnomon nomli asbob yasaydi va ko'k-osmon gumbazi sferasi doirasi modelini tuzadi. U birinchi bo'lib YUnonistonning geografik xaritasini chizadi (1-rasm).

Milodgacha V-IV asrlarda, xususan, V asrning 40-30 yillari davrida qadimgi YUnoniston o'zining eng gullagan davriga kiradi. Bu davrda matematika, astronomiya, arxitekturaga oid bilimlar kuchli rivojlanib, qadimgi yunon falsafasining buyuk namoyandalari etishib chiqadi. Ayni shu davrda yunon materialistik falsafiy yo'nalishining yirik vakillari Levkipp (mil. avv.500-440 y.y.) va Demokrit (mil. avv.460-370 y.y) maktablari shakllanib, ravnaq topadi. Bu asrlar orasida dastlab Suqrot hamda Aflotun, sal keyinroq Arastu (mil. avv.382-322 y.y) lar yashab ijod qiladi.

Levkipp qadimgi atomistik nazariyaning asoschisi sifatida olam bo'linmaydigan juda kichik mayda, ko'zga ko'rinmaydigan atomlar va bo'shliqdan iborat, degan qarashni ilgari suradi. U olamdagi narsa va hodisalarning hammasi ana shu zarralar - atomlarning birikuvidan paydo bo'ladi, ob'ektiv zaruriyatdan kelib chiqadi, deydi (2-rasm). Levkippning bu qarashlarini rivojlantirgan, uni yuqori pog'onaga ko'targan, uning davomchisi Abderlik Demokrit edi. Demokrit «birinchi yunon ensiklopedik aql egasi» sifatida atomistik nazariyani ishlab chiqadi. Demokritning bu nazariyasiga ko'ra ham olam eng mayda atomlardan iborat, borliqning asosida atomlar va bo'shliq yotadi, atomlar esa bo'linmas zarrachalar bo'lib, bo'shliqda harakat qiladi. Ularning turli xil qo'shilishidan turli-tuman narsalar kelib chiqadi, ularning bir-birlaridan ajralishlari tufayli bor narsalar yo'q bo'ladi. Hamma abadiy sonesanoqsiz atomlar cheksiz bo'shliqdagi turli xil joylashuvidan behisob dunyolar paydo bo'lib, yo'q bo'lib turadi. Bu holat tabiiy zaruriyat asosida sodir bo'ladi. Sababsiz hech bir narsa, hech bir hodisa yo'q, hamma narsa, hamma hodisa sababli va zaruriydir.

Demokritning bilish nazariyasi ham muhim ahamiyatga ega (3-rasm). U hissiy bilishning shakli-hissiy sezishni bilishning birinchi bosqichi, deb hissiy bilishni «qorong'i bilish», deydi. Uningcha, chin bilish, haqiqatni bilish, insonning aqliy faoliyati orqali bilishi tufayli yuzaga keladi. Aql bilan bilish bu eng yuqori, eng chuqur, eng to'g'ri bilishdir. deydi Demokrit. U inson bilishda, shubhasiz, hissiy va aqliy bilishni birlikda olib qaraydi.

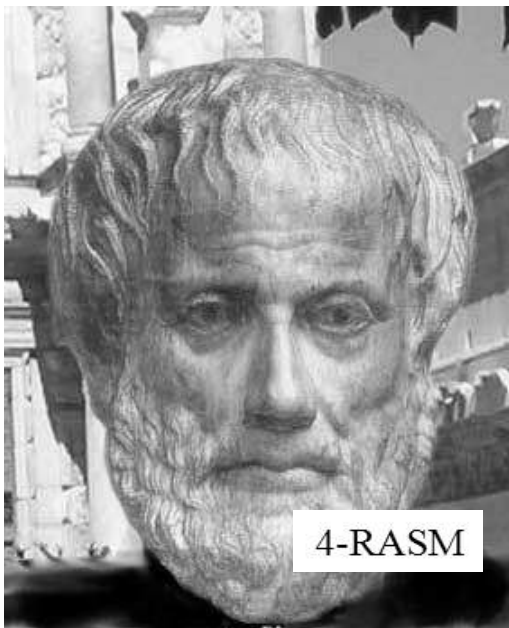
«Donolik uch holatda: yaxshi fikrlash, yaxshi soʻzlash va yaxshi ishda koʻrinadi»-deb yozadi Demokrit. «Fikrlashga vaqt emas, balki tarbiya va tabiat oʻrgatadi»,-deydi u.

Xullas, qadimgi yunon faylasuflari: Levkipp va Demokritlarning atomistik nazariyasi keyingi davr, ayniqsa, bizning XX asrda fizika, kimyo, biologiya kabi fanlarning ravnaq topishida muhim ahamiyatga ega boʻldi.

Qadimgi yunon faylasuflaridan juda katta mavqega ega boʻlgan faylasuf Aflotundur. Aflotun (mil. avv.427-347 y.y.) Afina oqsuyak zadoganlaridan boʻlib, avval Kratildan, soʻng Suqrotndan taʼlim oladi va mashhur faylasuf boʻlib etishadi. Aflotun oʻzining obʼektiv idealistik falsafiy tizimini ishlab chiqadi. U «Pir», «Fedon», «Teetete», «Davlat», «Parmenid», «Sofist» nomli asarlari va dialoglarida oʻz dunyoqarashini, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy nuqtai nazarlarini bayon qiladi.

Aflotunning nuqtai nazaricha, olamning asosini ham ayni shu «gʻoyalar dunyosi» tashkil qiladi. Uningcha, «gʻoyalar dunyosi» butun borliqning ham mohiyatini tashkil etadi. Aflotunning bilish nazariyasi ham oʻziga xosdir. U oʻz bilish nazariyasida jon va tan haqida soʻzlab, jonni tandan mustaqil, alohida ruhiy, ilohiy, hech oʻlmas, deb hisoblaydi. «Jonlar dunyosi» «gʻoyalar dunyosi» bilan yaqin, «jonlar dunyosi» «narsalar dunyosi»ga, yaʼni insonlar taniga kelib kirgach, insonlarda bilish hosil boʻladi, deydi. Aflotun inson bilishida insondagi sezgi, his, idrok, tuygʻu hosil qiluvchi sezgi aʼzolarining rolini inkor qilib, bilish bu jonning «eslashi», «xotirlashi», deydi.

Alkmeon⁴ (eramizdan avvalgiVIa) oʻz kuzatishlari va xirurgik operatsiyalari natijasida bosh miya – ruhiyat organi degan fikrga keladi. Bosh miya yarim sharlaridan koʻz yoʻnalishi boʻyicha 2 ta yoʻl ketadi. Bosh miya bizga eshitish, koʻrish, xid bilish imkonini beradi. Ulardan xotira, undan esa tasavvurlar vujudga keladi. Ular mustahkamlangach esa, bililar yuzaga keladi deb hisoblaydi.

4-RASM

Qadimgi yunon falsafasining eng soʻnggi buyuk namoyandasi Aflotunning shogirdi Arastudir.

Arastu (mil. avv. 384-322 y.y.) Yunonistonning Stagira shahrida tugʻilib, 17 yoshida Afinaga kelib, Aflotun akademiyasiga oʻqishga kiradi va unda 20 yil taʼlim oladi (4-rasm). U Aflotun bilan juda koʻp masalalarda munozaralar qilib, Aflotunning falsafiy taʼlimotini rad qila boshlaydi. Aflotun vafotidan keyin Arastu Afinada oʻz maktabini tashkil qilib, uni yunon fani va falsafasining markaziga aylantiradi. U qadimgi Yunonistonda hamma ilmlarga oid yutuqlarni egallab, ularni sistemalashtiradi, rivojlantiradi.

⁴ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Cengage Learning. 36-bet.

Hozirgi zamon tabiatshunosligi, jamiyatshunosligi, mantiq fani o'zlarining dastlabki taraqqiyotini boshlanishi va ibtidosini Arastu ilmiy faoliyatidan olgan. Uning «Fizika», «Matematika», «Jon to'g'risida», «Kategoriyalar», «Ikkinchi Analitika», «Topika», «Organon» singari asarlarida samarali ijodi-tabiatshunoslik va jamiyatshunoslikka, falsafaga oid qarashlari o'zining to'la ifodasini topgan.

Arastu Aflotunning «g'oyalar dunyosi» to'g'risidagi nazariyasiga qarshi chiqib, uning «g'oyalar dunyosi» «narsalar dunyosidan alohida», degan fikrini - bu aslo mumkin emas, qanday qilib narsalar boshqa, ularning mohiyati-g'oyalari alohida yashaydi? Bu aqlga to'g'ri kelmaydigan hol,-deydi Arastu. Aflotunning: «narsalar dunyosi harakatda, o'zgaruvchan va ma'lum vaqt bilan bog'liq, g'oyalar dunyosi esa, o'zgarmas, doimiy va abadiydir»,-degan fikriga qarshi: «Bu qanaqasi? Original - asl o'zgarmas, uning aksi, g'oyasi o'zgaruvchan bo'lar ekan, bu mantiqqa zid qarash-ku!» deydi. Arastu Aflotunning «g'oyalar dunyosi» to'g'risidagi ta'limotni qat'iy rad qilib, u narsalarning asli, mohiyati, substansiyasi shu narsalarning o'zidadir, deydi va bu qarashni isbotlaydi.

U bunda bu sabablarning har birini bir-bir tahlil qilib, izohlab beradi, moddiy sabab, ya'ni modda har bir narsaning materiali, har bir narsa undan hosil bo'ladi. SHakliy sabab, ya'ni shakl har bir narsaga shakl ato qiladi. Masalan: «haykal shaklsiz bronzadan, idish-tavoqlar beshakl loydan farq qilishib, ular muayyan shakl vositasidagina shu narsa qiyofasini kasb etadi. Agarda shakl bo'lmasa, bronza yoki mis, loy qanday material holda bo'lsa, shunday qolaveradi», deydi u.

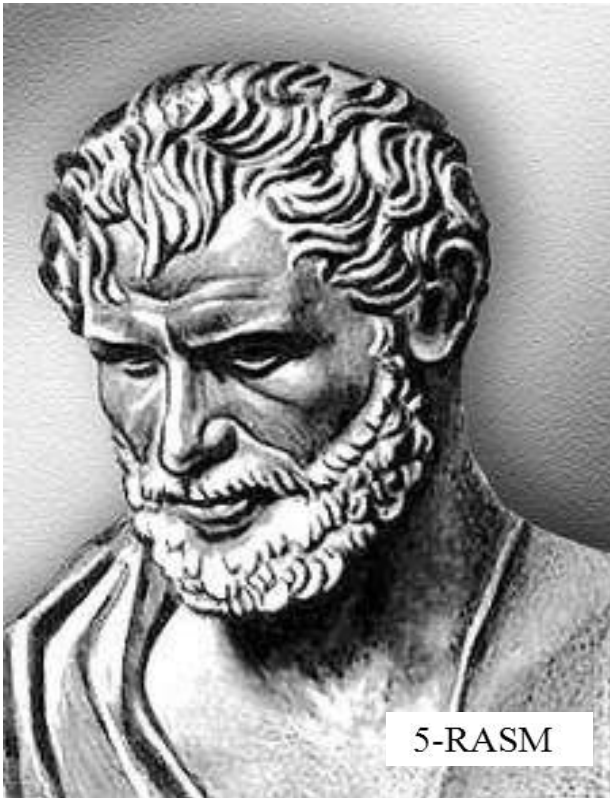
Arastu bunda shaklni faol hisoblaydi, u hatto shaklni narsaning borliq ko'rinishi, borliqning ma'nosi, deydi. Arastu fikricha, agar modda va shakl «narsalar nimalardan tuzilgan?» degan savolga javob bersa, «yaratuvchi sabab nima yaratildi?»-degan savolga javo beradi. Masalan, ota-ona bolaning sababchisidir. Oxirgi sabab-bu «maqsad» bo'lib, Arastu tasavvuricha, «nima uchun? degan savolga javob bo'lib, unda tabiat hodisalarining kelib chiqishi, paydo bo'lishi ifodalanadi. Arastu bu bilan har bir ijtimoiy hodisada, har bir inson faoliyatida ma'lum maqsad borligini qayd qiladi.

Arastu falsafasidagi yana bir muhim jihat-bu uning imkoniyat va voqelik kategoriyalarini har tomonlama tadqiq qilib ishlab chiqadi.

Arastuning tarixiy xizmati esa uning naturfalsafasi va bilish nazariyasidir. U: «Aql (idrok), fikr, ong tabiat bo'lmasa, u bilan muvofiq kelmasa, demak, (ular) soxtadir», deydi. Arastu bilishda borliqni e'tirof qiladi, tabiat, moddiy olam inson ongidan, insonga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lib, ular inson sezgisi, idroki, ongi tafakkuri, bir butun bilishining manbai, deb hisoblaydi. Insonning bilishi uning ayrim predmet, buyum, hodisalarni sezishidan, so'ngra aql, tafakkur, nazariy bilimlar vositasida umumiylikni bilishga erishadi.

Arastu shunday yozadi: «..kimki hech narsani sezmasa, u hech narsani bilmaydi va hech narsani tushunmaydi; agar biror narsani bilsa, (mushohada qilsa) unda u kishi buni tasavvur sifatida ham bilib oladi, chunki tasavvurlar sezgilar demakdir. Faqat materiyasizdir, xolos».

Qadimgi yunon falsafasining eng muhim jihati – uning stixiyali dialektik xarakterga egaligidir. Bu dialektikaning asoschilaridan biri Geraklitdir. U o'zining olov to'g'risidagi ta'limotida barcha narsalar olovdan paydo bo'lib, so'ngra olovga qaytadi, deb, olovning erga, suvga, havoga aylanishini va aksini ta'riflab, dunyoni doimiy harakatda, o'zgarish jarayonida ko'radi.

5-RASM

Geraklit dunyodagi to'xtovsiz o'zgarishlarining asosiy sababini narsalardagi qarama-qarshiliklardan, deb biladi (5-rasm). Uningcha, bir xillik va har xillik, hamohanglik va nohamohanglik kabilardan birlik hosil bo'ladi, bu birlikdan hamma har hillik va birhillik tashkil topadi. Hayotda tirik va o'lik, uyg'oq va uyqudalik, yoshlik va qarilik birgadir. Narsalar doimo o'zaro bir-biriga o'tib, o'zgarib turadi. «Sovuq issiq bo'ladi, issiq sovuq bo'ladi. Xo'l quruqqa, quruq ho'lga aylanadi. Nifoqlashuvchi kelishishi, tarqaluvchi yig'ilishi (birikishi), ajoyib xilma-xil ohanglar hamohanglikni kurash jarayonida paydo qiladi». Geraklit dialektikaning qarama-qarshiliklar kurashi va birligini yaxshi taxmin qiladi. U shunday yozadi: «Baho bebaholikdan, bebaholik baholikdan, ular bir-birining o'limi bilan yashaydi va bir-birining yashashi bilan o'ladi, hayot harakat, o'zgarish bilan hayot, hamma narsa harakatda, o'zgarishdadir, bir daryo suviga ikki marta cho'milish mumkin emas, chunki daryoda

tinimsiz yangi-yangi suvlar oqib turadi». «Dengiz suvi ham toza ham toza emas. U baliqlarga davo, hayotbaxsh bo'lsa, insonlarga ichish uchun yaramaydi va zararlidir». «Eng kelishgan maymun inson zotiga nisbatan eng xunukdir». «Eshakka xashak oltindan a'lo turar». «Tabiat qarama-qarshilikka intiladi, lekin bir-biriga o'xshashlik emas, homoxanglik tug'diradi».

Masalan, tabiat inson individlarini qarama-qarshi jinslardan, erkak va ayollardan tuzgan, demak, ularni qarama-qarshi jinslardan yaratgan, bir xil jinslardan emas. San'at ham, xuddi tabiatga o'xshash qarama-qarshiliklardan, turli hil ohangliklardan tashkil topadi. Rasm ham qora, qizil, sariq, oq bo'yoqlar birligidan paydo bo'ladi. Musiqada esa, yuqori, baland, past turli ovozlardan ohang, kuy, ashula hosil bo'lib, so'zlar tashkil topadi va h.k.»

Эмпедокл 6-RASM

Qadimgi yunon falsafasining yana bir vakili Empedokl⁵ (mil. avv.490-430y.y.) o'z falsafiy qarashida narsalarni tashkil etgan elementlar va ulardan hosil bo'lgan narsalarni harakatda, deb qaragan. U bu harkatlarning sababi, 6 deb «dushmanlik» va «do'stlik», ishq-muhabbat va rashk, raqiblik kabi qarama-qarshi kuchlardir, deydi. Empedokl o'z mushohada va kuzatishlaridan kelib chiqib, chindan ham qarama-qarshi kuchlar tortish, birikish, qo'shilish do'stlik, muhabbat, sevgi tufayli sodir bo'lsa; itarilish, ajralish, raqiblik, yomon ko'rish, nifoqlik, dushmanlik tufayli vujudga keladi, deb xulosa chiqaradi (6-rasm).

⁵ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Cengage Learning. 33-bet.

Qadimgi yunon falsafasida Geraklitdan keyin dialektikani rivojlantirgan faylasuf – bu Arastudir. U o‘zining tabiiy-ilmii qarashlari bayon qilingan «Fizika», «Osmon haqida», «Meteologiya», «Hayvonlarning kelib chiqishi», «Metafizika», «Etika» kabi asarlarida dialektik fikrni ilgari suradi.

Arastu o‘zining bu asarlarida, xususan, «Fizika»da dialektik fikr yuritib, shunday yozadi: Birinchi modda-olamning substrati, materiali - «ikki sifatli» bo‘lib, bir-biriga zid-issiqlik va sovuqlik, quruqlik va namlik xususiyatlari bilan dunyoning asosini tashkil qiladi. Uning nazaricha, mazkur xususiyatlar qo‘shilib, issiq va quruq-olovni, issiq va ho‘l-nam havoni, sovuq va nam-suvni, sovuq va quruq-erni hosil qiladi. To‘rt element-olov, havo, er, suv-o‘zaro bir-birlari biln qo‘shilib, turli jismlarni hosil qiladi, bu jismlar ham o‘zaro qo‘shilib, yemirilib turadi.

Masalan, suvning parga aylanishi yoki havoga o‘tishi ham shu elementlarning turlicha qo‘shilishi tufayli ro‘yobga chiqadi. Har bir elementning o‘z joyi bor: olov va havo yuqorida, suv va er quyida bo‘ladi. Arastu bu o‘rinda beshinchi eelement - efir to‘g‘risida ham fikr yuritadi va uni beshinchi mohiyat, deb ataydi. U Demokritning atomistik nazariyasiga qarshi chiqib, narsalarda bo‘linmaydigan hech qanday materiya zarrasi yo‘q, hamma zarralar bo‘linaveradi, bu bepayon olamda «quruqlik va issiqlikka» bo‘linish davom etaveradi; narsa, jism tarkibi cheksiz», deydi.

Arastuning bu qarashlari o‘z davri uchun juda muhim dialektik farazlar edi. Xullas, dialektika qadimgi yunon falsafasida dunyoga, borliqqa qarash, uni tushunish usuli, savol-javob san‘ati sifatida, materialistik va idealistik ko‘rinishlarda stixiyali shaklda yuzaga kelganligi tarixiy fakt edi. Bu narsa qadimgi yunon falsafasining o‘ziga xos yutuqlaridan biridir.

Rim imperiyasida bu davrda yuzaga kelgan falsafiy oqimlardan yana biri - bu neoplatonizm oqimidir. Bu oqimning asoschisi Plotin eramizning 204-270y.y.) bo‘lib, uning fikricha, olamiy jarayon payqab va ifodalab bo‘lmaydigan ilohiy bosh yagona ibtidodan boshlanadi. Bu ibtido avval olamiy aql, so‘ngra olamning joni (ruhi) sifatida, undan keyin ayrim jonlar sifatida, ayrim jonli jislar sifatida to materiyagacha davom etadi. Plotin fikricha, bu ibtido butun borliq asosi bo‘lgan yagona ilohiy kuch - xudodir. Qolgan barcha narsalar (ham) ruhiy, hissiy narsalar, ham moddiy narsalar) shu ilohiy kuchdan yaralgan nurning emmanatsiyasining natijasidir. Uning nuqtayi nazaricha, Quyosh o‘zidan nur taratgan kabi, ilohiy kuch-xudo ham o‘zidan butun koinotni undagi barcha narsalarni emmanatsiya usuli bilan chiqarib yuborgan. Bu emanatsiya qilingan narsalarga ruh ham (jon ham) materiya ham kiradi. Insonning joni va tanasi ham ularning birligida shu ilohiy kuch-xudo tomonidan emanatsiya qilingan. SHuning uchun inson-hayotining oliy maqsadi - o‘z jonining shu ilohiy kuch-xudo bilan qo‘shilishiga erishuvdan iboratdir. Kishi bunga ekstaz (jazava) holatga tushish orqali, uni bajarish orqali erishadi, bu holatda uning joni, ruhi butun hissiy dunyodan va tanadan xalos bo‘ladi. Buning uchun kishi o‘z nafsini va jismoniy ishtiyoqlarini tiyish vositasi bo‘lgan hamda butun ruhiy kuchlarini, shu jumladan, biluvchilik kuchlarini rivojlantirish yo‘li bilan erishadi. Bunda yuksalib borishning oliy ekstaz (jo‘sh urish) bosqichida inson ruhi xudo bilan qaytadan birlashadi. Plotin shu tariqa refleksiyanini ochib berdi.

Stoiklar maktabi. Stoiklar affektlarga (emotsiyalar, zshriqishlar) ga qarshi chiqadilar, ularni aqli buzuvchi rolini ko‘rsatib o‘tadilar. Affektlardan kasalliklardan qanday davolansa, shunday davolanish kerak deb hisoblaydilar. Umuman affektlarni ildizi bilan ruhdan chiqarib yuborish kerakligi haqidagi g‘oyani ilgari suradilar.

7-RASM

CLAUDE GALIEN

Galen (eramizdan avvalgi II a.) – gladiatorlarni operatsiya qilib, bosh miyani o‘rganadi, faolsafa va meditsina bo‘yicha 400 dan ortiq traktatlarni qoldirgan (7-rasm).

Asosiy adabiyotlar

1. Myers David G., DeWall C. Nathan “Psychology” Worth Publishers. USA, 2015.
2. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley “An introduction to the History of Psychology”. More Buying Choices. USA, 2013.
3. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma’ruzalar matni). T. 2003.
4. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
5. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
6. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Krylova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.-584 s.
2. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
3. Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
4. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
5. Xayrullayev M.M. O‘zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O‘zbekiston, 1995.
6. Xrestomatiya po obshchey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
7. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO “Xarvest”, 2003.- 528 s.

4-Mavzu. Bilish jarayonlari xaqida talimot. Tafakkurning oliy shakllari: muxokama yurutuvchi, mantiqiy, diskursiv.

Ma'ruza rejasi.

1. Shaxsga interotsianistik va kognitiv yondashuvlar.
2. Axborotni qayta ishlashda organizm yashovchanligining mexanizmlari va hal qiluvchi omillari.
3. SHaxs xulq-atvorida kognitiv modellarning xususiyatlari. Myurrey, Kelli va Levin nazariyalari.

Jahon psixologiyasi to'plagan nazariy va amaliy ma'lumotlarga ko'ra, yosh, jinsiy va individual-tipologik xususiyatlar sensor (subsensitiv, subseptiv), mnemik (xotira), verbal (so'z orqali) va mantiq psixofiziologik funksiyalarining dinamikasi hamda organik ehtiyojlar tuzilishini aniqlaydi. Individning bu xususiyatlarini ikkilamchi deb atab, ularning integratsiyasi temperament xususiyatlarida va tug'ma mayllarda ifodalanishini ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiq.

Birinchi davr - go'daklik. Ushbu davrda go'dakda ongsizlikka asoslangan tashqi dunyoga nisbatan "ishonch" tuyg'usi vujudga keladi. Buning bosh sababchisi ota--onaning mehr-muhabbati, g'amxo'rliqi va jonkuyarligining nishonasidir. Agarda go'dakda ishonch negizi paydo bo'lmasa, balki borliqqa nisbatan ishonchsizlik hissi tug'lsa, u taqdirda voyaga etgan odamlarda mahdudlik, umidsizlik shaklida aks etuvchi xavf vujudga kelishi, ehtimol.

Ikkinchi davrda, ya'ni ilk bolalikda jonzodda yarim mustaqillik va shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usi shakllanadi yoki aksincha, ularning qarama-qarshisi bo'lmish uyat va shubha hissi hosil bo'ladi. Bolada mustaqillikning o'sishi, o'z tanasini boshqarishga keng imkoniyat yaratib, bo'lg'usida shaxs xususiyatlariga aylanuvchi tartib va intizom, mas'uliyat, javobgarlik, hurmat tuyg'ularini tarkib toptirishga puxta zamin hozirlaydi.

Uchinchi davr - o'yin yoshi deb atalib 5 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'ziga qamrab oladi. Mazkur davrda tashabbus tuyg'usi, qaysidir ishni amalga oshirish va bajarish maylini tarkib toptiradi. Mabodo unda xohish-istakni ro'yobga chiqarishning yo'li to'sib qo'yilsa, ushbu holatda bola o'zini aybdor deb hisoblaydi. Mazkur yosh davrida davra, ya'ni guruhliy o'yin, tengqurlari bilan muloqotga kirishish jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi, natijada bolaning turli rollar sinab ko'rishiga, xayoloti o'sishiga imkon yaratiladi. Xuddi shu davrda bolada adolat tuyg'usi, uni tushunish mayli tug'ila boshlaydi.

To'rtinchi davr - maktab yoshi deb nomlanib, undagi asosiy o'zgarishlar ko'zlagan maqsadga erishish qobiliyati, uddaburonlik va mahsuldorlikka intilish tuyg'usi bilan ajralib turadi. Uning eng muhim qadriyati - omilkorlik va mahsuldorlikdan iboratdir. Ushbu yosh davrining salbiy jihatlari (illatlari) ham ko'zga tashlanadi va ularning qatoriga ijobiy xislatlari etarli darajada bo'lmaganligi, ongi hayotning barcha qirralarini qamrab ololmasligi, muammolarni echishda aql-zakovatning etishmasligi, bilimlarni o'zlashtirishda qoloqligi (sustligi) va hokazo. Xuddi shu davrda shaxsda mehnatga nisbatan individual munosabati shakllana boshlaydi.

Beshinchi davr - o'spirinlik - o'zining betakror xislati, individualligi va boshqa odamlar bilan keskin tafovutlanishi bilan tavsiflanadi. SHuningdek, o'smirlik shaxs sifatida noaniqlik, muayyan rolni uddalamaslik, qat'iyatsizlik singari nuqsonlarga (illatlarga) egadir. Mazkur davrning eng muhim xususiyati "rolni kechiktirish"ning o'zgarishi hisoblanib, birmuncha taraqqiyot bosqichiga ko'tarilishining daqiqasidir. Unda ijtimoiy hayotda bajarayotgan rollarining ko'lami kengayadi, lekin ularning barchasini jiddiy egallash imkoniyati mavjud bo'lmaydi, vaholanki bu kezda o'spirin rollarda o'zini sinab ko'rish bilan cheklanadi, xolos.

CHunki yuqoridagi sifatlar ontogenetik evolyusiya jarayondan iborat bo‘lib, ular filogenetik dasturga asoslanib hukm suradi. YOsh davrga oid va individual o‘zgaruvchanlik insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti ta’siri ostida har xil ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Individning dinamik xususiyatlariga shaxsning ijtimoiy muhitda vujudga kelgan sifatlari ta’sir etib, uning individual o‘zgaruvchiligi omilini yanada kuchytiradi.

Psixikaning irratsional (aqliy bilish jarayonlaridan tashqari) tarkibiy qismlari bo‘lmish emotsiya, mayl va shu kabilar yordamida shaxs xulqini tahlil qiluvchi nazariya psixodinamika deyiladi. Mazkur nazariyaning yirik namoyandalaridan biri - bu amerikalik psixolog E.Eriksondir¹. U shaxs rivojini 8 ta davrga ajratadi va ularning har qaysisi o‘ziga xos betakror xususiyatga egadir.

Erikson⁶ o‘spirinlarda o‘z-o‘zini anglashning psixologik mexanizmlarini batafsil tahlil qiladi, unda vaqtni yangicha his qilish, psixoseksual qiziqish, patogen (kasallik qo‘zg‘atuvchi) jarayonlar va ularning turli ko‘rinishlari namoyon bo‘lishini sharhlaydi (1-rasm).

Oltinchi davr - yoshlik boshqa odamga (jinsga) nisbatan psixologik intim yaqinlashuv qobiliyati (uquvi) va ehtiyoji vujudga kelishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, jinsiy mayl bu sohada alohida o‘rin tutadi. Bundan tashqari, yoshlik tanholik va odamovilik kabi bexosiyat xususiyatlari bilan tafovutlanadi.

Etinchi davr - etuklik davri deb atalib, hayot va faoliyatning barcha sohalarida (mehnatga, ijodiyotga, g‘amxo‘rlikda, pusht qoldirishda, tajriba uzatishda va boshqalarda) mahsuldorlik tuyg‘usi unga uzluksiz ravishda hamroh bo‘ladi va ezgu niyatlarning amalga oshishida turtki vazifasini bajaradi. SHuningdek,

mazkur davrda ayrim jihatlarda turg‘unlik tuyg‘usi nuqson (illat) sifatida hukm surishi ehtimoldan holi emas.

Sakkizinchi davr, ya’ni qarilik inson tariqasida o‘z burchini uddalay olganligi, turmushning keng qamrovligi, undan qanoatlanganligi (qoniqqanligi) tuyg‘ulari bilan tavsiflanadi. Salbiy xususiyat sifatida ushbu yoshda hayotdan, faoliyatdan noumidlilik, ulardan ko‘ngil sovish his-tuyg‘ularini ta’kidlab o‘tish o‘rinlidir. Donolik, soflik, gunohlardan forig‘ bo‘lishlik bu yoshdagi odamlarning eng muhim jihati, saxovati hisoblanadi, binobarin, har bir alohida olingan holatga nisbatan shaxsiyat va umumiyat nuqtai nazardan qarash ularning oliy himmati sanaladi.

E.SHpranger “O‘spirinlik davri psixologiyasi” degan asarida qizlarning 13 yoshdan 19 yoshgacha, yigitlarning esa 14 yoshdan 22 yoshgacha kiritishni tavsiya qiladi. Ushbu yosh davrida yuz beradigan asosiy o‘zgarishlar E.SHpranger bo‘yicha:

a) shaxsiy “Men” ni kashf qilish,

⁶ Hergenbahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth,. 13-bet.

- b) refleksiyaning o‘sishi,
- v) o‘zining individualligini anglash (tushunish) va shaxsiy xususiyatlarini e’tirof qilish,
- g) hayotiy ezgu rejalarining paydo bo‘lishi,

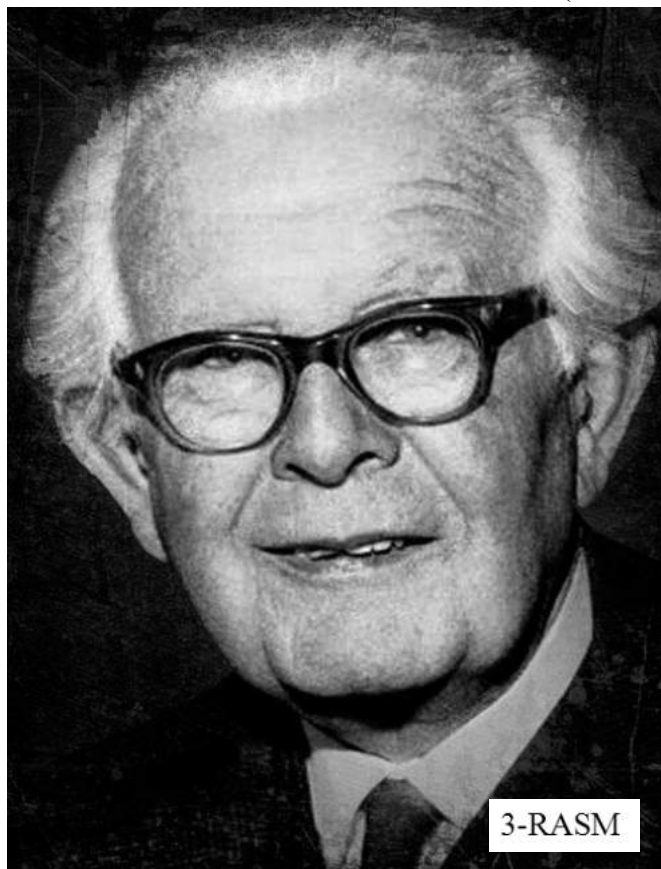

d) o‘z shaxsiy turmushini anglagan holda qurish ustanovkasi va hokazo. Uning fikricha, 14-17 yoshlarda vujudga keladigan inqirozning mohiyati ularga kattalarning bolalarcha munosabatidan qutulish tuyg‘usini tug‘ilishidan iboratdir. 17-21 yoshlarning yana bir xususiyati - o‘zining tengqurlari va jamoatchilik qurshovidan “uzilish inqirozi” va tanholik tuyg‘usining paydo bo‘lishidir. Bu holatni tarixiy shartlanganlik shart-sharoitlar va omillar vujudga keltiradi.

E.SHpranger, K.Byuler, A.Maslou⁷ va boshqalar personologik nazariyaning yirik namoyandalari bo‘lib hisoblanadilar (2-rasm).

Kognitivistik yo‘nalishning asoschilari qatoriga J.Piaje, Dj. Kelli va boshqalarni kiritish mumkin.

J.Piaje intellekt nazariyasi ikkita muhim jihatga ajratilgan bo‘lib, u intellekt funksiyalari va intellektning davrlari ta’limotini o‘z ichiga qamrab oladi. Intellektning asosiy funksiyalari qatoriga uyushqoqlik (tartiblilik) va adaptatsiya (moslashish,ko‘nikish) dan iborat bo‘lib, intellektning funksional invariantligi deb yuritiladi (3-rasm).

⁷ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, 587-bet.

Muallif shaxsda intellekt rivojlanishining quyidagi bosqichlarga ajratadi:

- 1) sensomotor intellekti (tugʻilishdan to 2 yoshgacha),
- 2) operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2 yoshdan to 7 yoshgacha),
- 3) konkret operatsiyalar davri (7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha),
- 4) formal (rasmiy) operatsiyalar davri.

4-RASM

J.Piajening gʻoyalarini davom ettirgan psixologlarning bir guruhini kognitiv-genetik nazariyaga biriktirish mumkin. Bu yoʻnalishning namoyandalari qatoriga L.Kolberg, D.Bromley, Dj.Birrer, A.Vallon, G.Grimm va boshqalar kiradi (4-rasm).

Fransuz psixologi A.Vallon nuqtai nazaricha, shaxsning rivojlanishi quyidagi bosqichlarga ajratiladi:

- 1) homilaning ona qornidagi davri,
- 2) impulsiv harakat davri - tugʻilgandan to 6 oylikgacha,
- 3) emotsional (his-tuygʻu) davri - 6 oylikdan to 1 yoshgacha,
- 4) sensomotor (idrok bilan harakatning uygʻunlashuvi) davri - 1 yoshdan to 3 yoshgacha,
- 5) personalizm (shaxsga aylanish) davri - 3 yoshdan to 5 yoshgacha,
- 6) farqlash davri - 6 yoshdan to 11 yoshgacha,
- 7) jinsiy etilish va oʻspirinlik davri - 12 yoshdan to 18 yoshgacha.

Yana bir fransiyalik yirik psixolog Zazzo oʻz vatanidagi taʼlim va tarbiya tizimining tamoyillaridan kelib chiqqan holda, mazkur muammoga boshqacharoq yondashib va uni oʻziga xos talqin qilib, insonning ulgʻayib borishini quyidagi bosqichlarga ajratishni tavsiya qiladi:

1. Birinchi bosqich - bolaning tugʻilganidan 3 yoshigacha.
2. Ikkinchi bosqich - 3 yoshidan 6 yoshigacha.
3. Uchinchi bosqich - 6 yoshidan 9 yoshigacha.
4. Toʻrtinchi bosqich - 9 yoshidan 12 yoshigacha.
5. Beshinchi bosqich - 12 yoshidan to 15 yoshigacha.
6. Oltinchi bosqich - 15 yoshidan 18 yoshigacha.

Insonning shaxs sifatida tavsiflanishining muhim psixologik lahzasi uning dinamik xususiyatlari hisoblanib, jamiyatdagi statusi (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy negizga bog'liq, ya'ni uning jamiyatda egallagan o'rni, nufuzi, mavqei bilan belgilanadi) orqali ifodalanadi. Statusning negizida esa hamisha uzluksiz ravishda o'zaro aloqalar tizimi yotadi. Inson bajarishi lozim bo'lgan guruh faoliyat va yakkahol turmushga, kasb-hunarga aloqador, ya'ni kasabaviy, oiladagi hamda jamoadagi rolning ijtimoiy funksiyasi, uning muayyan maqsadga, qadriyatga, ma'naviyatga yo'nalganligi, shaxsni faollashtiradi, natijada u barcha jabhalarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Status, rol, qadriyatga yo'nalganlik shaxs xususiyatlari, sifatleri, fazilatlari, xosiyatlari va xislatlarining birlamchilarini tashkil etadi, uning tuzilishida asos bo'lib xizmat qiladi. SHaxsning tavsifi faoliyat, xulq motivatsiyasi xususiyati va ijtimoiy fe'l-atvor (oddiy stereotipdan tortib, to xalq donishmandligi namunalari) tuzilishini belgilab, uning tarkibidan ikkilamchi alomatlar, belgilar sifatida joy egallaydi. SHaxsning birlamchi va ikkilamchi sifatlarining o'zaro ta'sirini birlashtiruvchi yuksak samara tarzida inson xarakteri va mayllari yuzaga keladi. Insonning shaxs xislatlarini rivojlantiruvchi, ularni takomillashtiruvchi va barqarorlashtiruvchi asosiy shakl - uning jamiyatdagi hayot yo'li, muayyan iz qoldirishi va ijtimoiy tarjimai holi hisoblanadi. SHaxsning xalqiga qilgan xizmati uning e'zozlanishiga, hattoki milliy ma'naviy boylik, tafakkur gulshani va sarchashmasi darajasiga ko'tarilishi mumkin.

Insonning faoliyat sub'ekti sifatidagi asosiy tavsiflari qatoriga uning bu sohadagi taraqqiyotning mahsuli - ongi (ob'ektiv faoliyatning in'ikosi sifatida (va faoliyati) voqelikning o'zgartiruvchisi tariqasida) kiradi. Inson amaliy faoliyatning sub'ekti tarzida uning shaxsiy fazilatlari va xislatlarini tavsiflabgina qolmaydi, balki mehnatning texnik vositalari va texnologiyasi, ularning kuchaytiruvchanlik, tezlashtiruvchanlik va yaratuvchanlik funksiyalari sifatida yuzaga keladi. Amaliy faoliyat umuminsoniy va yakka shaxs tajribasining bir qismi tariqasida, egallanilgan, o'zlashtirilgan, puxta tajribadan foydalanish singari namoyon bo'ladi. Nazariy faoliyatning sub'ekti bo'lmish inson o'zining bilimlari, kasbiy ko'nikmalari, aqliy malakalari bilan tavsiflanadi, qaysiki ular o'ziga xos alomatlar tizimi bilan bevosita bog'liqdir.

Aqliy faoliyat ijodiyot darajasiga o'sib o'tishi natijasida ijodiy mahsullar, yangiliklar, qonuniyatlar vujudga keladi va jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Ajdodlar merosi va avlodlar salohiyati mahsullarining uzviy bog'lanishi nazariy va amaliy faoliyatning o'zaro uyg'unlashuvini taqozo etadi, vaholanki, har ikkala faoliyat turida ijodiylik alomati, mahsuli ishtirok qiladi, fan va texnika rivojini ta'minlaydi. Faoliyat tajribalar bilan uzviy bog'lansa, uning samaradorligi, maqsadga yo'nalganligi, amalga oshish imkoniyati yuksak bosqichga ko'tariladi.

Inson hayotida ijtimoiy hodisa sifatida armon muhim rol o'ynaydi, uning faollikka chorlaydi, harakat qilishga asosiy turtki vazifasini bajaradi. Armon inson uchun go'yoki ushalmagan orzu, g'amgin tuyg'ularning jonlashuvi, komfortga intilishga da'vat etuvchi hissiyot, ijtimoiy va yakkahol turmushni baholash mezon, faollikka etaklovchi motiv, ezgu niyatlar og'ushiga tortuvchi doimiy turtki, loqaydlikning oldini oluvchi ichki ruhiy imkoniyatdir. SHaxs uchun eydetik obrazlar qanchalik ahamiyat kasb etsa, barqaror iz qoldirsa, armon ham xuddi shunday xususiyatga ega bo'lib, ulardan farqli o'laroq doimiyligi, ustuvorligi, maqsadga undovchiligi bilan yuqoriroq nufuzga ega.

Insonning sub'ektiv xislatlari integratsiyasining yuksak shakli ijodiyot (kreatsiya) hisoblanib, umumlashgan imkoniyatlar tarzida qobiliyatlar (iste'dod, iqtidor), talant va salohiyat vujudga keladi. Odamning sub'ektiv xususiyatlari, xislatlari rivojining asosiy shakllari ruhan tayyorgarlik, start, kulminatsiya va finish sanalib, insonning jamiyatdagi ishlab chiqarish va ijodiyot faoliyatlarini belgilaydi. Mazkur to'rt bosqich, to'rt mezon, taraqqiyotni baholash tizimi o'ziga xos

xususiyatlari, imkoniyatlari, sur'ati, davomiyligi bilan bir-birlaridan ham sifat, ham miqdor jihatdan ajralib turadi.

Inson hayotida ijtimoiy hodisa sifatida armon muhim rol o'ynaydi, uning faollikka chorlaydi, harakat qilishga asosiy turtki vazifasini bajaradi. Armon inson uchun go'yoki ushalmagan orzu, g'amgin tuyg'ularning jonlashuvi, komfortga intilishga da'vat etuvchi hissiyot, ijtimoiy va yakkahol turmushni baholash mezon, faollikka etaklovchi motiv, ezgu niyatlar og'ushiga tortuvchi doimiy turtki, loqaydlikning oldini oluvchi ichki ruhiy imkoniyatdir. SHaxs uchun eydetik obrazlar qanchalik ahamiyat kasb etsa, barqaror iz qoldirsa, armon ham xuddi shunday xususiyatga ega bo'lib, ulardan farqli o'laroq doimiy, ustuvorligi, maqsadga undovchiligi bilan yuqoriroq nufuzga ega.

Jahon psixologiyasi fanida inson sifatleri (xislatleri, fazilatleri, xosiyatlari) ni individual, shaxsga oid va sub'ektiv guruhlarga ajratilishi an'anaviy va kasbiy xususiyatga ega, chunki ular odamning yaxlitligi, bir butunligi, alohidaligi tavsifidan iborat bo'lib, bir davrning o'zida ham tabiat, ham jamiyat jonzodi ekanligini anglatadi. Mazkur yaxlitlikning mag'zi shaxsning tuzilishidir, unda nafaqat insonning asosiy xislatleri o'zaro kesishadi va umumlashadi, balki uning ijtimoiy va shaxsiy ko'nikmalari muayyan tarkibga keltiriladi, qoidaviy xususiyat kasb etadi.

Bizningcha, individ, shaxs, sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi ijtimoiy-psixologik holatlarga e'tibor qilinishi zarur:

1. Inson rivojining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muhitining omillari).

2. Insonning shaxsiy o'ziga taalluqli, asosiy tavsiflar, uning rivojlanishi ichki qonuniyatlari, mexanizmlari, evolyusion negizda kamol topish bosqichlari, barqarorlashuvi va involyusiya (o'sishdan qaytish davri xususiyatlari).

3. Insonni yaxlit, mukammal tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning muttasil ravishda takomillashuvi kabi faktorlar.

XXI asrda individ, inson, shaxs, sub'ekt va komil insonni o'rganish turli yo'nalishlarda, vaziyatlarda, yosh xususiyatlari, alohida yondashish negizida, o'ziga xos talhlilga, metodologik asosga suyanib olib borilishi maqsadga muvofiq. CHunki jahon psixologiyasi fanida to'plangan nazariy va amaliy xususiyatli materiallar mafkuraviy nuqtai nazardan tahlil hamda tanqid qilmasdan, balki ularni xolisona baholash, ilmiy jihatdan talqin qilish joiz. Binobarin, turli psixologik ilmiy maktablar tomonidan to'plangan natijalarning oqil jihatlarini tanlash va tadqiqotning boshlang'ich nuqtasini belgilashda ulardan omilkorlik bilan foydalanish ko'pgina ilmiy qaytatdan tekshiruvlarning oldini oladi.

Mustaqillik, istiqlool sharofati bilan shaxsga oid qarashlar, mulohazalar mohiyati, uning mazmuni va shaklida o'zgarishlar yuz beradikim, buning natijasida erkin fikrlash, ochiq shakldagi ilmiy farazlarni ilgari surish imkoniyati tug'iladi. Respublikamizda yuz berayotgan tub o'zgarishlar xalqimiz, millatimiz ruhiyatini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tardi, ona yurt madhi, ajdodlar merosidan g'ururlanish, ma'naviyat durdonalaridan faxrlanish hislari vujudga keladi. Vatan va vatanparvarlik tushunchalari o'zining haqiqiy, chinakam ma'nosini kasb etadi. Kishilardagi o'ta sabr-toqatlilik, itoatkorlik, tashabbuskorlikning etishmasligi o'rmini erkinlik, ijodiyot, mehnat, batamom istiqloolga erishish zaruriyati, oilaning butligi, to'kisligi va ularning istiqboli kabi sifatlar, fazilatlar, yuksak tuyg'ular, xislatlar egallay boshlaydi.

Uch xil xususiyatli tadqiqot dasturining tarkibiy qismlari insonning amaliy, nazariy va ijodiy faoliyatining mezonlari hisoblanadi. Chunki bevosita faoliyatni amalga oshirish jarayonida yashash muhitini va ijtimoiy-tarixiy tajribani egallashning ham interiorizatsiya, ham ekoteriorizatsiya davrlari yuzaga keladi.

Buning natijasida shaxsda tabiatga va jamiyatga nisbatan ideal, real, ratsional va ijodiy (kreativ) munosabati o'zgarimoqda, hatto ayrim o'rinlarda borliq va voqelikdan begonalashish, uzoqlashish va yaqinlashish holatlari ro'y bermoqda. Bu holatlar ijtimoiy xususiyat kasb etib, umumbashariy ahamiyatga ega, chunki jahon mamlakatlari sivilizatsiyalashish darajalari tenglashmoqda. Xuddi shu sababli ijtimoiy garmoniya tariqasida yuqoridagi ilmiy ijtimoiy-psixologik tushunchalar qator (taraqqiyot ko'rsatkichi o'zaro uyg'unlikka ega bo'lgan) mamlakatlarga bir tekis yoyilib, hayot va faoliyatning turli qatlamlariga kirib bormoqda. Mazkur asr odamlarida esa axloqiy, jismoniy va aqliy komillik belgilari, ko'rsatkichlari hamda bosqichlarining mezonlari, ularning oldiga qo'yiladigan talablarning mohiyati o'zgaradi.

Demakki, tabiatga va jamiyatga nisbatan sevinch, sevgi, mehr-muhabbat yuksak hislari, vatanparvarlik va Vatan tuyg'usining tarkiblari, negizi, ularni harakatlantiruvchi mexanizmlari boshqacha yondashishni taqozo etadi, zamon ruhi va nafasiga moslashishni talab qiladi. Insoniyatning bunday yuksak his-tuyg'ulari, anglashilgan motivlari shaxsning o'qish, mehnat, sport va o'yin faoliyatlarida, bilish hamda muomala jarayonlarida vujudga kelishi mumkin. Borliqqa va jamiyatga nisbatan munosabatning o'zgarishi, uning ierarxiyasi, shakllari, maqomi va mohiyatida namoyon bo'ladi, ularga yo'naltirilgan avvalgi, eski uslubdagi motivatsiya o'z ahamiyatini nisbiy jihatdan yo'qotadi.

Hozirgi kunda va kelajakda shaxsga sub'ektiv munosabat muammosini ijtimoiy jihatdan turmushda qaror toptirish uchun:

1. Odam (individ) - inson - shaxs - individuallik - sub'ekt - komillik (barkamollik) ierarxiyasiga rioya qilish.

2. SHaxsga nisbatan sub'ektiv munosabat, ya'ni unda robot sifatida majburiylik tamoyiliga asoslanib (barcha xususiyatlarni bir tekis shakllantirish mumkin, degan xato nazariyadan voz kechish) inson qarshilik ko'rsatishini hisobga oluvchi yondashishni yo'lga qo'yish, sub'ekt - sub'ekt aloqasini vujudga keltirish.

3. Har qanday sub'ekt - shaxs, lekin har qaysi shaxs sub'ekt emasligi muammosini echish.

Buning uchun mustaqil fikrlashga ega bo'lish, shaxsiy pozitsiyani himoya qila olish, g'oyani amalga oshirish yo'lida to'siqlarni pisand qilmaslik, mustahkam ishonch, qat'iy maslak, imon negizida asoslanish, intilishda irodaviy barqarorlik ustuvorligiga erishish. Dunyoqarash va uni hayotga tatbiq qilishning ob'ektiv va sub'ektiv shart-sharoitlari mavjudligiga iqror bo'lish hamda uni tan olish va hokazo.

Asosiy adabiyotlar

7. Myers David G., DeWall C. Nathan "Psychology" Worth Publishers. USA, 2015.
8. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley "An introduction to the History of Psychology". More Buying Choices. USA, 2013.
9. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma'ruzalar matni). T. 2003.
10. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
11. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
12. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

Qo'shimcha adabiyotlar

8. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Kgyllova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.-584 s.
9. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
10. Sunnatova R.I. Karimova V.M., Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
11. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
12. Xayrullayev M.M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O'zbekiston, 1995.
13. Xrestomatiya po obshchey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
14. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO "Xarvest", 2003.- 528 s.

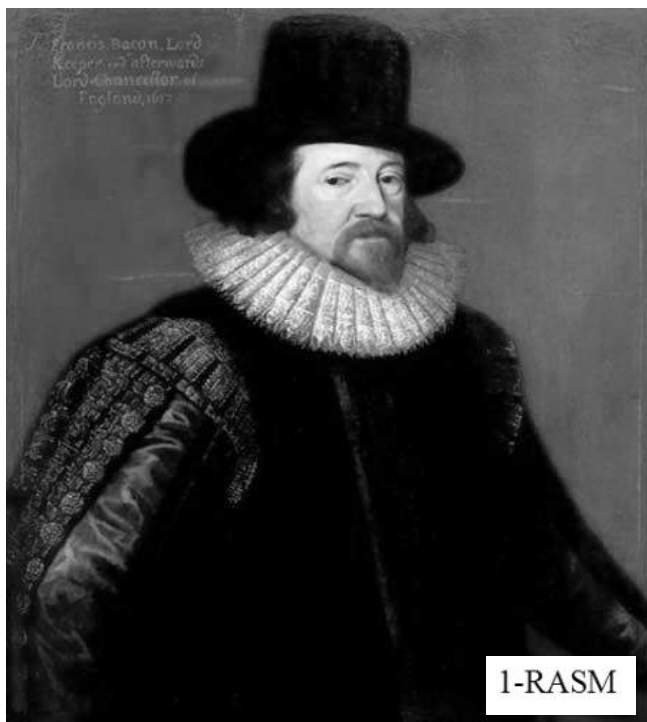
5-Mavzu. Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi.

Ma'ruza rejasi.

1. Ong haqidagi falsafiy ta'limotlar doirasida psixologik bilimlarning rivojlanishi (XVII asr – XIX asrning birinchi yarmi.)
2. R.Dekart g'oyalari.
3. Spinozaning substansiya xaqidagi ta'limoti monizmi.
4. Affektlar va inson mustaqilligi xaqidagi ta'limotlar.

XVII -XVIII asrlar G'arbiy Evropa taraqqiyotida yangi davr hisoblanadi. Bu davr Evropa mamlakatlarida O'rta asrchilik feodal munosabatlari tugatilib, kapitalistik munosabatlar to'liq qaror topadi va rivojlana boshlaydi. Kapitalistik ishlab chiqarish ehtiyoji tabiatni, insonning o'zini, jamiyatni ilmiy o'rganish, bilishni taqazo qiladi va uni o'rganishni tezlashtiradi. Dengizlarda savdo munosabatlarining o'sishi kemasozlikning rivojlanishiga, kemalar Er shari bo'ylab ilmiy ekspeditsiyalarning uyushtirilishi, yangi erlar, yangi qit'alarni ochilishiga olib keladi. Yangi geografik kashfiyotlar qilinadi. Natijada, tabiatshunoslik bilimlari, mexanika, matematika, fizika, kimyo, astronomiya sohalarida yangi-yangi tadqiqotlar olib borilib, O'rta asr sxolastikasi va diniy aqidalarni ulotirib tashlanadi.

Yangi ilmiy dunyoqarash shakllana boshlaydi. Bunda nemis olimi Keplerning sayyoralarning harakati, qonunlarining ochishi, ingliz olimi Isaak Nyutonning olamning tortilish qonunlarini kashf etilish, ingliz faylasufi F.Bekon tomonidan insonning dunyoni bilishdagi muhim rol o'ynovchi induktiv metodni ishlab chiqishi, fransuz olimi Rene Dekartning inson bilimining hosil bo'lishiga oid detektiv metodni asoslab berishi muhim rol o'ynaydi. SHular asosida bu davr falsafasida metafizik va metamexanistik materializm qaror topadi.

1-RASM

Metafizik va mexanistik materializmning namoyondalari F.Bekon, J.Lokk, T.Gobbs fransuz faylasuflari R.Dekart, P.Kobak, Lametri va Gelvetsiy qarashlarida o'zining yorqin ifodasini topadi.

F.Bekonning³ falsafa va fan tarixidagi eng katta xizmati - uning inson bilishining induktiv metodini ishlab chiqishidir (1-rasm).

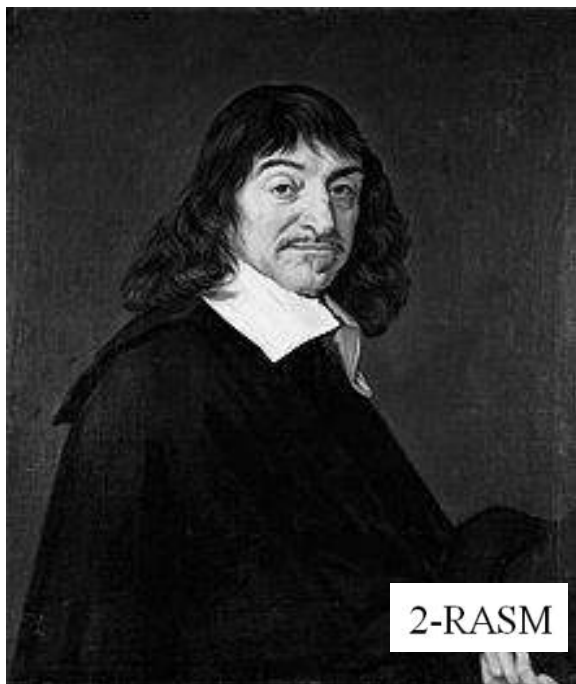
Bu yangi davrda tabiatni bilishga intilishning kuchayishi natijasida falsafada empirik va ratsionalistik oqimlar vujudga keladi. Empirik oqimning asoschisi F.Bekon hisoblanadi. Uning qarashicha, tabiatni bilishning manbai bu - tajriba, eksperiment, kuzatishdir. Inson sezgi a'zolari orqali tabiat to'g'risida hosil qilingan faktlar, dalillar va ma'lumotlarni tajriba orqali tekshirishi, aniqlashi, undagi hato va kamchiliklarni bartaraf etish zarur. SHu asosda insoning tabiat to'g'risidagi to'g'ri, to'liq bilimlari hosil bo'ladi.

Bekon fikricha, ilmiy bilishning maqsadi - insoniyatga foyda keltirishdir. SHundagina u o'z vazifasini oqlaydi. Barcha fanlarning vazifasi insonning tabiat ustidan hukmronligini mumkin qadar ko'proq ta'minlashdir, deydi mutafakkir.

Bilim bu kuchdir, degan shior ham F.Bekonga mansubdir. Bekoning buyuk xizmati shundaki, u ilmiy bilishning tajribaga asoslangan uslubini ishlab chiqdi. Uning fikricha, fanning xulosalari faqat rad etib bo'lmaydigan dalillardan kelirib chiqishi kerak.

Bekon tomonidan qo'llangan induktiv usul kuzatish, analiz qilish, taqqoslash va eksperimentga asoslanadi. Lekin tajribada ishonchli bilimga erishish uchun inson o'z ongidagi zararli sharpalardan ozod bo'lishi lozim. Urug' sharpasi - bu kishilik urug'iga tegishli bo'lib, uning natijasida odamlar o'zlarining sub'ektiv xususiyatlarini tabiat predmetlarining xususiyati deb qaraydilar. Fop sharpasi - bu kishilarning olam to'g'risidagi noto'g'ri tushunchasidir.

Bozor sharpasi - bu ko'p tarqalgan so'zlarni noto'g'ri ishlatish natijasida vujudga kelgan tushunchalardir. Teatr sharpasi - hurmatli kishilarning aytganlariga ko'r-ko'rona amal qilishdir. Bekon insonni qurshab turgan moddiy dunyo turli tumanligini va uni bilish ham cheksiz ekanligini qayd etadi. Agar Bekon ilmiy bilishning tajribaga asoslangan induktiv uslubini ishlab chiqib, fanga katta hissa qo'shgan bo'lsa, uning zamondoshi fransuz mutafakkiri R.Dekart¹ (1596-1650) esa, aksincha, ilmiy bilishning deduktiv uslubiga o'z e'tiborini qaratadi. Dekart dunyoni bilishda birinchi o'ringa aqlni qo'yadi. Buni uning, «men fikrlar ekanman, men mavjudman» degan mashhur so'zlari tasdiqlaydi. Dekart fikricha, falsafaning birinchi masalasi - bu ishonchli bilimga olib boradigan uslub masalasidir.

2-RASM

Uni ishlab chiqishni Dekart o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi (2-rasm). Dekart ishlab chiqqan ilmiy bilishning deduktiv uslubi analitik yoki ratsionalistik ham deb ataladi. Dekartning deduktiv uslubi quyidagilarni talab etadi: 1) Haqiqat deb faqat aql nuqtai nazaridan aniq, ravshan va shubhasiz bo'lgan xulosalarni qabul qilish; 2) har bir murakkab muammolarni tarkibiy qismlarga bo'lib o'rganish; 3) bilish jarayonida ma'lum va isbot qilingandan noma'lum va isbot qilinmaganga borish; 4) tadqiqot mantiqiy halqalaridan birortasini ham tushirib qoldirmaslikdir. Dekart bilishning bu uslubini qo'llash farovon hayot uchun kishilarga katta imkoniyatlar yaratib berishiga hech shubha qilmadi.

³ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Principles of Newtonian science 106-107-bet.

Biroq, Dekartning aql kuchira tayangan bilishning deduktiv uslubi uning «tugʻma gʻoyalar»ni tan olishga olib keldi. Bu tajriba orqali olingan gʻoyalar emas, balki odam tugʻilishi bilan uning miyasida oldindan boʻlgan gʻoyalardir. Unga xudo gʻoyasi, sonlar va shakllar gʻoyasi, shuningdek, ayrim umumiy tushunchalar kiradi.

Dekart ularni umumiy va zaruriy bilimning sharti sifatida qaraydi. Bu esa uning ilmiy deduktiv bilish uslubiga ravnaq solib turadi. Buni eʼtiborga olmaganda, Dekart Bekon singari falsafaning ilmiy masalalarini ishlab chiqishda oʻz davrida katta yutuqlarga erishdi. Lekin shuni ham aytib oʻtish lozimki, Bekon va Dekart tomonidan yaratilgan bilishning har ikki uslubini bir-biriga qarama-qarshi qoʻyish yoki ularning har birining ahamiyatini kamsitish notoʻgʻri boʻlur edi. Yangi davr falsafiy fikrida oʻrtaga qoʻyilgan muhim muammolardan biri - substansiya masalasi edi. SHu davrda bu masalaning turlicha echimini koʻramiz.

Masalan, Dekart ruhiy va moddiy substansiya mavjudligini koʻrsatdi. Ruhiy substansiyaning eng muhim belgisi boʻlinmaslik boʻlsa, aksincha, moddiy substansiyaning belgisi uning cheksiz boʻlinuvchanligidir. Ruhiy substansiyaning asosiy atributlari - bu tafakkur va koʻlamlilikdir.

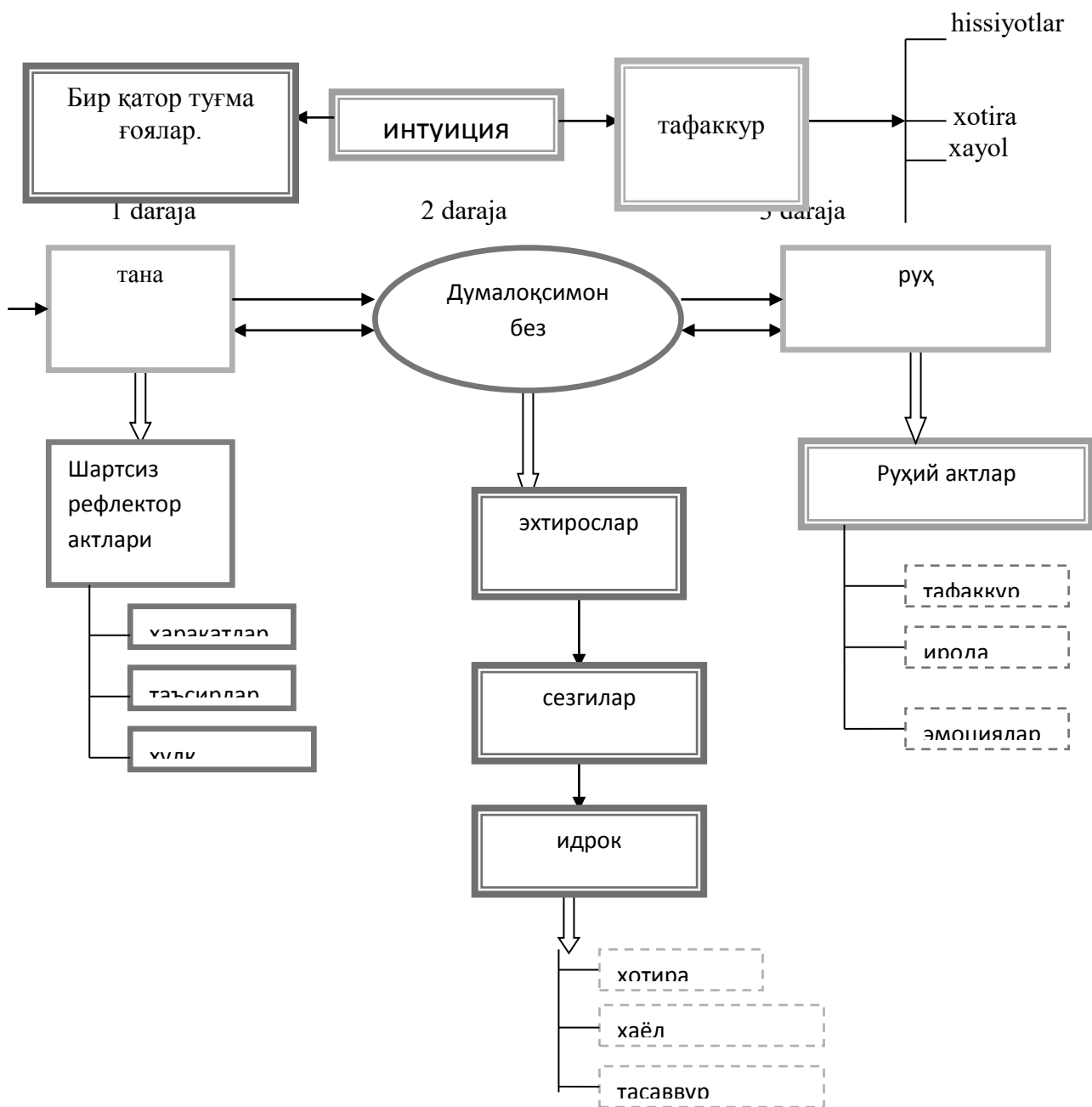
Uning qolgan atributlari - tasavvur, hissiylik, xohish, fikrlash moduslari boʻlsa, moddiy substansiyaning atributlari bu shakl, holat, harakat va tortiluvchanlikdir. SHunday qilib, Dekart substansiya masalasini dualistik mavqedan turib hal qiladi. Dekart taʼlimoticha, insonning tabiatni bilishining birdan-bir toʻgʻri metodi bu aqlga asoslangan deduktiv metoddir.

Dekart⁸ oʻzining bu qarashlarini «Metod toʻgʻrisida mulohazalar» asarida bayon qiladi. U oʻz asarida insonning tabiatni bilishida quyidagi talablarni ilgari suradi:

1. Haqiqat, deb qaralgan bilim faqat aql nuqtai nazaridan aniq, ravshan, shubhalardan holi boʻlgan nazariy xulosalari asosida chiqarilgan fikrlar boʻlmogʻi lozim.
2. Har bir murakkab muammo yoki masalani ularning tarkibini tashkil qilgan muammo va masalalarga ajratish, boʻlish lozim.
3. Bilishda isbot boʻladigan, maʼlum bilimlardan hali nomaʼlum va isbot qilinmagan bilimlarga oʻtib borish zarur.
4. Tadqiqot haqidagi fikrlar - bilimlarni tashkil etgan mantiqiy xalqalardan xulosa chiqarishda birontasi ham tushirilib yoki eʼtiborsiz qoldirmasligi lozim.

Dekartning qarashlariga koʻra inson bilishining birdan-bir manbai - bu tafakkur, aqliy salohiyatidir. Uning qarashicha, insonning sezgi aʼzolari, tajribalari hamma vaqt ham toʻgʻri bilim beravermaydi, shu sababli ularga inson oʻz bilish jarayonida toʻliq ishonmasligi zarur.

⁸ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Rene Decartes 113-bet

Dekartdan boshlab psixologiya rux haqidagi emas ong xaqidagi fan bo'lib qoldi. Dekart dualizmi bilishning ikkita bir biridan mustaqil metodi ya'ni eksperimental – tana mexanikasi analizi uchun, introspeksiya (o'zini o'zi kuzatish) – ruhni bilish uchun deb tafovutlaydi. Rux va tana bir biridan mustaqil ravishda mavjud, lekin ular o'zaro ta'sir qilishi mumkin (3-rasm). Dekart affektlarni engishning 2 usulini taklif etadi

- 1 – boshqa faoliyat turiga o'tish,
- 2 – ratsional yo'l (affektlar sabablarini mulohaza etish).

3-RASM

.Spinoza⁹ (1632-1777) Dekart dualizmiga materialistik monizmni qarshi qo'yadi, ya'ni ruhiylik va moddiylikni yagona bir substansiya sifatida talqin etadi. U ongimizdan tashqarida ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan, sababchi kuchga muhtoj bo'lmagan va o'ziga o'zi sababchi bo'lgan yagona moddiy substansiyani e'tirof etadi. Biroq Spinozaning substansiya haqidagi bu fikri panteistik tabiatga ega. Chunki u xudoni moddiy dunyoga qorishtirib yuboradi va tabiatni o'zini o'zi yaratuvchi xudo deb ataydi.

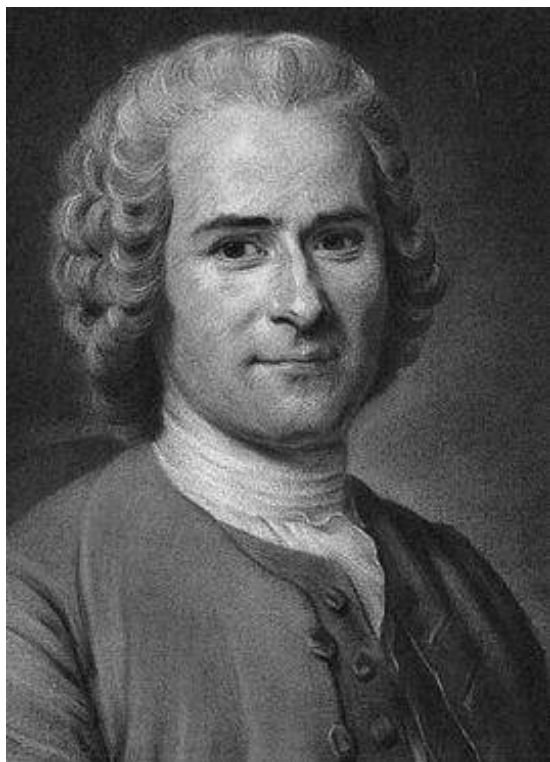
Spinoza bo'yicha affektlar insonni harakatga undovchi holatlardir. Uning fikricha uchta undovchi kuch mavjud: "ham tana, ham ruhga mansub mayl"; 2) quvonch va 3) qayg'u. Ana shu fundamepntal affektlardan barcha emotsional holatlar kelib chiqadi (4-rasm). SHu davrning yirik mutafakkirlaridan biri G.Leybnits (1646-1716) hisoblanadi. U o'zining substansiyalarning ko'p xilligi haqidagi ta'limotini o'rta qo'yadi.

Uni Leybnits oddiy substansiyalarning asosiy xususiyati deb ataydi. Agar monadalarga sezgilar xos bo'lsa, ular jonlar deb ataladi. Monadalarga aql xos bo'lsa, ular ruhlar deb ataladi, deydi Leybnits. Leybnits fikricha, monadalar o'z faoliyatlarini aniq va ravshan ifodalanish darajasiga qarab bir-birlaridan farq qiladilar. Onglilik va aqllilik monadalar qanchalik taraqqiy etganligi darajasini bildiruvchi mezon hisoblanadi.

XVIII asr fransuz falsafasining asosiy vakillari P.Golbax (1723-1789), D.Didro (1713-1784), K.Gelvetsiy (1715-1771), J.Lametri (1709-1751) hisoblanadi. Ularning ta'limoticha, hamma narsalar - materiyadir. Materiya mayda molekula va atom zarrachalaridan tashkil topgan. Atomlar esa materiyaning bir xildagi, bo'linmas, mayda zarrachalaridan iboratdir. XVIII asr fransuz faylasuflarining yutuqlaridan biri shuki, ular harakatni materiyaning ajralmas xususiyati, deb ta'kidladilar. Biroq, ular harakatni tushinishda mexanistik darajadan yuqori ko'tarila olmadilar. Harakat, ularcha, predmet yoki hodisalarning fazoda oddiy o'rin almashuvidan iboratdir. Fransuz faylasuflari dunyoni bilish mumkinmi, degan savolga ham ijobiy javob berdilar. Ular o'zlarining bilish nazariyalarida J.Lokkning sensualistik g'oyalariga suyandilar. Ular bilish sezishdan iboratdir, sezishning manbai esa ob'ektiv reallikdir, deb uqdirdilar. Fransuz faylasuflari bilish jarayonida aqlning rolini ham tan oladilar. Ularning fikricha, tafakkur sezgilarni qo'shish, yig'ish, solishtirish qobiliyatidan iboratdir.

⁹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Baruch Spinoza 169-bet

Leybnits¹ fikricha, substansiyalar juda xilma-xildir. Ularni Leybnits monadalar deb ataydi. Leybnits ta'limoticha, monadalar oddiy bo'lib, ular qismlarga bo'linmaydi. Bu bilan Leybnits monadalar moddiylik xususiyatiga ega emasligini, shuning uchun unga ko'lamlilik yot ekanligini ta'kidlaydi. Faqat moddiy narsalargina ko'lamlikka ega bo'lib, bo'laklarga bulinadi. SHuning uchun ko'lamlilik emas, faoliyat monadalarining xususiyatidir. Faoliyat nima, degan savolga Leybnits, ko'lamlilik bilan izohlab bo'lmaydigan tasavvur, idrok, intilishga o'xshash ruhiy narsadir, deydi.

Agar odam yomon bo'lsa buning aybini uning tanasi gunohli tuzilganligiga to'nkamaslik kerak, balki g'ayritabiiy tashqi holatlarga qo'yish kerak. Inson tabiat bolasi, shuning uchun mavjud bo'lgan ijtimoiy tartiblar insonga tabiat ato etgan extiyojlar va xuquqlar asosida tartibga solinishi kerak. "Tabiiy odam" nazariyasi individning tug'ma xususiyatlari va tashqi muhit o'rtasidagi o'za munosabatlar muammosini yanada o'tkirlashtirib yubordi, bu muammolarga geografik, klimat va tashqi muhitning boshqa sharoitlari ham kiritilgan edi. Fransuz materializmining asosiy amaliy g'oyasi inson shakllanishida tarbiya va qonunlar rolini ta'kidlashdan iborat edi. SHunga mos ravishda o'sha davrda jamiyatni takomillashtirish bo'yicha asosiy majburiyatlar tarbiyachilar va ma'rifchilarga yuklatilgan edi. Bu g'oyaning yaqqol ko'rinishi J.J.Russo¹⁰ asarlarida o'z aksini topdi (5-rasm).

Russo fikricha, inson tabiatan o'zi raxmdil va yaxshi, lekin uni sivilizatsiya tanib bo'lmas darajada o'zgartirib yubordi. SHunisi qiziqki, o'sha davr tarbiyaviy masalalari bo'yicha yirik nazariyotchi

bo'lishiga qaramay, Russo o'z bolalarini tarbiya qilmadi, balki ularni bolalar uyiga berishni afzal bildi. Russoning xizmatlari shundak u bola tabiati, uning rivojlanishi haqidagi o'sha davrda mavjud barcha bilimlarning umumiy manzarasini taqdim etdi. Russo insonning tabiiyligi nazariyasidan kelib chiqib, tabiatga xos o'qitishni taklif etadi. Lekin Komenskiydan farqli o'laroq J.J.Russo tabiatga tashqi taqlid qilish emas, balki bolaning rivojlanish tabiatiga e'tibor qaratish zarurligini e'tirof etadi. Boshqa qiliusso inson rivojlanishida ichki garmoniya va tabiiylik uyg'unligi mavjud bo'lishi kerak deb hisoblaydi. SHunday qilib, bolalarda individual tafovutlarni hisobga olish talabi endi ilmiy asosga ega bo'la boshladi, chunki bu tafovutlarni bilish kattalarga bolani o'qitishni uning psixik taraqqiyoti tabiiy jarayonini hisobga olgan holda amalga oshirish imkonini beradi. Faqat individual emas, balki barcha bolalar psixik taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari ham mavjud bo'lib, ular har bir yosh bosqichlarida o'zgarib turadi. Ana shu holatdan kelib chiqib, Russo rivojlanishning kengaytirilgan davriy sxemasini taklif etadi. Lekin davrlarga bo'lishda olim faktlar va kuzatishlarga tayanmaydi, balki o'zining nazariy bilimlariga asoslanadi.

¹⁰ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Jean- Jacques Rousseau 197-bet

J.J.Russo bolani tarbiya qilish uchun eng qulay joy bu tabiatdir deydi. O'zining tarbiya nazariyasida Russo sentimentalizmni ilgari suradi. Sentimentalizm barcha holatlarda hissiyotlarni aqldan ustun qo'yadi. Insondagi ahloq Russo fikricha, uning tabiatiga chuqurroq kirib borgan va aql farosatga nisbatan asosliroqdir. U bevosita va inson aqli tomonidan isbotlab berishga muxtoj emas. U o'ziga etarli va uning manbai bitta u ham bo'lsa bizning vijdonimiz ovozi. Lekin bu ovozni madaniyat bo'g'ib qo'yadi. U bizni odamlarga nisbatan rasmiy va befarq qilib qo'yadi. SHuning uchun ham Russo madaniyatga qarshi chiqadi..U tikuvchi bo'lib mehnat qilgan o'z rafiqasi Tereza Levasser bilan birga hayot kechiradi va bolalarini "ijtimoiy tarbiya" qilishga majburlaydi. Uni bu xatti-harakati o'z g'oyalariga to'g'ri kelmaydi. Uning biografiasini o'rgangan olimlar bu faktni oxirigacha tushuntirib berolmadilar. Madaniyatni tanqid qilish jamiyatni tanqid qilish bilan barobar. 20 asrlarda SHpengler madaniyatni sivilizatsiya deb ataydi. Sivilizatsiya bu qotib qolgan, rasmiy, byurokratizmga asoslangan, bir so'z bilan aytganda begon, insonning o'zdan begona bo'lgan madaniyat deb tushuntiradi. Russo hali bu tushunchalarni ajrata olmaydi. Uningcha barcha madaniyat odamga begona va dushman.

Madaniyat deganda u oliy sinflar madaniyatini tushunadi va xalq xayotining tabiiyligini unga qarama-qarshi qo'yadi. Uningcha oliy sinflar madaniyat bilan, oddiy xalq esa tabiat bilan yashaydi. Bunda Russo buzilgan madaniyatga haqiqiy madaniyatni emas, tabiatni qarama-qarshi qo'yadi.

Bu esa aynan san'at, klassik adabiyot, falsafada erishgan yutuqlarni yo'qotishga olib keladi. Russoning Odamlar o'rtasidagi tengsizlikning vujudga kelishi asarini o'qigan Volter keyinchalik unga xat yozadi: Sizning asaringizni o'qib yana xayvonga aylangisi keladi odamning deydi. Russo buni alamzadalik va tushunmaslik deb qabul qiladi. Uningcha inson o'zining birlamchi holatiga qaytishi kerak emas.

Fransuz ensiklopedistlari nazariyalarida biologiklik va ijtimoiylik tabiatiga alohida e'tibor qaratiladi. Aynan Gelvetsiy va Didro birinchilardan bo'lib, bola rivojlanishida irsiyat va muhitning asosiy omil ekanligini e'tirof etadilar va ularning ta'sirini qobilyaitlar muammosi bilan bog'lab tushuntiradilar. Bunda qobiliyat deganda ma'lum bir faoliyatni yuqori darajada bajarish nazarda tutiladi, biroq bajarish tezligi va osonligi hisobga olinmaydi. Tabiiyki, buning natijasida Gelvetsiy qobiliyatlar tug'ma emas, o'qitish jarayonida ega bo'linadigan xususiyatlar deb baholaydi.

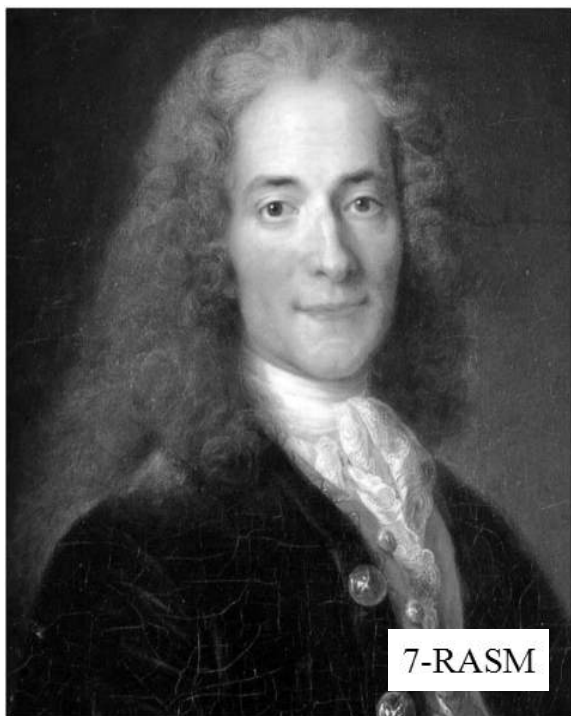
Bunday yondashuv Gelvetsi yning odamlarning umumiy tengligi haqidagi konsepsidan kelib chiqib, unga ko'ra odamlar o'rtasidagi individual tafovutlar turli ijtimoiy holat va tarbiya natijasidir. Lekin shunisi qiziqki, aynan shu yondashuv fatalizmga olib keldi, ya'ni odam taqdir o'yinchog'i bo'lib, o'z xoxishiga ko'ra taqdir uni qaysi muhitga xoxlasa shunga tashlab qo'yadi. SHunday qilib, Gelvetsiy o'zining "Inson haqida" "Aql haqida" asarlarida insonlarning barcha munosabatlarda tengligi e'tirof eta turib, tarbiyaga eng katta kuch sifatida qaraydi.

6-RASM

Клод Адриан Гельвеций

butunlay boshqa narsani nazarda tutgan edi. Bosh miya faoliyatining tashqi mahsullariga Kabanis fikrlarni soʻzlar va imo-ishoralar yordamida ifodalashni kiritgan edi, fikrning orqasidan esa yashirin noma'lum nerv jarayoni yotadi deb ta'riflagan edi.

7-RASM

Gelvetsiy tashqi turtkidan boshqa determinantni bilmaydi. SHu erdan uning odamlarning alloma yoki ahmoq bo'lib etishishlariga ularning tasodifan turli holatlarga tushib qolishlari sabab bo'ladi degan konsepsiyasi kelib chiqadi. Fransuz materializmi rivojlanishidagi yakunlovchi bosqich vrach-faylasuf Kabanis bilan taqdim etiladi. (1757-1808) (6-rasm). U formula tuzgan, mazkur formulaga asosan tafakkur – miya funksiyasidir. O'z xulosasini Kabanis revolyusiyaja tajribasidagi kuzatuvlari bilan mustahkamlaydi. Fiziologiya tomonidan ishlab chiqilgan turli organlarga turli funksiyalar to'g'ri kelishi haqidagi tushuncha va tasavvurlar bosh miya faoliyatiga ham tarqaladi. Kabanis formulasini materialistik falsafaga qarshi bo'lganlar boshqacha ko'rinishda talqin qiladilar. Ularning fikricha jigar safro, buyrak zaxar ilab chiqqanidek, miya ham fikr ishlab chiqaradi, deb fikrlashda Kabanisni ayblaydilar. Aslida esa Kabanis

Aynan shu davrda franquz mutafakkiri Monteske (1689-1755) "Qonunlar ruhiyati haqida" kitobini taqdim etadi.

Uning fikricha odamlar ustidan qonunlar xukmronlik qiladi ular jamiyatning xayot sharoitlari va birinchi navbatda geografik sharoitlardan kelib chiqadi. Bunda Monteske aholining etnik xususiyatlari, xalq xarakteriga alohida e'tibor qaratadi (7-rasm).

Ma'rifat tushunchasining o'zi 18 asrda g'oyaviy va adabiy tushuncha sifatida ishlatila boshladi, shuningdek u falsafiy va ilmiy yo'nalish sifatida ham paydo bo'ldi. Aynan shunda xalq ommasini "yoritish", odamlar ongini xurofotlardan tozalash vazifasi qo'yilgan edi. Ma'rifat Rossiyaga ham etib keladi. Imperator Ekaterina 2 vaqtinchalik ma'rifat bilan qiziqadi, lekin ma'rifat davrining asosiy g'oyalari Radishev nomi bilan bog'liq. Radishev Ekaterina 2 tomonidan o'z g'oyalari uchun Sibirga surgun qilinadi. Ma'rifat xristianlik va cherkovga qarshi kurash ko'rinishida tus olgan edi. Ma'rifat davrining zaruriy elementi shunday qilib ateizm bo'lib qoladi.

XVIII asrda Rossiyada psixologik bilimlarning rivojlanishi. Bizga avalgi dasrlarimizdan ma'lumki Rossiyada psixologik g'oyalar 15-16-asrlardayoq rivojlantira boshlangan. Ana shu manbalar asosida 18-asrda etarli darajada butun xarakterga ega bo'lgan konsepsiyalar yaratildi va ular mazkur konsepsiyalarning keyingi taraqqiyotida materialistik an'analarni boshlab berdilar. 18-asrda Rossiyada feodal-krepostniklik tuzimi xukm suradi. Uning qarama-qarshiliklarini A.N.Radio'ev o'zining "Peterburgdan Moskvaga sayohat" asarida yoritib beradi. U progressiv fikrlovchi olimlar kayfiyatlarini ifodalagan holda krepostniklik tuzumini bekor qilishni talab etadi.

18 asrda Rosiyada ma'rifatparvarlik harakati N.I.Novikov, N.N.Popovskiy, D.S.Anichkov, V.N.Tatishev tomonidan bir qancha ilg'or g'oyalarning ilgari surilishi bilan xarakterlanadi. Ukrainada G.S.Skvoroda asosiy e'tiborni insonning o'zini o'zi anglashiga qaratishni taklif etadi.

Antikrepostniklik yo'nalishiga ega bo'lgan mazkur harakat rasmiy fanda ustunlik qilayotgan idealizm va teologiya bilan kurashib inson muammosini markaziy muammo sifatida qarashni taklif etadi. Bu sharoitlarda aosiy psixologik muammolarni materialistik hal qilish gumanizm uchun xurofotlardan ozod bo'lishga kurash shakliga ega bo'ldi.

8-RASM

Jamiyat taraqqiyotida fan va ma'rifatning o'rni tan olina boshlanishi bilan, V.N.Tatishev aqliy taraqqiyotning maorif va o'qitishga bog'liqligi haqidagi g'oyani ilgari suradi. Uning fikricha individual aqlning manbai til va yozish orqali o'zlashtiriladigan boshqa odamlar tajribasidir. N.I.Novikov Rossiyada noshirlik ishining yirik tashkilotchilaridan edi (8-rasm). U ruh tabiati, uning o'lmasligi haqidagi ko'proq munozarali savollarni o'rta tashlaydi. 1796 yilda psixologiyaga bag'ishlangan birinchi maxsus kitob nashrdan chiqadi. Uning nomi "Rux haqidagi fan" deb nmlanib, muallif I.Mixaylov Dj.Lokk ingliz empirizmi ta'siri ostida psixologik bilimlar tuzilmasini taklif etadi. Ruhning o'lmasligi va boshqa shunga o'xshash masalalarni ko'rib chiqmasdan, u faktlar – sezgilar, fikrlarni tasavvurlarning assotsiatsiyasi sifatida ko'rib chiqadi hamda iroda muammosiga e'tibor qaratadi.

Rus materialistik psixologiyasiga M.V.Lomonosov asos soladi. Lomonosovning psixologik qarashlari ilmiy tadqiqotlar bilan aloqadorlikda rivojlanadi. Lomonosov sezgi tashqi predmetlarning sezgi organlariga ta'siri maxsuli bo'lib, bunda bosh miya qo'zg'atuvchilarni tafovutlashda alohida rol o'ynashini ta'kidlab o'tadi. U o'zining rangli ko'rishning uch komponentli nazariyasini ilgari suradi. Keyinchalik 19 asrning boshlarida ingliz fizigi va vrachi T.YUng ham uch komponentli rangli ko'rish g'oyasini ilgari suradi, keyinchalik bu g'oya Gelmgols tomonidan qayta ishlab chiqiladi. Lomonosov o'zining "Ritorika bo'yicha qisqacha qo'llanma" asarida xayol, tasavvurlar, nutq psixologiyasiga oid fikrlarni bayon etadi.

Radio'ev ishlarida psixika taraqqiyoti inson va hayyovon psixikasini taqqoslash orqali namoyon bo'ladi. Uning fikricha inson tabiatga moslashmaydi, lekin uni o'zgartiradi, hayyovondan farqli ravishda nutq va to'g'ri yurishga ega. Olim inson qo'li, hamda bosh miyaning yuqori darajada rivojlanganligi katta rol o'ynashiga alohida urg'u beradi. Inson sezgilarining sifatliy tafovutlari uning bilimlarining o'ziga xosligi, san'at bilan shug'ullanishi, turli vositalardan foydalanish imkoniyati bilan namoyon bo'ladi. Individual ongning shakllanishida til va nutqning alohida roli ko'rsatib o'tiladi.

Radishev krepostnik davr zulmlari sharoitida inson muammosini o'rtaga tashlaydi. U Gobss, Dekart, Spinoza, Pristli, Lokk kabi olimlar fikriga tayanib, gumanistik etiga g'oyalarini ilgari suradi. Uning fikricha psixika tana organlari asablar va bosh miya funksiyalari bo'lib, ularsiz mavjud bo'la olmaydi. Radishev ruhning mustaqil substansiya sifatida mavjud bo'la olmasligini e'tirof etib, ruh ya'ni hayot, hissiyotlar va fikr barcha turli tuman ko'rinishga va sifatga ega bo'lsa-da bir butunlikdan iborat bo'ladi, degan g'oyani ilgari suradi.

Radishev aqlning rivojlanishida tarbiyaning roli kattaligini ta'kidlaydi. U o'z ishlarida qobiliyatlarga alohida urg'u beradi. Gelvetsyning inson o'z aqli uchun tabiatdan qarzdor emas" degan fikrini tanqid qilib, u tarbiyaning rolini inkor etmagan holda, biz tabiat kuchini ham inkor eta olmaymiz deydi. Tarbiya, unga bog'liq bo'lgan barcha narsalar o'z kuchida qoladi, lekin turli darajadagi vaziyatlar va bizni o'rab turgan barcha omillarning ta'sirini ham unutmashim kerak deydi. Radishev o'zining "Inson manguilik va o'lim haqida" asarida dastlab barcha narsalar tugal intiqomga ega ekanligini e'tirof etadi, keyinchalik o'zini juda qiynagan mazkur mavzu ustida uzoq fikrlab shunday xulosaga keladiki, inson nafaqat o'z fikri, hissiyotlari va xoxishlari ustidan xukmronlik qila oladi, balki o'z tanasi ustidan ham xukmronlik qila olishi mumkin. Uning fikricha inson tanasi o'lgandan keyin uning fikrlari yo'q bo'lib keta olmaydi. Bu fikr bilan Radishev diniy ideologiyaga yon bosadi, lekin aynan shu fikrda qattiq turib ham olmaydi.

Fransuz ma'rifatparvarlari. Mazkur yo'nalish namoyandalarini ensiklopedistlar ham deb atashadi, chunki ular "Ensiklopediyalar yoki fanlar, san'atlar va hunarlarning ma'noviy lug'ati" 35-tomli asari doirasiga birlashadilar. Ensiklopediyada materialistik pozitsiyadan turib psixologik masalalar hal qilingan.

Metafizika va sxolastikani tanqid qilib, tajribaviy bilimlarni e'tirof etgan olimlar Volter (1694-1778) va Kondilyak¹ (1715-1780) hisoblanadilar.. Kondilyak dastlab "xaykal g'oyasini ilgari surib, inson dastlab ana shu ko'rinishda bo'ladi va faqatgina sezish qobiliyati unda mavjud bo'ladi deb e'tirof etadi. Tashqaridan xattoki eng sodda sezgini qabul qilishi bilan (masalan hid bilish) butun psixik mexanika ishga tushib ketadi. Bitta hid ikkinchi xid bilan o'rin almashgandan keyin Dekart aytganidek tug'ma g'oyalar, Lokk bo'yicha esa refleksiya ishga tuadi. Kuchli hissiyotlarni diqqat yuzaga keltiradi, bir sezgini ikkinchisi bilan taqqoslash funksional aktga aylanadi va keyingi aqliy ishni belgilab beradi.

9-RASM

Жюльен Ламетри

Vrach Jyulen Lametri (1709-1751) Kondilyakning statuyasidan farqli o'laroq,

"odam-mashina" obrazini taklif etadi. Uning traktati ham aynan shunday deb nomlanadi. Lametri¹¹ fikricha Dekart xayvon organizmidan ruhni chetlatib qo'yadi, biroq odam organizmi ham unga muxtoj emas, Inson organizmi psixik qobiliyatlardan iborat bo'lib, uning mashinaga o'xshash harakatlari maxsulidir (9-rasm). 1745 yilda Lametri "Ruhning tabiiy tarixi" asarini e'lon qiladi, u bu asarida ruhiyatni materiya xususiyati sifatida baholaydi. Bunda u Dekartning materiyani mexanistik tushuntirishidan chekinadi, va materiyaning atributi bu faqatgina tortilish emas, balki harakat va sezishga salohiyatli qobiyalidir. Bu qobiliyatning rivojlanish maxsuli rux deb ataladi. Lametri o'z asarida insonni murakkab mashina sifatida e'tirof etadi. Odamda hamma narsa mexanik tuzilgan, aynan inson mashinasi prujinalarida barcha hayotiy tabiiy va avtomatik harakatlar yuzaga keladi.

Darhaqiqat tana kutilmagan chuqurlikni ko'rganda avtomatik tarzda qaltiray boshlaydi, yorug'likka chiqqanda ko'z qorachig'i torayadi to'r pardasini saqlash uchun va qorong'ida predmetlarni yaxshi ko'rish uchun kengayadi, teridagi mayda teshikchalar sovuqda mashinal tarzda yopiladi, sovuq tomirlarga kirmasligi uchun, yurak, arteriya va muskullar uyqu paytida xuddi uyg'oqlikdagi kabi qisqaradi. Lametri sezgi va firklar o'rtasidagi sifatiy tafovutlarni tan olmaydi. Lametri sensualistlarga o'xshab, tafakkurni sezilar bilan bir narsa deb baholaydi. O'z naturalizmi va mexanitsizmiga qaramasdan Lametri ta'limga alohida e'tibor qaratadi. Odamning tashkil etilishi barcha narsalardan birinchi afzallik bo'lsa, ikkinchisi ta'limdir. Ta'limsiz eng yaxshi tashkil etilgan aql ham o'z qadr qimmatini yo'qotadi.

¹¹ ¹¹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Julien de La Mettrie 153-bet

Lametri 42 yoshida vafot etadi. Albatta uning odamni mashinaga o'xshatish g'oyasi juda sodda va g'alati. Lekin Lametri g'oyalari insonda o'zi rug' bormi, bo'lsa u qanday, qaerda joylashgan degan savollarni yanada o'tkirlashtirib yubordi.

Lametri va Gelvetsiy Golbax va Didro o'z davrida fransuz hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan milliy davlatchilik inson erkinligi va xak xuquqlari muammolariga alohida e'tibor qaratganlar. Fransuz millatini ma'naviy jixatdan yuksaklikka ko'tarish va ma'rifatli xalqqa aylantirish uchun o'z asarlarida ana shu qadriyatlarga erishish yo'llari va usullarini ko'rsatib berganlar. Ular tomonidan yaratilgan Ensiklopediya o'sha zamonning ma'naviy muammolarini ma'rifatli yo'l bilan hal qilish usullari va imkoniyatlarini ko'rsatib bergan Evropa komusi darajasiga aylangan edi.

Ma'rifat davri materialistlari Evropaning intellektual hayotida juda katta ijobiy rol o'ynadi. Ular insonning bir butunligi g'oyasini, uning tana-ruhiy mavjudligining tashqi muhit – tabiat va ijtimoiy muhit bilan aloqadorligini e'tirof etdilar, hissiy tajriba qobiliyatining tashqi dunyo haqidagi ratsional bilishning yagona kafolati bo'lib xizmat qilishini, ularni ishlab chiquvchi psixik hodisalar va nerv substratining bo'linmasligini ta'kidlaydilar. Bu bo'linmaslikni endi faqat aql bilan chamalab ko'rmay, balki empirik tadqiq etishga o'tish lozimligini isbotlab, 18 asr materialistlari keyingi yuz yillikda yangi yo'nalishdagi ilmiy qarashlarning yuzaga kelishiga zamin yaratdilar.

10 - RASM

I.Kant¹² ta'limotining psixologiya rivojlanishiga ta'siri. S.L.Rubinshteyn fikricha, Kant psixologiya masalalariga yo'l yo'lakay to'xtalib o'tadi. U o'zining "Antropologiya" asarida temperament muammosiga qisman to'xtaladi (10-rasm). U nemis maxsulsiz nemis qobiliyatlar psixologiyasi ta'siriga berilib, psixologiyaning fan sifatida mavjud bo'lishiga shubxa bilan qaraydi. Lekin uningkonsepsiyasi Myuller, Gelmgolsning sezgi organlari va sezgilar psixofiziologiyasi bo'yicha tadqiqotlariga yaqqol ta'sir ko'rsatadi, biroq psixofiziologiya fan sifatida Kant g'oyalari asosan emas, balki unga qarama qarshi rivojlanadi.

L. Feyerbax

(1804 – 1872) Avvaliga Gegel izidan boradi, keyinchalik uni tanqid qiladi (11-rasm). Feyerbax falsafasi markazida biologik mavjudot hisoblangan inson yotadi. Dinni u inson ruhiyatiga yot narsa deb baholab, uning manbai insonning tabiat va jamiyatdagi falokat kuchlariga qaramligi hissiyotidan kelib

chiqadi deb tushuntiradi. Ahloq asosini u insonning baxtga intilishida ko'radi.

SHunday qilib nemis mumtoz falsafasining markaziy muammosi – moddiylik va ideallik o'rtasidagi munosabatlar alohida inson hayot faoliyati misolida ko'rib chiqiladi. Natijada tafakkur va borliqning mutanosibligi Feyerbaxda psixofizik muammo ko'rinishini oladi. Ruh va tananing bevosita mutanosibligini Feyerbax bosh miyada deb biladi. Bosh miya aktida erkin, sub'ektiv, ma'naviy faoliyat nomustaqil, ob'etiv va moddiy faoliyat bilan bir narsadir.

¹² Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Immanuel Kant 180-bet

Nemis idealizmining jidiy erishgan yutug'i bu ruhni insoniy faoliyatlar tizimi sifatida ifodalash edi. Bosh miya fikrlovchi sub'ekt quroli bo'lib, aynan bosh miya yordamida hamda boshqa tana va madaniy organlar bilan sub'ekt tashqi dunyoning ideal obrazlarini yaratadi. SHunday qilib faqat o'z faoliyatidagina bosh miya ideallik organiga aylanadi Har qanday emas, balki faqat madaniy tarixiy faoliyatgina bizning miyamizda chiroyli, yuksak narsalarni yuzaga keltiradi. Madaniyat olami bilan muomala kirishib, biz fikrlash uchqunlariga ega bo'lamiz. Xayvonlar esa tabiat bilan munosabatga kirishib, faqatgina odatlar, elementar psixik obrazlar bilan kifoyalnadilar.

12 - RASM

Bosh miyaga kelsak, u o'zi hech qanday ideallikka ega emas. Feyerbax fikr va bosh miya bir biriga bevosita mos kelishi sababli tafakkur tabiatini meditsina o'rganishi kerak degan xulosaga keladi. Ana shu erda Feyerbax ta'limotining paradoksal tomoniga duch kelamiz.

Meditsina har doim soma tanani o'rganib kelgan. Meditsinaning alohida sohasi psixiatriya inson ruhiyatini o'rganib kelgan. Lekin psixiatriya patologik ko'rinishdagi psixeyani o'rganadi. Lekin ruhning o'zi normal holatda qanday bo'lishini psixiatr ham aytolmaydi. Bu erda u psixologiyaga murojaat qilishi kerak. Lekin Feyerbax insonni meditsinaga asoslangan falsafa o'rganishi kerak deb turib oladi.

Ingliz naturalisti CH.Darvin¹³ ta'limoti butun dunyoda biologik va psixologik tafakkur tuzilishini o'zgartirib yubordi (12-rasm). Uning fikricha barcha hodisa va vokaliklar biologik determinizm asosiga qurilgan. Tabiiy tanlash organizmning unga doimiy xavf soluvchi muhitda yashab ketishining omili sifatida qaraladi. Evolyusiyada faqatgina samarali moslashganlar yashab keta oladi. YA'ni yashash kurashish demakdir.

XIX asrga kelib psixikaga yangi yondashuvlar shakllana boshladi. Endi mexanika emas, fiziologiya psixologik bilimlarning o'sishiga olib kela boshladi. Psixofiziologiya psixologiya va neyrofiziologiya to'qnashuvida yuzaga keldi va psixikani uning neyrofiziologik substratlari birligida o'rgana boshladi.

¹³ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Evolutionary Theory before Darwin 279-bet

Darvinizm zoologiya, undan keyin esa zoopsixologiya fan taraqqiyotiga ham hissa qo'shdi. Darvinizm shuningdek qiyosiy psixologiya yo'nalishiga ham asos bo'ldi.

Darvin fikricha tabiiy tanlash hayot uchun keraksiz bo'lgan barcha narsalarni ajratib tashlar ekan, psixik funksiyalar moslashishga yordam bermaganida ular yo'q bo'lib ketar edi. Bu g'oya psixikani organizmning tabiiy muhitga moslashish elementi sifatida qarash imkoniyatini berdi. Psixika alohi "rux oroli" sifatida mavjud bo'la olmaydi. SHu tariqa alohida organizm o'rniga "organizm-muhit" munosabati yuzaga keladi. Bu esa psixologiyaning predmeti faqatgina ong emas, balki xulq xam bo'lishi kerak degan fikrga olib keldi.

13 - RASM

Albert fon Galler (1708-1777) – shveysariyalik olim, shifokor va shoir, eksperimental fiziologiya asoschilaridan biri. Bosh miya bo'limlarida psixik funksiyalarning taqsimlanishi g'oyasi unga tegishli deb hisoblanadi.

Georgiy Proxazka (1749-1820) – chexialik anatom va fiziolog. U asab apparati va uning funksiyalari haqida, asab refleksi, reflektor yoyi, tashqi muhit va organizm o'rtasidagi asosiy vositachi asab tizimi ekanligi haqidagi g'oslarni ilgari suradi (13-rasm).

CHarlz Bell (1749-1842) – “bosh miyaning yangi anatomiyasi” muallifi, eksperimental tarzda orqa miyaning old va orqa tomonlari funksiyalarining taqsimlanishini tushuntirib beradi. U sezgi muskulining harakatlarni amalga oshirishdagi rolini ko'rsatib beradi, asab xalqasi – qo'zg'alish – bosh miya – muskul – bosh miyadan iborat deb e'tirof etadi u. Ana shu xalqadagi buzilishlar harakat, koordinatsiya buzilishiga, falajga olib keladi.

Iogannes Peter Myuller¹ (1801-1858) – nemis fiziologi sezgi sifati qanday organ qo‘zg‘alganligiga bog‘liq deb tushuntiradi. U reflektor akt haqidagi, orqa miyaning ishlashida reflektor tabiatga ega ekanligi, sezgi organlari faoliyati haqida to‘xtalib o‘tadi.

Frans Gal¹ (1758-1828)- taniqli avstriyalik shifokor, anatom. Miya morfologiyasi bilan shug‘ullangan. Bosh miya po‘stlog‘i va po‘stloq ostini tashkil etuvchi oq va kul rang moddalarni birinchi bo‘lib tafovutlagan. Uning bu kashfiyoti aynan bosh miya po‘stlog‘i, uning qorinchalari emas, inson psixik faoliyatining substratini tashkil etadi degan fikrlarga olib keladi. Gal frenologiya – ya‘ni inson yoki xayvondagi psixik xususiyatlarning bosh miya qopqog‘i tashki shakliga bog‘liqligini e‘tirof etadi.

P.Flurans¹ (1794-1867) – fransuz fiziolog-vrachi. Markaziy nerv tizimining ba‘zi bir bo‘laklarini olib tashlab, u bosh miya asosiy psixik funksiyalarning butun organ-substrati ekanligini isbotladi. Miyacha harakatlarni, uzunchoq miya esa nafas olish markazini boshqarishini e‘tirof etdi.

Jan Buyo¹ (1796-1881), fransuz olimi, bosh miya lokalizatsiyasi jarohatlangan bemorlar xulqini kuzatib, bosh miya old tomonlari ishi buzilganida motor nutq yo‘qolishini ko‘rsatib o‘tdi.

14 - RASM

Psixofizika – umumiy psixologiya bo‘limlaridan hisoblanib, uning namoyandasi Ernst Veber sezgilar chegarasi va psixofizik shakllarni tuzish masalalari bilan shug‘ullandi. U teri sezgilarida uch xillik, ya‘ni bosim, temperatura va lokalizatsiyani tafovutlaydi. Lokalizatsiyani tekshirish uchun u esteziometr kashf qiladi. Eksperimental tarzda teri ta‘sir ko‘rsatish lokalizatsiyasiga ko‘ra turlicha sezishini aniqlaydi. Psixofizikaning asoschisi Fexner psixofizikaning asosiy vazifasini shakllantirdi. Unga ko‘ra psixofizikaning vazifasi psixik va jismoniy hodisalar o‘rtasidagi mutanosiblik aniq nazariyasini ishlab chiqishdir. U psixofiziologiyani ichki va tashqi bo‘limlarga bo‘ladi.

E.Fexner aynan tashqi psixofizikani ishlab chiqadi, asosiy psixofizik qonuniyatni topadi.

Golland fiziologi **Frans Donders¹⁴ (1818-1889)** psixik jarayonlar kechish tezligini o‘rganadi (14-rasm). Ungacha G.Gelmgols impulsning nerv tolalari bo‘ylab tezligini o‘lchaydi. Bu organizmga taalluqli edi. Donders esa sub‘ektning u qabul qilayotgan ob‘ektlarga nisbatan

reaksiyasi tezligini o‘rganish bilan shug‘ullanadi. SHu tariqa psixologik bilimning yangi sohasi – psixometriya yuzaga kela boshlaydi.

Asosiy adabiyotlar

13. Myers David G., DeWall C. Nathan “Psychology” Worth Publishers. USA, 2015.
14. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley “An introduction to the History of Psychology”. More Buying Choices. USA, 2013.
15. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma‘ruzalar matni). T. 2003.
16. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
17. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
18. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

¹⁴ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Mental Chronometry 154-bet

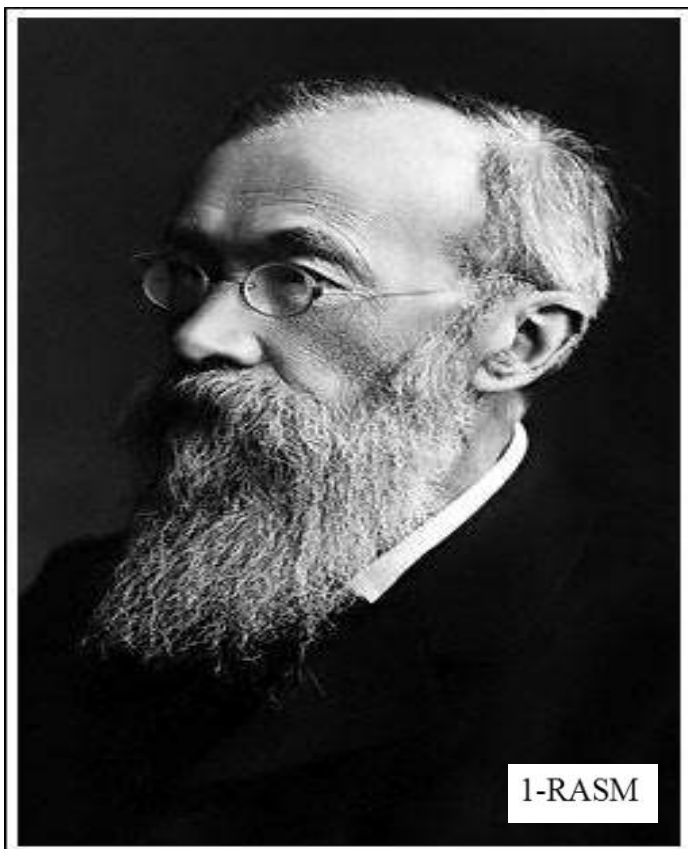
Qo'shimcha adabiyotlar

1. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Krylova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.-584 s.
2. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
3. Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
4. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
5. Xayrullayev M.M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O'zbekiston, 1995.
6. Xrestomatiya po obshchey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
7. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO "Xarvest", 2003.-528 s.

6-Mavzu. Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya soxalarining rivojlanishi.

Ma'ruza rejasi.

1. V. Vundt (1832 – 1920) va eksperimental psixologiyaning shakllanishi.
2. Psixik hodisalarning reflektor konsepsiyasi.
3. Chet el psixologiyasidagi boshqa psixologik dasturlar.
4. Funksional psixologiyaning asosiy g'oyalari va ularning amaliy soxalar va bixeviorizmning yuzaga kelishidagi axamiyati.
5. Rossiyada psixologiya rivojlanishining muxim yo'nalishlari
6. Eksperimental psixologiyaning va uning amaliy soxalari rivojlanishi.
7. Psixikaning psixofizik qonuniyatlari Veber va Fexner tajribalari misolida

XIX asrning 70-yillarida psixika haqidagi tarqoq bilimlarni bitta ilmiy yo'nalishga birlashtirish extiyoji yuzaga keldi. Fiziologlarning laboratoriya ishlari bilan bir qatorda evolyusion biologiya va meditsina amaliyoti yangi psixologiyani tayyorlay boshlagandi. Boshqa tabiiy faktlar kabi psixik hodisalarni ham ob'ektiv o'rganish imkoniyati mavjud bo'lgan psixik hodisalar dunyosi ochildi. SHu narsa aniqlandiki, bu psixik dunyoda o'z qonuniyatlari va sabablari bor. Bu esa psixologiyaning fiziologiyadan ham, falsafadan ham ajralib chiqishiga turtki bo'ldi (1-rasm). Ayniqsa eng katta muvaffaqiyatga taniqli nemis psixolog, fiziolog va faylasufi Vilgelm Vundt¹⁵ (1832 - 1920) erishdi. Uning "fiziologik psixologiya asoslari" (1873 -1874) asari yangi fanda yo'lboshchi vazifasini o'tadi

Psixologiyaning noyob metodi sifatida "bevosita tajriba", asosiy metodi sifatida introspeksiya tan olindi.

¹⁵ David G. Myers. Psychology. Tenth Edition // Hope College Holland, Michigan. – NY.: Worth Publishers, 2013. – P. 3

Vilgelm Vundt psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dasturini ishlab chiqdi. 1879 yilda Leypsigda birinchi eksperimental psixologiya laboratoriyasini ochib, keyinchalik birinchi maxsus psixologiya institutiga asos soldi va fiziologlardan o'tgan mavzular – sezgilar, reaksiyalar tezligi, assotsiatsiyalar, psixofizik qonuniyatlarni o'rganish bilan shug'ullandi. Vundt maktabini 136 nafar nemis, 14 nafar amerikalik, 10 nafar angliyalik, 6 nafar polyak, 3 nafar rus, 2 nafar fransuz mutaxassislari tugatdi. Bu maktab psixolog-eksperimentatorlar birinchi avlodini etishtirib chiqardi.

V.Vundt ong muammolarini chuqur taxlil qildi. Uning fikricha ong xossasiga fenomenalizm, ong ko'lami, birinmasi, idrok chegaralari, kuchlanish, jadallik, taassurotlar aniqligi, ong chegarasi kiradi. Affekt uning fikricha hissiyot va tasavvurlarning bir o'rin almashinishi va bir vaqtda birikmasi hamdir. Kayfiyat hissiyotlarning past jadalligida va katta davomiyligida yuzaga keladi. Affektlar irodaviy jarayonlarning tarkibiy qismlaridir. Irodaviy jarayon – barcha qismlarni o'z ichiga olgan to'liq jarayon hisoblanadi. Ong fenomenlari assotsiatsiyalar va appersepsiya yo'li bilan shakllanadi. Appersepsiya – ongning alohida funksiyasidir. U insonning irodaviy xulqini belgilab beradi. SHunday qilib, belgilangan dastur asoida laboratoriyada sezgi, reaksiya vaqtlari, ssotsiatsiyalar, diqqatning, insonning eng sodda hissiyotlari o'rganildi. Ular asoida Vundt psixik hayot qonuniyatini shakllantirdi va ulardan ba'zilarini prinsiplar deb atadi.

Bu davrda **Ivan Mixaylovich Sechenov**¹⁶ (1829-1905) ishlariga alohida urg'u beriladi. Uning «Psixologicheskie etyudy», «Refleksy golovnogo mozga» (1863) asarlari juda katta rezonansga sabab bo'ladi. Sechenovning eng asosiy qilgan kashfiyoti – markaziy tormozlanishdir. Ungacha bosh miyada faqat bitta jarayon – qo'zg'alish bo'ladi deb hisoblanardi. Sechenov eksperimentda bosh miyaning reflekslarni ushlab qolish xususiyatini ochdi (2-rasm). Bu kashfiyotni u psixik funksiyalar iroda va tafakkurning nerv mexanizmlari sifatida talqin etdi. Irodali odam qo'zg'atuvchi qanday kuchli bo'lmasin uning ta'sirini eng oladi deb hisoblaydi. Bunga esa tormozlanish apparati orqali erishiladi.

19 asrning oxiriga kelib pedologiya, bola haqidagi fan ham G'arbda va Rossiyada ham keng yoyila boshlaydi. Biroq pedologiya o'z tadqiqot predmetini aniqlay olmadi. U to'rtta prinsip bo'yicha muammolarni qarab chiqdi.

Ma'lumki birlashtirish extiyoji yuzaga keldi.

Fiziologlarning laboratoriya ishlari bilan bir qatorda evolyusion biologiya va meditsina amaliyoti yangi psixologiyani tayyorlay boshlagandi. Boshqa tabiiy faktlar kabi psixik hodisalarni ham ob'ektiv o'rganish imkoniyati mavjud bo'lgan psixik hodisalar dunyosi ochildi. SHu narsa aniqlandiki, bu

¹⁶¹⁶ David G. Myers. Psychology. Tenth Edition // Hope College Holland, Michigan. – NY.: Worth Publishers, 2013. – P. 3

psixik dunyoda o'z qonuniyatlari va sabablari bor. Bu esa psixolooyaning fiziologiyadan ham, falsafadan ham ajralib chiqishiga turtki bo'ldi.

P.Lyubovskiy, Xarkov universiteti magistri «Kratkoe rukovodstvo k opytному dushesloviyu» (1815) asarini e'lon qiladi. Mohiyatiga ko'ra bu “eksperimental psixologiya” edi. Ish uchta qisdan iborat: 1. sezgirlik, 2 bilish, 3 intilish, mayl, iroda.

A.I.Galich (1783-1848) tafakkurning ob'ektiv dunyo qonunlariga bo'ysunishini isbotlashga urinadi. **K.V.Lebedevning** “Umumiy psixologiya”si ham alohida o'rin egallaydi. Unda muallif rus fiziologiya va psixologiya maktabi rolining o'rnini ko'rsatib beradi. **O.M.Novitskiy** podgotovil «Rukovodstvo k opytной psixologii» (1840) asarini e'lon qiladi, unda psixologiya bo'yicha ilmiy asoslangan faktik ma'lumotlar keltiriladi.

Xarkov universiteti professori **P.I.Kovalevskiy** birinchi rus psixiatrik jurnaliga asos soladi. Unda eksperimental-psixologik tadqiqotlar va chet el psixologik adabiyotlari tahlili beriladi. **V.M.Bexterev** ¹1886 yilda «Soznanie i ego granitsy» asarini e'lon qiladi. 80-90-yillardan boshlab «Voprosy psixologii i filosofii», «Vestnik psixiatrii» jurnallari nashr ettirila boshlangan.

Psixikaning psixofizik qonuniyatlari Veber va Fexner tajribalari misolida

Garchi, eksperimental psixologiya to'liq yaratilgan bo'lmasa-da, eksperimentlarni ilk bor tashkil etish tadqiqotchilar, fiziolog Veber (1796–1878 y.) va fizik Fexner (1803 – 1887 y.)lar amalga oshirdilar. Veber va Fexnerning maqsadi tashqi ta'sirotlar (fizik omillar) va ularning muvofiqi – sezgilarning o'zaro munosabatlari sohasidagi qonuniyatlarni topishdan iborat edi.

Fexner eksperimental metodlar asosida sezgilarning ortib borishi bilan ularni qo'zg'atuvchi ta'ssirotlar ta'siridagi qiyosiy munosabatni aniqlab, sezgi ko'zg'atgich logarifmasiga proporsionaldir degan psixofizik qonunni kashf etadi. Veber va Fexnerlar o'tkazgan tajribalar “Psixofizika” degan alohida fanning paydo bo'lishiga olib keldi.

Veber va Fexner ishlarining ahamiyati, asosan, shundan iboratki, ular birinchi bo'lib psixologiyani, tabiat fanlari singari, eksperimental fanga aylantirish mumkin ekanligini isbotladilar. SHu vaqtgacha faqat kuzatish, asosan, o'z-o'zini kuzatishdan foydalanib kelayotgan psixologiya endi aniq, fanlardagi ob'ektiv metoddan foydalana boshlaydi.

Ayniqsa eng katta muvaffaqiyatga taniqli nemis psixolog, fiziolog va faylasufi Vilgelm Vundt (1832 - 1920) erishdi. Uning “fiziologik psixologiya asoslari” (1873 -1874) asari yangi fanda yo'l boshchi vazifasini o'tadi

Vilgelm Vundt psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dasturini ishlab chiqdi. 1879 yilda Leypsigda birinchi eksperimental psixologiya laboratoriyasini ochib, keyinchalik birinchi mxsus psixologiya institutiga asos soldi va fiziologlardan o'tgan mavzular – sezgilar, reaksiyalar tezligi, assotsiatsiyalar, psixofizik qonuniyatlarni o'rganish bilan shug'ullandi. Vundt maktabini 136 nafar nemis, 14 nafar amerikalik, 10 nafar angliyalik, 6 nafar polyak, 3 nafar rus, 2 nafar fransuz mutaxassislari tugatdi. Bu maktab psixolog-eksperimentatorlar birinchi avlodini etishtirib chiqardi.

Psixologiyaning noyob metodi sifatida “bevosita tajriba”, asosiy metodi sifatida introspeksiya tan olindi.

V.Vundt ong muammolarini chuqur taxlil qildi. Uning fikricha ong xossasiga fenomenalizm, ong ko'lami, birinmasi, idrok chegaralari, kuchlanish, jadallik, taassurotlar aniqligi, ong chegarasi kiradi. Affekt uning fikricha hissiyot va tasavvurlarning bir o'rin almashinishi va bir vaqtda birikmasi hamdir. Kayfiyat

hissiyotlarning past jadalligida va katta davomiyligida yuzaga keladi. Affektlar irodaviy jarayonlarning tarkibiy qismlaridir.

Irodaviy jarayon – barcha qismlarni o‘z ichiga olgan to‘liq jarayon hisoblanadi. Ong fenomenlari assotsiatsiyalar va appersepsiya yo‘li bilan shakllanadi. Appersepsiya – ongning alohida funksiyasidir. U insonning irodaviy xulqini belgilab beradi. SHunday qilib, belgilangan dastur asoida laboratoriyada sezgi, reaksiya vaqtlari, ssotsiatsiyalar, diqqatning, insonning eng sodda hisiyotlari o‘rganildi. Ular asoida Vundt psixik hayot qonuniyatini shakllantirdi va ulardan ba‘zilarini tamoyillar deb atadi.

Ayniqsa, XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlaridayoq, psixologlar o‘rtasida psixik hodisalarni o‘rganishda eksperimentni tatbiq qilish mumkin emasmikan degan masala keng maydonga chiqdi.

Bu g‘oya ilk bor faylasuf Kant tomonidan aytili. Uni fikricha, psixologiyada eksperimentning bo‘lishi mumkin emas, chunki psixik hodisalarni o‘lchash mumkin emas, ularga matematikani tatbiq qilish mumkin emas.

Psixik hodisalarni o‘lchashning mumkinligi, binobarin, psixologiyada eksperimentning bo‘lishi mumkinligi haqida nemis psixologi I. Gerbart (1776–1841 y.) ijobiy fikr aytgan. U “psixologiyada matematikani tatbiq qilish mumkin va zarurligi haqida” shunday degan: “Mening tekshirishlarim amalda faqat, psixologiyaning o‘zi bilan cheklanib qolmasdan, balki fizikaga va umuman tabiat fanlariga ham qisman aloqadordir”.

Gerbartning fikricha, asosiy psixik element tasavvurdir, qolgan barcha jarayonlar – hissiyot, iroda, tasavvurlar kombinatsiyasidan va munosabatlaridan iboratdir. Ruhiiy holatlar doimo o‘zgarish jarayonida bo‘ladilar. Tasavvurlarning bu doimiy o‘zgarish va almashish jarayonida ma‘lum darajada doimiylik qonuniyati bor. Bu doimiylik miqdori tomonini o‘lchash mumkin. SHuning uchun ham, Gerbartning fikricha psixologiyaga matematikani tadbiq qilish mumkin.

Gerbart, garchan psixologiyada eksperimentdan foydalanishning zarurligi va foydaliligini isbotlagan bo‘lsa ham, lekin uning o‘zi bu metoddan foydalanmadi.

V.Vund eksperimental psixologiyaning asoschisi

Psixologiya fanining eksperimental sohasi masalalarida nemis fiziologi va psixologi Vilgelm Vundt (1832– 1920y.) ning ishlari katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Vundtgacha faqat ichki tajribadan va o‘z-o‘zini kuzatishdan foydalanib kelgan psixologiya faqatgina tasviriiy fan edi. Vundt eksperiment va o‘lchash metodlarini zarur deb topib, psixologiyani izohli fanga aylantirishni maqsad qilib qo‘ydi.

V. Vundt psixologiya uchun klassik metodlar bo‘lib qolgan bir qancha metodlarni, ya‘ni qo‘zg‘atish metodi, ifodalash metodi va reaksiya metodlarini kashf etdi hamda rivojlantirdi. Vundt 1879 yili birinchi eksperimental psixologiya laboratoriyasini kashf qildi. Oxir-oqibat V.Vund o‘z xulosalariga tayanib, Berlin universiteti huzurida eksperimental psixologiya institutini tashkil qildi.

Ta‘kidlash joizki, Vundt shug‘ullangan masalalardan biri o‘sha vaqtda astronomlar tomonidan ochilgan diqqatni bir vaqtda ikkita har xil o‘tkazgichga to‘plash mumkin emasligi haqidagi masala edi. Bu hodisani aniqlash uchun Vundt (laboratoriya tashkil qilinganga qadar) 1861 yilda alohida mayatnik ish o‘ylab chiqardi (Vundt mayatnigi). Bu mayatnik graduslarga bo‘lingan yoy atrofida harakatlanadi va har bir ma‘lum vaqtdan keyin shing‘irlyadi. Bu psixologik eksperimentlar uchun kashf etilgan birinchi asbob edi.

Psixologiya fanining ilmiy metodologik qiymatini ko‘rsatish uchun Vundt qo‘shimcha vosita sifatida yondosh fanlar, ayniqsa fiziologiya, astronomiya, etnografiya, tarix, mifologiya va boshqa fanlardan olingan ma‘lumotlardan foydalanish zaruriyatni ilgari surdi.

Olim Leypsig laboratoriyasi va institutidan namuna olib, Germaniyaning boshqa universitetli shaharlarida ham, shuningdek boshqa mamlakatlarda ham, jumladan Fransiya, Angliya va Amerikada laboratoriya hamda institutlar tashkil kilindi. XIX asrning oxirida Rossiyada ham bir qancha eksperimental psixologiya laboratoriyalari tashkil kilindi. Moskvada Tokarskiy, Qozonda – Bexterev, Odessada, N.N.Langerlar tomonidan shunday laboratoriya ochildi. 1911 yil Moskva universiteti huzurida, mahsus ko‘rilgan binoda professor CHelpenov rahbarligida eksperimentgal

psixologiya instituti tashkil qilinadi. Hozirgi vaqtda bu institut RSFSR Pedagogika fanlari akademiyasi sistemasiga kiradi.

Tadqiqotchi A.F.Lazurskiy (1874–1917 y.) tomonidan eksperimental metodning alohida turi – tabiiy eksperimental metodning alohida turli tabiiy eksperiment metodi ishlab chiqilgan. Eksperimentning bu turidan bizda bolalar psixologiyasini o‘rganishda, pedagogika masalalarini, ayniqsa, ta’lim psixologiyasi masalalarini ishlab chiqishda keng va unumli foydalanilmoqda.

Eksperimental metodning tatbiq qilinishi psixologiya fani taraqqiyotiga juda unumli ta’sir ko‘rsatdi.

Bu metodning yordamida oddiy kuzatish yoki o‘z-o‘zini kuzatish yo‘li bilan aniqlash qiyin bo‘lgan yoki butunlay mumkin bo‘lmagan ko‘p ma’lumotlar aniqlandi, ayrim psixik hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlar aniqlangan, psixik jarayonlardagi, ayniqsa, sezgilar, idrok, diqqat, xotira sohasidagi ba’zi bir qonuniyatlar ochilgan.

Eksperimental analiz yo‘li bilan murakkab psixik jarayonlar (idrok, xotira, tafakkur)ning alohida komponentlari tarkibiy qismlari ajratilgan, psixik jarayonlarning fiziologik hodisalar bilan, shuningdek tashqi fizik muhit hamda ijtimoiy muhit bilan bo‘lgan bog‘lanishlari ochilgan.

Eksperimental tekshirishlarning yakunlari, shuningdek, eksperimental metodning usullaridan foydalanish amaliy faoliyatning turli sohalarida o‘quv tarbiya ishlarida, meditsinada, mehnatni tashkil qilish va ratsionalizatsiyalashda, sud ishlarida, san’atda juda ko‘p foyda keltirdi.

Eksperimental psixologiya - emperik tadqiqotlar rivojlanishining omili sifatida

V.Vund tajribasi o‘z-o‘zidan psixologik tadqiqotlar o‘tkazishga bo‘lgan zaruratni kuchaytirib yubordi. Bu holat psixologiya tarixida psixologik testlar, shaxs so‘rovnomalari, intellekt testlari kabilarni ishlab chiqish bilan bog‘liq izlanishlarda ko‘zga tashlanadi bordi. Eksperimental tadqiqotlardan keyingi ba’zi qilingan ishlar fan tarixida qilingan ilk emperik tadqiqotlar sanalib, uning mazmuni psixologiyaning amaliy sohasi tarixini yoritishda e’tiborli sanaladi.

Psixologiyada empirik ishlar qanchalik muvaffaqiyat bilan rivojlanib borgan, psixologiya doirasida o‘rganiladigan hodisalar maydoni qanchalik kengayib borgan bo‘lsada, psixologiyaning ongni tushuntirishdagi o‘jizligi yaqol namoyon bo‘lib bordi. YAngi biologiyadagi yirik muvaffaqiyatlar organizmning hayotiy funksiyalari, jumladan psixik funksiyalarga nisbatan qarashlarni tubdan o‘zgartirib yubordi. Tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, idrok va xotira, ko‘nikma va tafakkur, ustanovka va hissiyotlar eni hayotiy vaziyatlarda oranizmni qurollantiradigan oliy psixik funksiyalar deb hisoblandi.

Tabiiy fan bo‘lgan, biologiya psixikani o‘rganishni rivojlanish nuqtai nazaridan olib borishga yo‘naltirdi. Bu bilan introspektiv tahlil uchun mumkin bo‘lmagan ob’ektlarni bilish zonasi radikal ravishda kengayib bordi. Psixologiyaning predmeti va metodlari haqidagi birlamchi tasavvurlarning barham topishi aniq bo‘lib qoldi. Psixologiyaning kategorial apparati ham chuqur o‘zgarishlarni boshidan kechirdi. Uning asosiy bloklari haqida eslatib o‘tamiz: psixik obraz, psixik xatti-harakat, psixik munosabatlar, motiv, shaxs.

Ilk tadqiqotlar xulosasiga ko‘ra, psixikaning birlamchi elementi sezgilar hisoblanardi. SHu narsa isbotlandiki, psixik obrazlar – geshtaltlardan iboratligi nemis psixologlari tomonidan belgilab berildi. SHu tariqa geshtaltpsixologiya yuzaga keldi. Psixik harakatga kelsak, uning kategorial mavqei o‘zgardi. Ilgari u sub’ektning ichki, ma’naviy aklari qatoriga kiritilar edi.

Organizm va muhit o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda ob’ektiv metodlarni qo‘llash muvaffaqiyatlari psixika sohasi tashqi tana harakatini ham o‘z ichiga olishini isbotlab berdi. Uni psixologiya predmetiga kiritgan kuchli psixologik maktab ham vujudga keldi. Bu yo‘lni tanlagan “bixeviorizm” maktabi ham yuzaga keldi. Psixologiyada ochilgan yana bir soha ongga birlamchi emas, ikkilamchi ahamiyatni berdi. Z.Freyd tomonidan psixoanaliz yo‘nalishiga asos solindi, mazkur maktab namoyandalari psixik hayotni ongsizlik mayllari (motivlar) boshqaradi, u xulqni harakatga keltiradi va shaxsning murakkab dinamikasi tuzilmasini belgilab beradi deb hisobladi.

Ayniqsa, Fransuz tadqiqotchilari odamlar o'rtasidagi psixik munosabatlarni tahlil qilishga asosiy e'tiborni qaratdilar. Bir qator nemis psixologlari ishlarida shaxsning qadriyatlar tizimiga kiritilishi mavzusi markaziy bo'lib qoldi. Dunyoviy psixologik fikr tarixida alohida novatorlik rolini xulqning madaniyat aossida yuzaga kelishi haqidagi g'oya egalladi.

SHu tariqa turli maktablar yuzaga kela boshladi, ulardan har biri kategoriyalarning butun markaziga obraz yoki harakatni, motiv yoki shaxsni qo'ydi. Bu esa o'z navbatida har bir maktabga o'ziga xos profil berdi.

Kategoriyalardan biriga dominanta sifatida yo'nalitirilish va boshqa kategoriyalarga bo'ysunuvchanlik funksiyasini berish psixologiyaning bir-biriga qarama-qarshi yo'nalishlar – maktablarga bo'linib ketishiga olib keldi. Ana shu manzara psixologiyada inqirozga olib keldi. Biroq turli maktablar o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga kelmaganida psixologiya ham rivojlanib ketmas edi.

Biz bilamizki har qanday inqiroz rivojlanishga olib kelishi mumkin. Psixologiya tarixida ham shunday hodisa yuz berdi. 20-asrning boshlarida dunyoning ko'pgina mamlakatlaridagi turli universitetlarda o'nlab eksperimental psixologiya laboratoriyalari ish olib borardi. AQSHning o'zida bunday laboratoriyalar 40 dan ortiq edi. Ularning tadqiqot mavzulari turlicha – sezgilar tahlili, psixofizika, psixometriya, assotsiativ eksperiment va x.k. edi. Ishlar juda izchillik bilan amalga oshirildi, biroq ahamiyatli yangi faktlar va g'oyalar yuzaga kelmadi.

V.Djems shu narsaga e'tibor qaratdiki, mavjud bo'lgan tajribalarning ko'pchiligidagi natijalar harakatlarga mos kelmaydi. Lekin "Umumiy psixologiya arxivi" jurnalida bir nechta maqolalar yoritildi, mazkur maqolalar ichida O.Kyulpe rahbarligidagi yosh olimlar guruhining ishlari ahamiyatga molik edi.

Ma'lumki, O.Kyulpe Vyursburg psixologik maktabi asoschisi bo'lib, Vundtdan ta'lim oladi, keyinchalik uning yordamchisi bo'lib ishlaydi. Keyinchalik Vyursburgdagi laboratoriyani boshqarayotib, u o'z ustoziga qarshi chiqadi. Vyursburg maktabining muhim muvaffaqiyatlaridan biri shundaki tafakkurni o'rganish psixologik konturga ega bo'la boshladi. Avvallari tafakkur qonunlari – individual ongda bajariladigan mantiq qonunlari deb baholanardi. Vyursburg maktabi vakillari psixologik tafakkurga ustanovkani (motivatsion o'zgarish), vazifani (maqsad) va undan kelib chiquvchi determinatsiyalashgan tendensiyalarni kiritdi.

N. Ax o'z eksperimentida Kyulpening tekshiriluvchi topshiriqni bajarishga avvaldan tayyorgarlik ko'rishi haqidagi taxminini isbotladi. Bunday avvaldan tayyorgarlik ko'rishni u "determinatsiyalashgan tendensiya yoki "ong ustanovkasi" deb atadi. So'nggi termin paradoksal tarzda jarangladi, chunki tajribalardan ma'lumki bu ustanovka anglanmaydi.

N. Ax onging aloxida nosensor mazmunini anglanganlik termini bilan izohladi. Karl Byuler eksperimental amliyatiga yangi yo'nalishni olib kirdi, bu esa Vundt tomonidan qattiq tanqidga uchradi. Metodika shundan iborat ediki, tekshiriluvchi oldiga murakkab vazifa qo'yilgan edi va u xronoskopdan foydalanmasdan turib uning ongida qaror qabul qilish jarayonida nima yuz berayotganini aytib berishi kerak edi.

20-asr Amerika psixologiyasi qiyofasini belgilab bergan yana bir yo'nalish bixeviorizmdir. Mazkur yo'nalish psixologiya predmetini ong emas, xulq tashkil qilishini e'tirof etadi. Bu yo'nalish pionerlaridan bo'lgan E.Torndayk 1898 yildap o'zining "Hayvonlar intellekti. Hayvonlardagi assotsiativ jarayonlarni eksperimental tadqiq etish" nomli doktorlik dissertatsiyasini taqdim etdi. Bixeviorizmning nazariy liderlaridan biri Dj.Uotson "Psixologiya bixeviorist nuqtai nazarida" nomli maqolasini e'lon qiladi. Bixeviorizmning shiori xulqning organizmning tashqi va ichki stimullarga nisbatan reaksiyalar tizimi sifatida baholanishi bo'lib qoladi.

Pozitivizm ta'siri ostida Dj.Uotson shuni isbotladiki, bevosita kuzatish mumkin bo'lgan narsalar va xodisalar haqqoniydir. Uning rejasiga ko'ra butun xulq-atvorni jismonif qo'zg'atuvchilarning organizmga ta'siri va uning reaksiyalari o'rtasidagi munosabatlar bilan tushuntirish mumkin.

SHu tariqa bixeviorizm uchun ramziy belgi hisoblangan stimul – reaksiya formulasi vujudga keldi. Unga ko'ra xox fiziologik bo'lsin, xox psixik jarayonlar ana shu formula asosida yuz beradi. Xulqda yagona realliklar tanadagi reaksiyalarning turli shakllari deb e'tirof etilgan. Barcha

reaksiyalarni, intellektual yoki emotsional reaksiyalarni boshqarish mumkin va psixikaning rivojlanishi muammolarning turli usullarda o'rganilishiga bog'liq.

Haqiqiy psixodiagnostikaga ilk bor e'tibor, fransuz psixologlari A.Bine, va T.Simonlarning intellektni o'lchash borasida ishlab chiqqan ietellekt testlari bilan bog'lanadi.

Bu holat XIX asr oxiri va XX asr boshlarida kechib, psixologik testlar borasidagi tadqiqotlarga yo'l ochib berdi. Psixologlardan R.Kettel, D.Raven, L.Frank, G.Rorshax, G.Myurrey, G.Ayzekn, T.Veksler, L.Sond, Dj.Morenolar psixologiyaning turli sohalari bo'yicha xar xil mazmundagi testlar ishlab chiqdilar va shu sohaning ilmiy jihatini asoschisiga aylandilar.

Oxir-oqibat psixologiya tarkibidan psixodiagnostika fani ajralib chiqdi va amaliy tadqiqotlar ko'lami yanada kengaya bordi.

birinchi prinsip – bolani “qismlar”ga bo'lib o'rganishdan voz kechish.

Ikkinchi prinsip – genetik prinsip. Bola ular uchun rivojlanayotgan mavjudot, shuning uchun uning rivojlanish dinamikasi va tendensiyasini hisobga olish zarur. Uchinchi prinsip bolalikni tadqiq etish metodlogiyasidagi tub burilish bilan bog'liq. To'rtinchi prinsip – bola haqidagi fanni amaliy jihatdan ahamiyatli qilish. Pedologiya o'zining bir qator afzalliklari va kamchiliklariga ega edi.

Asosiy adabiyotlar

- 1.Myers David G., DeWall C. Nathan “Psychology” Worth Publishers. USA, 2015.
- 2.B.R.Hergenhahn, Tracy Henley “An introduction to the History of Psychology”. More Buying Choices. USA, 2013.
- 3.Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma'ruzalar matni). T. 2003.
- 4.Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
- 5.Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
- 6.Yakunin V.A.Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.
- 7.Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
- 8.Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
- 9.Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
- 10.Xayrullayev M.M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O'zbekiston, 1995.
- 11.Xrestomatiya po obshchey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
- 12.Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO “Xarvest”, 2003.-528 s.

Qo'shimcha adabiyotlar

15. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Kгыlova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.-584 s.

7-Mavzu. Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo‘llanish sohalari.

Ma’ruza rejasi.

1. Fransuz sotsiologik maktabi. 1920- 30- yillarda Rossiyada psixologiyaning rivojlanishi.
2. Psixologiya tashkiliy asoslarining mustaxkamlanishi (50-- 80-yillar).
3. 90 yillar psixologiyasi rivojlanishidagi muxim tendensiyalar.

Psixologiyada empirik ishlar qanchalik muvaffaqiyat bilan rivojlanib borgan bo‘lsa, psixologiya doirasida o‘rganiladigan hodisalar maydoni qanchalik kengayib borgan bo‘lsa, psixologiyaning ongni tushuntirishdagi o‘zligi yaqol namoyon bo‘lib bordi. YAngi biologiyadagi yirik muvaffaqiyatlar organizmning hayotiy funksiyalari, jumladan psixik funksiyalarga nisbatan qarashlarni tubdan o‘zgartirib yubordi. Idrok va xotira, ko‘nikma va tafakkur, ustanovka va hissiyotlar eni hayotiy vaziyatlarda oranizmni qurollantiradigan instrumentlarga aylandi. YAngi biologiya psixikani o‘rganishni rivojlanish nuqtai nazaridan olib borishga yo‘naltirdi. Bu bilan introspektiv tahlil uchun mumkin bo‘lmagan ob‘ektlarni bilish zonasi radikal ravishda kengayib bordi.

Psixologiyaning predmeti va metodlari haqidagi birlamchi tasavvurlarning emirilishi aniq bo‘lib qoldi. Psixologiyaning kategorial apparati ham chuqur o‘zgarishlarni boshidan kechirdi. Uning asosiy bloklari haqida eslatib o‘tamiz: psixik obraz, psixik xatti-harakat, psixik munosabatlar, motiv, shaxs. Ilmiy psixologiya boshlanishida eslatib o‘tamiz, psixikaning birlamchi elementi sezgilar hisoblanardi.

SHu narsa isbotlandiki, psixik obrazlar – geshtaltdan iboratligi nemis psixologlari tomonidan belgilab berildi. SHu tariqa geshtaltpsixologiya yuzaga keldi. Psixik harakatga kelsak, uning kategorial mavqei o‘zgardi. Ilgari u sub‘ektning ichki, ma’naviy aktlari qatoriga kiritilar edi. Organizm va muhit o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda ob‘ektiv metodlarni qo‘llash muvaffaqiyatlari psixika sohasi tashqi tana harakatini ham o‘z ichiga olishini isbotlab berdi. Uni psixologiya predmetiga kiritgan kuchli psixologik maktab ham vujudga keldi. Bu yo‘lni tanlagan “bixeviorizm” maktabi ham yuzaga keldi. Psixologiyada ochilgan yana bir soha ongga birlamchi emas, ikkilamchi ahamiyatni berdi. Z.Freyd¹⁷ tomonidan psixoanaliz yo‘nalishiga asos solindi, mazkur maktab namoyandalari psixik hayotni ongsizlik mayllari (motivlar) boshqaradi, u xulqni harakatga keltiradi va shaxsning murakkab dinamikasi tuzilmasini belgilab beradi deb hisobladi.

Fransuz tadqiqotchilari odamlar o‘rtasidagi psixik munosabatlarni tahlil qilishga asosiy e‘tiborni qaratdilar. Bir qator nemis psixologlari ishlarida shaxsning qadriyatlar tizimiga kiritilishi mavzusi markaziy bo‘lib qoldi. Dunyoviy psixologik fikr tarixida alohida novatorlik rolini xulqning madaniyat aossida yuzaga kelishi haqidagi g‘oya egalladi.

SHu tariqa turli maktablar yuzaga kela boshladi, ulardan har biri kategoriyalarning butun markaziga obraz yoki harakatni, motiv yoki shaxsni qo‘ydi. Bu esa o‘z navbatida har bir maktabga o‘ziga xos profil berdi.

bu ysunuvnamik funksiyasini berish psixologiyaning bir-biriga qarama-qarsim yo nansimlar – maktablarga bo‘linib ketishiga olib keldi. Ana shu manzara psixologiyada inqirozga olib keldi.

¹⁷ 17 David G. Myers. Psychology. Tenth Edition // Hope College Holland, Michigan. – NY.: Worth Publishers, 2013. – P. 5

Biroq turli maktablar o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga kelmaganida psixologiya ham rivojlanib ketmas edi. Biz bilamizki har qanday inqiroz rivojlanishga olib kelishi mumkin. Psixologiya tarixida ham shunday hodisa yuz berdi. 20-asrning boshlarida dunyoning ko'pgina mamlakatlaridagi turli universitetlarda o'nlab eksperimental psixologiya laboratoriyalari ish olib borardi. AQSHning o'zida bunday laboratoriyalar 40 dan ortiq edi. Ularning tadqiqot mavzulari turlicha – sezgilar tahlili, psixofizika, psixometriya, assotsiativ eksperiment va x.k. edi. Ishlar juda izchillik bilan amalga oshirildi, biroq ahamiyatli yangi faktlar va g'oyalar yuzaga kelmadi.

V. Djems shu narsaga e'tibor qaratdiki, mavjud bo'lgan tajribalarning ko'pchiligidagi natijalar harakatlarga mos kelmaydi. Lekin "Umumiy psixologiya arxivi" jurnalida bir nechta maqolalar yoritildi, mazkur maqolalar ichida O. Kyulpe raxbarligidagi yosh olimlar guruhining ishlari ahamiyatga molik edi. O. Kyulpe Vyursburg psixologik maktabi asoschisi bo'lib, Vundtdan ta'lim oladi, keyinchalik uning yordamchisi bo'lib ishlaydi. Keyinchalik Vyursburgdagi laboratoriyani boshqarayotib, u o'z ustoziga qarshi chiqadi. Vyursburg maktabining muhim muvaffaqiyatlaridan biri shundaki tafakkurni o'rganish psixologik konturga ega bo'la boshladi. Avvallari tafakkur qonunlari – individual ongda bajariladigan mantiq qonunlari deb baholanardi. Vyursburg maktabi vakillari psixologik tafakkurga ustanovkani (motivatsion o'zgarish), vazifani (maqsad) va undan kelib chiquvchi determinatsiyalashgan tendensiyalarni kiritdi. Narsiss Ax eksperimentda Kyulpening tekshiriluvchi topshiriqni bajarishga avvaldan tayyorgarlik ko'rish haqidagi taxminini isbotladi. Bunday avvaldan tayyorgarlik ko'rishni u "determinatsiyalashgan tendensiya yoki "ong ustanovkasi" deb atadi. So'nggi termin paradoksal tarzda jarangladi, chunki

Keyinchalik Ax ongning aloxida nosensor mazmunini anglanganlik termini bilan izoxladi. Karl Byuler Vyursburg maktabi eksperimental amliyotiga yangi yo'nalishni olib kirdi, bu esa Vundt tomonidan qattiq tanqidga uchradi. Metodika shundan iborat ediki, tekshiriluvchi oldiga murakkab vazifa qo'yilgan edi va u xronoskopdan foydalanmasdan turib uning ongida qaror qabul qilish jarayonida nima yuz berayotganini aytib berishi kerak edi. 20-asr Amerika psixologiyasi qiyofasini

1-RASM

Лев Выгодский

belgilab bergan yana bir yo'nalish bixeviorizmdir. Mazkur yo'nalish psixologiya predmetini ong emas, xulq tashkil qilishini e'tirof etadi. Bu yo'nalish pionerlaridan bo'lgan E. Torndayk¹⁸ 1898 yildap o'zining "Hayvonlar intellekti. Hayvonlardagi assotsiativ jarayonlarni eksperimental tadqiq etish" nomli doktorlik dissertatsiyasini taqdim etdi. Bixeviorizmning nazariy liderlaridan biri Dj. Uotson¹⁹ "Psixologiya bixeviorist nuqtai nazarida" nomli maqolasini e'lon qiladi. Bixeviorizmning shiori xulqning organizmning tashqi va ichki stimullarga nisbatan reaksiyalar tizimi sifatida baholanishi bo'lib qoladi. Pozitivizm ta'siri ostida Uotson shuni isbotladiki, bevosita kuzatish mumkin bo'lgan narsalar va xodisalar haqqoniydir. SHuning uchun uning rejasiga ko'ra butun xulq-atvorni jismonif qo'zg'atuvchilarning organizmga ta'siri va uning reaksiyalari o'rtasidagi munosabatlar bilan tushuntirish mumkin. SHu tariqa bixeviorizm uchun ramziy belgi hisoblangan stimul

¹⁸ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Edward Lee Thorndike 354-bet

¹⁹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Watson's education 382-bet

– reaksiya formulasi vujudga keldi. Unga ko‘ra xox fiziologik bo‘lsin, xox psixik jarayonlar ana shu formula asosida yuz beradi. Xulqda yagona realliklar tanadagi reaksiyalarning turli shakllari deb e‘tirof etilgan. Barcha reaksiyalarni, intellektual yoki emotsional reaksiyalarni boshqarish mumkin. Psixik rivojlanish o‘rganishga bog‘liq .

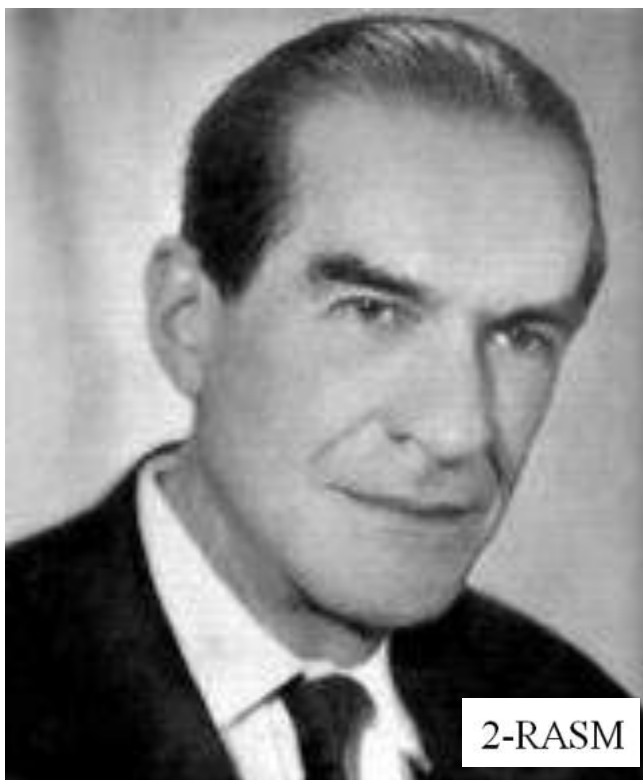
Sobiq sovet psixologiyasi rivojlanishi. Sobiq sovet tuzumidan keyingi davrda psixologiya taraqqiyoti

Aleksey Alekseevich Uxtomskiy (1875-1942) – rus fiziologi, ham fiziologiya, ham psixologiya eng muhim kategoriyalardan biri bo‘lmish dominant tushunchasini kiritdi (1-rasm). Bu tushuncha organizmdagi xulqni tizimli ravishda, fiziologik va psixologik holatlar uyg‘unligida tushunish imkoniyatini berdi.

Lev Semenovich Vygotskiy¹ (1896-1934) – madaniy tarixiy rivojlanish konsepsiyasini ilgari surdi. U reaksiyalarga alohida e‘tibor berar ekan, eng muhimi insondagi nutq reaksiyasi deb baholadi. Nutq tana harakatidir, biroq boshqa tana harakatlaridan farqli o‘laroq, shaxs ongiga yangi o‘lchovlarni berishini ta’kidlab o‘tadi. Birinchidan nutq muomala jarayonida amalga oshadi, demak u boshdan bosh ijtimoiydir. Ikkinchidan unda doim psixik jabha bor, u so‘zning ma’nosidir. Uchinchidan so‘z sub’ektdan mustaqil ravishda madaniyat elementi sifatida mavjud bo‘la oladi. SHunday qilib nutqli reaksiyada tana, ijtimoiylik (kommunikativlik), ma’noviy va tarixiy-madaniylik mujassamlashgan. Mana 4 ta koordinatalar tizimida (individ, muomala, ma’no, madaniya)da Vygotskiy inson psixik hayotining har qanday fenomenini tushuntirib berishga intiladi.

Belgi (so‘z) – «psixologik qurol», uning vositasida ong quriladi. Uning xususiyati shundaki muomala mehnat qurollari bilan taqozo qilinadi. Ular tashqi tabiatni ham, insonni ham o‘zgartiradi. Vygotskiy eksperimental tarzda shuni isbotladiki bolalardagi egotsentrik nutq reallikdan uzoqlashgan mayllar va bola fantaziyasiga borib taqalmaydi. U amaliy harakatlar tashkilotchisidir. O‘z o‘zi bilan fikr yuritib bola harakatni rejalashtiradi. «Мышление и речь» (1934) asarida Vygotskiy, eksperimental tadqiqotlarga tayangan holda bolalarda tushunchalarning rivojlanishini tadqiq etdi. Vygotskiy fikricha faqatgina rivojlanishdan oldin keladigan ta’lim yaxshi natija beradi. U rivojlanishning yaqin zonasi” terminin kiritadi. Bu tushncha ostida bola kattalar raxbarligi ostida

mustaqil echa oladigan masalalar darajalari o‘rtasidagi tarqoqlik tushuniladi. O‘qitish shunga o‘xshash zonani yuzaga keltirib o‘z ketidan rivojlanishga olib keladi.

2-RASM

Sergey Leonidovich Rubinshteyn o‘zining “Основы общей психологии” asarida ong va faoliyat birligi prinsipini ilgari surdi. Ongni faoliyat jarayoni bilan birlashtirib Rubinshteyn uning bu jarayonda qanday tarzda shakllanishini tushuntirib berdi. Bu konkret tadqiqotlar istqbolini tubdan o‘zgartirib yubordi. Insonning dunyo bilan murojaati to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bevosita emas, balki uning bu dunyo ob’ektlari bilan real harakatlari vositasida amalga oshiriladi, degan g‘oya onga bo‘lgan qarashlarni o‘zgartirib yubordi. Uning tashqi predmetlarga emas, predmetli harakatlarga bog‘liqligi psixologiyaning muhim muammolaridan biriga aylandi (2-rasm).

Ong maqsadlar qo‘yib, sub’ekt faolligini rejalashtiradi va reallikni hisiy va aqliy

3-RASM

obrazlarda aks ettiradi. Taxmin qilinadiki, ong tabiati dastlab ijtimoiy, ijtimoiy munosabatlar orqali taqozo qilingandir. Bu munosabatlar davrdan davrga oʻtish bilan oʻzgarar ekan, unda ong tarixan oʻzgaruvchan maxsuldir. Hamma narsa inson psixikasida uning faoliyatida amalga oshirilishi haqidagi gʻoya **Aleksey Nikolaevich Leontev** (1903-1979) tomonidan ham rivojlantiriladi. Dastlab u Vigotskiy yoʻlidan boradi. Keyinchalik esa Basvoning faoliyat morfologiyasi haqidagi gʻoyalariga yuksak baho beradi. U faoliyati tashkil etilishi va darajalarda oʻzgarishi borasidagi oʻz sxemasini taklif etadi: yaʼni bu jarayon faoliyat hayvonot dunyosi evolyusiyasi, kishilik jamiyati tarixi, shuningdek insonning individual rivojlanishida yuz beradi. («Проблемы развития психики», 1959).

Leontev fikricha, faoliyat – alohida butunlik. U oʻz ichiga tuzilmaviy komponentlarni oladi: faoliyat, haraktalar, operatsiyalar,

psixofiziologik funktsiyalar. Faoliyat tuzilmasi komponentlariga motivatsion soha komponentlari mos keladi: motiv, maqsad, sharoit, shuningdek ong komponentlari – maʼno, ahamiyat, “hissiy toʻqima”. Ularni ajratib koʻrib boʻlmaydi.

Lomov Boris Fedorovich ²⁰(1927-1989)

– umumiy, injenerlik, kognitiv psixologiya, taʼlim psixologiyasi, muomala psixologiyasi sohalari mutaxassisi, psixologiya fanlari doktori, professor. 1972-1989 yillarda Psixologiya instituti direktori lavozimida ishlagan, “Psixologicheskiy jurnal” asoschisi va bosh muxarriri (3-rasm). B.G.Ananev bilan birga Leningrad universitetida psixologiya fakultetini ochadi, bir necha yillar mobaynida dekan vazifasida xizmat qiladi. Uning ishlarining koʻpchiligi umumpsixologik muammolarni oʻrganishga qaratilgan. U muomala psixologiyasi boʻyicha («Общение и познание» 1984) juda koʻp gʻoyalarni ilgari suradi. Lomov injenerlik psixologiyasi asoschilaridan biri. U psixologiya fanining metodologik-nazariy muammolariga alohida eʼtibor qaratadi., jumladan psixologiyaning kategorial apparatini tahlil qilishga, psixologik bilimlar ichki birligi va tuzilish tizimini ochib berishga, uning xolatlari va rivojlanish tendensiyalariga, psixologik nazariyalarni qurish yoʻllarini aniqlashga, psixologiyada nazariya, eksperiment va amaliyot

²⁰ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, 369-bet

o‘zaro aloqadorligini tadqiq etishga va x.k.

Asmolov Aleksandr Grigorevich (1949) - psixologiya metodlogiyasi va nazariyasi borasidagi mutaxassis. A.N.Leontev va A.R.Luriya shogirdi. Uning tadqiqot va tashkilotchilik ishlari faqatgina pedagogik g‘oyalarni ta’lim sohasiga olib kirishdan emas, amaliyotchi psixologlar tayyorlashga va psixologik xizmatni tashkil etishga qaratildi

CHet el psixologiyasi rivojlanishining bugungi xolati

Har bir shaxs o‘z yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko‘rsatiladigan ko‘plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta’sirlarning ob’ekti hisoblanadi. (E.G‘.G‘oziev 2002) SHaxsning xarakteri, temperamenti, qobiliyati ruhiy jarayonlarni boshdan kechirganda, mehnat faoliyatida, turmushda o‘zini namoyon etadi. Demak, psixik jarayonlar, psixik holatlar va psixik xususiyatlarning o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda aloqadorlik, shaxsning psixologik tuzilishini tashkil etadi. Afsuski, biz ba’zan inson haqida fikr yuritganimizda sog‘liq, kasallik va uchinchisi sog‘liqqa ham, kasallikka ham qo‘shilmaydigan bir holat haqida fikr yuritishimizga to‘g‘ri keladi.

S.Xoll (1940) o‘zining rekapitulyasiya nazariyasida o‘smirlik yoshi insoniyat rivojlanish tarixining romantik epoxasiga to‘g‘ri kelib, bolalik bilan kattalik orasidagi bosqich ekanligini ta’kidlaydi. U o‘smirning xarakterida paradoksallik va ambivalentlik holatlarini izohlab, ularning faoliyatlarida o‘ta faollik hukmronlik qilishiga e’tiborni qaratib, ularda shodlik o‘rnini qayg‘u, o‘ziga ishonchni tortinchoqlik, xudbinlikni altruizm, ma’naviy intiluvchanlikni past qo‘zg‘aluvchanlik, muloqotmandlik istagini pismiqlik va hokazolar tezkor o‘rin almashishi bilan ifodalanishini, o‘zini o‘zi anglash krizisi bilan bog‘laydi. YA’ni, uni engib o‘tish «individuellikni his etish»ga sabab bo‘lishini isbotlaydi.

Amerikalik psixolog A.Gezell (1880-1861) S.Xoll kabi rivojlanishning biologik modeliga asoslanadi va bunda yangilanish, integratsiya va muvozanat o‘rin almashadi, deb hisoblaydi. “O‘shish” va “rivojlanish” Gezell uchun sinonim hisoblanadi va u xulq-atvor usulining progressiv differentsiatsiya va integratsiya jarayonini bildiradi. Gezell madaniy ta’sirni tan olgan holda shuni ta’kidlaydiki, madaniyat yo‘naltiradi, lekin rivojlanish bosqichlari va tendensiyasini keltirib chiqarmaydi. Individning o‘qitilishi va madaniyatga qo‘shilishi qanchalik muhim bo‘lmasin, u hech qachon etilish ta’siridan o‘zib keta olmaydi.

A.Gezellni qanday qilib rivojlanish jarayoni va shaxslilik xususiyatlari individning xulq-atvorida aks etadi, degan savol qiziqtiradi. Turli yoshdagi bolalarning xulq-atvorini kuzatib, u o‘smir taraqqiyoti bosqichlari va sikllarining umumlashgan bayonini yaratadi. Bu bayonda u har bir bosqich uchun normal deb hisoblangan xulq-atvorni xronologik ketma-ketlikda tasvirlaydi. Gezell nazariyasi asosan biologik yo‘natirilganlik xususiyatig ega bo‘lishi bilan birga, unda etilish jarayoni xulq-atvor xususiyatlari va taraqqiyot tendensiyasining vujudga kelishi ketma-ketligini aniqlab beruvchi biologik va genetik omillar birgalikda boshqaradi deb taxmin qilinadi. A.Gezell shu narsani tushuntirishga intiladiki, o‘smir taraqqiyoti bosqichlarini ifodalab turib, u kuzatiladigan o‘zgarishlar asta-sekinlik bilan shakllanishi va bir-birini to‘ldirishini e’tirof etadi. Uning fikricha, individ taraqqiyoti ketma-ket emas, spiralsimon yo‘nalishda ro‘y beradi. Gezell nazariyasi juda ko‘p psixologlar tomonidan qattiq tanqidga uchradi.

Insonning bioijtimoiy tabiatini tan olgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, asosiy determinant – tashqi ijtimoiy muhit, tashqi holatlardir. Biroq yosh rivojlanishiga etilishning ichki jarayonlari ma'lum ma'noda ta'sir etar ekan, bu narsa faqat organizmning emas, balki psixika va individ rivojlanish bosqichlari, yosh davrlarining bosqichma-bosqich almashinuv qonuniyatlariga, shu zaylda har bir yosh bosqichida psixik rivojlanish xususiyatlari qonuniyatlariga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

O'smirlik davrining yirik tadqiqotchilaridan yana biri nemis faylasufi va psixologi E. SHpranger (1924) o'smirlik yoshi qizlarda 14-21 va o'g'il bolalarda 13-19 yoshlargacha davom etib, uning birinchi bosqichi 14-17 yoshlarga to'g'ri kelib, bu yoshda bolalikdan qutulish sodir bo'lishini izohladi. U o'zining o'smirlik yoshining madaniy-psixologik konsepsiyasida rivojlanishning uch tipi mavjudligini ajratadi. Birinchi tip- keskin, krizisli, shiddatli kechadi va o'smir o'zining ikkinchi tug'ulishini his etadi, oqibatda yangi «Men» vujudga keladi. Ikkinchi tip- o'smirning kattalik hayotida bosiqlik, sokinlik, uzluksizlik sezilib, uning shaxsiyatida chuqur va jiddiy o'zgarishlar ro'y bermaydi. Uchinchi tip- bu rivojlanish jarayonining shunday bosqichiki, o'smir o'z ichki kechinmalari va krizislarini matonat bilan engib, o'zini o'zi faol anglagan holda shakllantiradi hamda tarbiyalaydi. SHunday qilib, E.SHpranger mazkur yoshning tashkil etuvchilari o'z individualligini anglash, refleksiyaning vujudga kelishi, «Men»ning ochilishi ekanligini isbotlab, o'smirning dunyoqarashlarini, qadriyatlarini, o'zini o'zi anglashini o'rganishning sistematik tadqiqotiga asos soldi

O'smirlik yoshini pubertat davr deb atagan SH. Byuler ishlarida ushbu davrning biologik mohiyati ochib berilgan. Pubertat davr – bu biologik o'sish davri bo'lib, jinsiy etilish o'z nihoyasiga etadi, ammo jismoniy rivojlanish davom etadi. U pubertat davrdan oldingi bosqichni insonning bolalik, ushbu davrning tugashini o'spirinlik deb ataydi. SH.Byuler pubertat davrni ikkiga: psixik va jismoniy davrlarga ajratadi. O'smirning etilishiga ta'sir etuvchi tashqi va ichki qo'zg'atuvchilar undagi o'zidan o'zi qoniqishi va hotirjamlikini izdan chiqarib, uni o'zga jinsni qidirishga undaydi. Biologik etilish uni izlanuvchan qilib qo'yadi va uning «Men»ida «U» bilan uchrashish istagi tug'iladi. YA'ni SH.Byuler psixik pubertatlikni tanadan farqlashga harakat qiladi. Uning fikricha, jismoniy etilish o'g'il bolalarda o'rtacha 14-16 yosh, qiz bolalarda esa 13-15 yoshlarga to'g'ri keladi. Albatta, bunday farqlashlarda shahar va qishloq, alohida mamlakatlar va hatto iqlimning ta'siri hisobga olinadi. Pubertatlikning quyi chegarasi 10-11 yosh, yuqori chegarasi 18 yosh bo'lishi kerak.. Ushbu davrning negativ xususiyatlari sifatida o'smirning urishqoqligi, injiqligini ifodalovchi jismoniy va ruhiy toliqish, notinch, oson qo'zg'aluvchan holat, yuqori sezuvchanlik hamda qo'zg'aluvchanlikni ko'rsatadi. O'smirlarning o'zlaridan qoniqmasliklari asta atrofdagilaridan ham qoniqmasliklariga sabab bo'lib, boshqacha tus intilishlari bilan uyg'unlashadi va turli salbiy fikrlar shakllanishiga olib keladi. YA'ni, o'smirlarda «sust melanxoliya» va «tajovuzkor himoya» shakllanadi. Mazkur davrning ijobiy xususiyatlaridan biri tarzida qandaydir go'zallikning anglangan kechinmalarini, muhabbat tuyg'usini misol qilib keltiradi. Demak, SH.Byulerning ilmiy urinishlari pubertat yoshni organik etilish bilan psixik rivojlanishning uyg'unlikda kechishini ko'rsatishga qaratilgandir.

SH. Byulerning izlanishlariga tayangan G.Getser pubertat davr salbiy bosqichining 13-16 yoshlari oralig'ida o'y-hayollarga berilish, yaqin do'stga ehtiyoj sezish va «do'stni izlash» ga urinishda ijobiy bosqichga o'sib o'tishini ta'kidlaydi.

E. SHprangerning izdoshlaridan biri V.SHtern o'smirlik yoshini shaxs shakllanishining asosiy bosqichlaridan biri deb qaraydi. V.SHtern «Do'stingni ko'rsatsang, kimliginni aytaman» degan naqlga «Hayotingdagi eng qimmatli kechinmangni ayt, men sening kimligingni aytaman» degan ma'no berib, uni izohlashga harakat qiladi. CHunki o'smir hayotining mazmunini tashkil etuvchi kechinmalar ta'sirida uning shaxsi shakllanadi. Qimmatga ega kechinmalar esa uning shaxsini tiplarga ajratishga yordam beradi. SHu tariqa V.SHtern oltita tipni ajratadi: a) nazariy tip – shaxsning barcha intilishlari borliqni anglashga qaratiladi; b) estetik tip – bunday shaxs uchun ob'ektiv borliqni anglash yot bo'lib, u individual tanlanganlikka ega; v) iqtisodchi tip – bunday shaxsning sa'i-harakatlaridagi shiori qilib, ko'proq foyda (natija)ga qaratilgan bo'ladi; g) ijtimoiy tip – hayotining mazmunini muhabbat, muomala va o'zgaralar uchun yashash tashkil etadi; d) siyosiy tip – bundaylar uchun mansabga intilish, ta'sir o'tkazish va buyruq berish xosdir; e) diniy tip-har qanday voqeani ham hayotning va dunyoning mohiyati bilan haspo'shlashga urinadi.

V. SHternning fikricha, o'tish davri nafaqat ideal va intilishlar, hislar hamda fikrlarning yo'nalganligi, balki harakatlarning o'ziga xos siymosi (obrazi) hamdir. U buni bolalikning o'yinlari bilan kattalikning mas'uliyatli faoliyati oralig'idagi holat deb atab, unga «jiddiy o'yinlar» deb nom beradi. Jiddiy o'yinlar o'smirning maqsad qo'yishiga, turli qiziqishlarga o'z munosabatini bildirishi va qiyosiy tahlil qilishidagi ikkilanishlarini bartaraf etishida hamda uni irodasining mustahkamlanishiga imkon berishini ta'kidlaydi.

L.S.Vigotskiy o'tish davriga xos qiziqishlar muammosini atroflicha o'rganib, buni «o'smirning psixologik rivojlanishidagi muammolarni hal qilishning yagona kalitidir» deb izohlaydi. O'smirlik yoshi eski qiziqishlarning buzilishi va yo'qolishi hamda yangi biologik asosga ega yangi qiziqishlarning vujudga kelishi davri hisoblanib, unda bir necha yorqin qiziqishlar mavjud bo'lib, ularni dominant qiziqishlar deb atadi. Ular: *egotsentrik*, ya'ni o'z shaxsiga qiziqish, *kelajagiga* qiziqish, ya'ni bugungi kuni emas, balki uzoqni ko'ra bilishiga qaratilgan ustanovka; *zo'r berish* (harakat), ya'ni qaysarlikka asoslangan irodaviy zo'riqish, tarbiya usullariga qarshilik ko'rsatishdan iborat salbiy harakatlar, *xayolparastlik*, ya'ni o'smirning sarguzashtlarga boy, turli qahramonliklar ko'rsatishga intilishlari bilan bog'liq tavakkalchiligidan iborat. J.Piaje kabi L.S.Vigotskiy ham o'smirlik davridagi tafakkur rivojlanishi tushunchalarni o'zlashtirish asosiga kechishini va o'smir tafakkuri sub'ektiv shaklga ega bo'lib, o'zgalardan «sir» tutiladigan intim jabhalarga qaratilishini hamda o'smir shaxsining ichki o'zgarishlarini qamrab oluvchi refleksiya rivojlanishi, ya'ni o'zligini anglashdek *yangilanishlar* ro'y berishini qayd etadi. A.Freyd go'daklik davrining psixik jarayonlari haqidagi bilimlarimiz, o'smirlarni tahlil qilish mobaynida va ularni kuzatish orqali qo'lga kiritilgan ma'lumotlarga asoslanganligini ta'kidlaydi.

SHuningdek, analitik terapiya uchun «tashlandiq» ob'ektga mazkur usullarni qo'llash eng samaralidir. O'smir emotsional kurashga qat'iy kirishadi, bu kurashda undan juda tezkorlik va qat'iylilik talab etiladi. Uning libidosi yangi ob'ekt izlashda davom etadi. Bunday o'smirlarni kuzatish shuni ko'rsatadiki, «erkin» libido haqidagi tahlilimiz davolash vaqtida aynan: a) ularni hamkorlik qilmasliklari uchun intilishlarida, analitiklar bilan munosabatlariga e'tiborsizlik; b) hafta

davomidagi seanslar sonini qisqartirishga urinishlarida; v) besabab seanslarga kelmaslik; g) umuman davolanishdan bosh tortishlarida o'z aksini topadi. Ba'zan analitikning o'zi o'smir uchun qidirilayotgan «ob'ektga» aylanishi mumkin. Davolashning qanday natija bilan yakunlashidan qat'i nazar analitik o'smirlik yoshining o'ziga xos qiyinchiliklarini: a) uning ehtiyojlari qondirilishini kechiktirib bo'lmazligi; b) frustratsiya holatini ko'tara olmasligi va har qanday aloqani tushunish hamda bilish negizi deb emas, balki bunga istaklarning ro'yobga chiqish usuli deb qarashi; v) o'smir psixikasining ongsizlik mohiyatini, buzilishlar vujudga kelishining mexanizmlari hamda buzilishning tipik strukturasi yanada chuqurroq o'rganish zaruratligidan dalolat beradi.

Yana bir ilmiy konsepsiya J.Piajega¹ tegishli bo'lib, u 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha oxirgi fundamental detsentratsiya, ya'ni bolaning idrok maydonini o'z ob'ektidan qutulishi va unda dunyoni qanday o'zgartirish kerak, degan nuqtai nazarning boshlanishi bilan tushuntirishga harakat qiladi. Uningcha, bu yoshda hayotiy dastur (gipodeduktiv, ya'ni tafakkur yordamida) tuzilib, shaxs shakllanishi tugallanadi. O'z rejasi va dasturiga ega o'smir kattalar jamiyatiga qadam qo'yadi, unda turli to'siqlarga uchraydi, ma'lum ma'noda ularga bog'lanadi va ijtimoiylashish jarayonini boshdan kechiradi. SHu tariqa o'smirlik yoshi muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarda *yangi yo'nalish* boshlandi. Bu L.S.Vigotskiy va uning maktabi bilan bog'liq ishlardir.

Asosiy adabiyotlar

19. Myers David G., DeWall C. Nathan "Psychology" Worth Publishers. USA, 2015.
20. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley "An introduction to the History of Psychology". More Buying Choices. USA, 2013.
21. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma'ruzalar matni). T. 2003.
22. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
23. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
24. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

Qo'shimcha adabiyotlar

16. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Krylova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.-584 s.
17. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
18. Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
19. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
20. Xayrullayev M.M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O'zbekiston, 1995.
21. Xrestomatiya po obshyey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
22. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO "Xarvest", 2003.-528 s.

8-Mavzu. O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi..

Ma’ruza rejası.

1. O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi.
2. Psixologiyaning ishlab chiqarish, meditsina va pedagogika sohaslariga tatbiq etilishi.
3. O‘zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari.

Mamlakatimizda psixologiya fanining rivojlanishi E.G‘.G‘oziev, M.Voxidov, M.G.Davletshin, V.M.Karimova, G‘.B.Shoumarov nomlari bilan bog‘liq. SH.R.Baratov ma‘lumotlariga ko‘ra (1997) O‘zbekistonda psixologik xizmat tarkib topishining dastlabki ildizlari va intixosi asrimizning 30-yillaridagi pedalogiya fani va pedologik xizmat faoliyatlariga borib taqaladi. Toshkent Davlat universiteti xozirgi O‘zMU psixologiya kafedrası xodimlari E.G‘oziev, Z.R.Dushabaev, V.Tokarevalar raxbarligida keng qamrovli ilmiy-amaliy va ijtimoiy psixologik tadqiqotlar amalga oshirildi. Toshkent Davlat Pedagogika instituti xozirgi TDPU psixologiya kafedrası mudiri, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan arbobi M.G.Davletshin rahbarligidagi olimlar guruhi olib borgan tadqiqotlar ham O‘zbekistonda psixologik bilimlar rivojiga juda katta ta‘sir ko‘rsatdi. SHuningdek G‘.B.Shoumarov, N.A.Sog‘inov, B.R.Qodirov, V.M.Karimova rahbarligida ham olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari psixologiyaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.

Keyingi yillarda O‘zbekistonda ishlab chiqarish, tibbiyot va pedagogika sohasida psixologik xizmatni yo‘lga qo‘yish borasida bir qator tadbirlar amalga oshirildi.

Mamlakatimizdagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning samarali bo‘lishini ta‘minlash, ishlab chiqarishda va ijtimoiy hayotning barcha bo‘g‘inlarida inson omilidan foydalanish, har bir ijtimoiy shaxs imkoniyatlarini to‘la-to‘kis yuzaga chiqarish masalasi O‘zbekiston psixologlari oldiga psixologik xizmat bilan bog‘liq quyidagi vazifalarni amalga oshirish mas‘uliyatini yukladi:

1. Aholi o‘rtasida psixologik savodxonlikni oshirishga qaratilgan qator tadbirlarni belgilash va uni amalga oshirish.
2. Har bir shaxs imkoniyatini jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni O‘zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnopsixologiya tamoyillarga moslashtirilgan eng ilg‘or testlar, usullar asosida o‘rganish, taxlil qilish va bu borada tegishli xulosalar chiqarish.
3. Xodimlarni tanlash va psixologik imkoniyatlari asosida turli sohalarga yo‘naltirishda ma‘muriy tashkilotlarga ko‘maklashish, barcha bo‘g‘indagi rahbar xodimlarning mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talabiga mos psixologik savoldxonligini oshirish maqsadida qisqa muddatli kurslarni tashkil etish.
4. Qator yo‘nalishdagi aholiga sotsial-psixologik xizmat ko‘rsatishni ta‘minlash, xususan individual psixologik xizmat, ishlab chiqarish va mexna jamoalariga psixologik xizmat, oilaviy konsuldtatsiya, xalq ta‘limi tizimidagi psixologik xizmat, ichki ishlar tizimida psixologik xizmat, sport va sog‘lomlashtirish tizimlaridagi psixologik xizmat, tibbiyot tizimidagi psixologik xizmat, transport tizimidagi psixologik xizmat.

Bugungi kunda xalq ta‘limi tizimida psixologik xizmatning tatbiq etilishini 2 bosqich asosida talqin qilish mumkin. 1 bosqich – maktablarda bevosita psixologlar tomonidan psixologik xizmatning tashkil etilishi. O‘tgan asrning 80-yillaridanoq Toshkent shahrining talaygina

maktablarida ish boshlangan va o'sha paytlarning o'zidayoq psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomoni barchaga ma'qul va manzur bo'lgan. Lekin psixologik xizmatni keng targ'ib etish uchun maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi-psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to'sqinlik qilib kelar edi. 90*yillarga kelib mustaqillik, erk, o'zlikni anglash hislari namoyon bo'lgan O'zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko'zlovchi barcha ijtimoiy sohalarda singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloq yoyishi uchun o'ziga xos zamin yaratildi. Bu esa O'zbekiston uchun xarakterli bo'lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining keyingi bosqichiga o'tishni muqarrar qilib qo'ydi.

Toshkent Davlat Pedagogika instituti hozirgi TDPU psixologiya kafedrasini mudiri, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi M.G.Davletshin rahbarligidagi olimlar guruhi olib borgan tadqiqotlar ham O'zbekistonda psixologik bilimlar rivojiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. SHuningdek G'.B.Shoumarov, N.A.Sog'inov, B.R.Qodirov, V.M.Karimova rahbarligida ham olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari psixologiyaning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi M.Voxidov, M.G.Davletshin, E.G'.G'oziev, R.Gaynuddinov, M.M.Mamatov, B.R.Qodirov V.M.Karimova, V.Tokareva, G'.B.Shoumarov va ularning ba'zi izdoshlari nomi bilan bog'liq sanaladi. SH.R.Baratov ma'lumotlariga ko'ra (1997) O'zbekistonda psixologik xizmat tarkib topishining dastlabki ildizlari va intixosi asrimizning 30-yillaridagi pedagogiya fani va pedagogik xizmat faoliyatlariga borib taqaladi. Toshkent Davlat universiteti hozirgi O'zMU psixologiya kafedrasini xodimlari E.G'oziev, Z.R.Dushabaev, V.Tokarevalar rahbarligida keng qamrovli ilmiy-amaliy va ijtimoiy psixologik tadqiqotlar amalga oshirildi.

Keyingi yillarda O'zbekistonda ishlab chiqarish, tibbiyot va pedagogika sohasida psixologik xizmatni yo'lga qo'yish borasida bir qator tadbirlar amalga oshirildi. Mamlakatimizdagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning samarali bo'lishini ta'minlash, ishlab chiqarishda va ijtimoiy hayotning barcha bo'g'inlarida inson omilidan foydalanish, har bir ijtimoiy shaxs imkoniyatlarini to'la-to'kis yuzaga chiqarish masalasi O'zbekiston psixologlari oldiga psixologik xizmat bilan bog'liq quyidagi vazifalarni amalga oshirish mas'uliyatini yukladi:

-Aholi o'rtasida psixologik savodxonlikni oshirishga qaratilgan qator tadbirlarni belgilash va uni amalga oshirish.

-Har bir shaxs imkoniyatini jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni O'zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnopsixologiya tamoyillarga moslashtirilgan eng ilg'or testlar, usullar asosida o'rganish, taxlil qilish va bu borada tegishli xulosalar chiqarish.

-Xodimlarni tanlash va psixologik imkoniyatlari asosida turli sohalarga yo'naltirishda ma'muriy tashkilotlarga ko'maklashish, barcha bo'g'indagi rahbar xodimlarning mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talabiga mos psixologik savodxonligini oshirish maqsadida qisqa muddatli kurslarni tashkil etish.

-Qator yo'nalishdagi aholiga sotsial-psixologik xizmat ko'rsatishni ta'minlash, xususan individual psixologik xizmat, ishlab chiqarish va mexna jamoalariga psixologik xizmat, oilaviy konsultatsiya, xalq ta'limi tizimidagi psixologik xizmat, ichki ishlar tizimida psixologik xizmat, sport va sog'lomlashtirish tizimlaridagi psixologik xizmat, tibbiyot tizimidagi psixologik xizmat, transport tizimidagi psixologik xizmat.

-Bugungi kunda xalq ta'limi tizimida psixologik xizmatning tatbiq etilishini 2 bosqich asosida talqin qilish mumkin. 1 bosqich – maktablarda bevosita psixologlar tomonidan psixologik xizmatning tashkil etilishi. O'tgan asrning 80-yillaridanoq Toshkent shahrining talaygina

maktablarida ish boshlangan va o'sha paytlarning o'zidayoq psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomoni barchaga ma'qul va manzur bo'lgan.

Lekin psixologik xizmatni keng targ'ib etish uchun maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi-psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to'sqinlik qilib kelar edi.

90-yillarga kelib mustaqillik, erk, o'zlikni anglash hislari namoyon bo'lgan O'zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko'zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloch yoyishi uchun o'ziga xos zamin yaratildi. Bu esa O'zbekiston uchun xarakterli bo'lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining keyingi bosqichiga o'tishni muqarrar qilib qo'ydi.

O'zbekiston tarixida psixologik fikrlar rivojlanishining bir necha davr va bosqichlari ajratilgan. Birinchi davr - sovet tuzumigacha (1917-yilgacha) qator bosqichlarni qamrab oladi. Islomgacha bo'lgan bosqich (VII asr oxirlarigacha), bu bosqichda psixologik bilimlar zaroastrizm, moniylik va mazdakiylik ta'limotlari ta'siri ostida shakllandi va ular folklor xalq og'zaki ijodi orqali qayd qilingan. Islomiy bosqich (VII asr oxiri – XIX asr oxirlari), inson "qalb kuchi"ni o'rganish, olloh bilan birlashishga intilishi, "yaratuvchi" aqli bilan, tabiiy-ilmiy va materialistic yo'nalganligi bn xarakterlanuvchi farqlanadi. Ma'lum bir me'yorda bu bilimlar arab falsafasi fikri va islomning yangi din doktrinasi ta'sirida kelib chiqqan (imoillik, mo'tazillik, so'fiylik). Ma'rifatchilik bosqich (XIX asr oxiri – XXasr boshlari) O'zbekistonda psixologik fikrlar o'zlashtirilishi g'arbiy yevropa madaniyati ilmiy yutuqlaridan farq qiladi. Ikkinchi davr (1917 yildan hozrgi vaqtgacha) – sovet davri, ikki bosqichni o'z ichiga oladi (urushgacha (1940yilgacha) va urushdan keyingi (1945yildan keyin). Urushgacha bo'lgan bosqich dialektik-materialistik psixologiya asoslari ishlari bilan xarakterlanadi, psixologik izlanishlar pedagogik amaliy vazifalarni yechish uchun mo'ljallanganligi psixologiyaning mustaqil tadqiqotlarini tasdiqlashga asoslangan. Urushdan keyingi bosqich ilmiy-tadqiqot ishlari ko'lamini kengaytirish bilan bog'liq bo'lib, tashkil qilingan va kadrli asoslarni mustaxkamlash hamda O'zbekistonda tashkiliy psixologiyani mustaqil ilmiy tartibga keltirish ahamiyatga ega edi.

Psixologiya O'zbekistonda ma'lum bir ishlarni olib bormoqda hamda psixologiya ilmiga o'zining hissasini qo'shib kelmoqda. Universitetlarda, pedogogika institutlarida, O'zbekiston ilmiy Akademiyasida, O'zbekiston jismoniy tarbiya institutida, pedagogika bilim yurtlarida ko'plab psixologlar ish olib bormoqda.

Umumiy, yosh davrlar, pedagogik hamda bolalar psixologiyasi, mehnat psixologiyasi va boshqa psixologiya fanining tarmoqlarining muammolari bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa oxirgi o'n yillik ustida ilmiy izlanishlar shiddat bilan olib borilmoqda.

Oxirgi vaqtlarda rahbar va hodimlarning ishdagi kollektivning sotsial-psixologik muammolarini o'rganish bo'yicha ilmiy ishlar rivojlantirilmoqda. Psixologlar tomonidan insonlar bilan ishlashni takomillashtirish, kollektivda normal psixologik muhitni yaratish, yosh xodimlarning individual psixologik xususiyatlariga qarab munosabatda bo'lish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Oxirgi yillarda respublikamiz psixologlari maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, oliy o'quv yurtlarida ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha katta ishlar olib borilmoqda. Asosiy izlanishlar shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish va rivojlanirish yo'li bilan ta'lim sohasidagi shaxslarga qaratilgan. Aktiv muloqot, o'zlikni anglash, qobiliyatlarni, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan treninglar o'tkazilmoqda.

Psixologik nuqtai nazardan kasbga yo'naltirish bo'yicha yoshlar o'rtasidagi ishlar O'zbekistondagi psixologik izlanishlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu

muammo bo'yicha respublika pedagogika oliy o'quv yurtining o'qtuvchi va aspirantlari kollektivi e'tibori qaratilgan. monografiyalar hamda o'quv uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqilgan.

Bu muammolar bo'yicha izlanishlar O'zbekiston Milliy Universiteti, Nizomiy nomidagi Pedagogika instituti, O'zbekiston jismoniy tarbiya institutlaridagi maxsus tashkil etilgan laboratoriyalarida olib borilmoqda.

Respublikada kasbiy tayyorgarlik va kasbga yo'naltirish psixologiya maktablari tashkil etilmoqda. O'zbekiston Respublikasining o'ziga xos kasblarini hamda buning asosida kasbiy muhim sifat va xususiyatlarni bu kasblar uchun kerak bo'lgan obyektiv xususiyatlarini o'rganish va tavsiflash bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Bu muammolar bo'yicha izlanishlar keyinchalik ham olib boriladi.

Texnika ishlariga oid, differensial, sotsial psixologiya, sport psixologiyasi, psixologiya tarixi muammolari bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda.

Maktablarda ta'limni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega differensial psixologiyaning muammolarini B.Qodirov o'rganmoqda.

Alohida sport turlariga ixtisoslashtirilgan psixologik tuzilishlarga, sport mahoratini yuksaltirish jarayonida talabalarning psixik holatlari; bo'lajak o'qtuvchining kasbiy xususiyatlari shakllanishida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulatlari ta'siriga bag'ishlangan sport psixologiyasi bo'yicha ishlar amalga oshirildi (Z.G.Gapparov)

O'zbekistonda psixologiyaning sotsial ehtiyojlarini, odatiy va real imkoniyatlarni (rivojlanish bosqichi) hisobga olgan holda, eng zarur va kelajagi bor psixologik izlanish yo'nalishlaridan quyidagilarni ko'rsatish mumkin: etnopsixologiya, oila psixologiyasi, sotsial psixologiya, diniy psixologiya.

Psixofiziologiya ham juda dolzarb masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Professor B.R.Qodirovning izlanishlari bosh miya funksiyasi tizimi hamda uning eslab qolish, fikrlash, ma'lumotlarni qayta ishlash hamda o'zini tartibga solish va refleksdagi ahamiyatini o'rganishga qaratilgan.

Neyropsixologiya bo'yicha dastlabki ishlar amalga oshirildi. Masalan, bosh miya suyagi tepa qismi zararlanganda miya qismining taktil sezgilarning shakli o'rganildi.

Butun mamlakat psixologlarining faoliyati shaxsning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan.

O'zbekiston Milliy Universiteti va Nizomiy nomidagi Toshkent shahar pedagogika institutlarining psixologiya kafedralarida umumiy, yosh davrlari, pedagogik psixologiya, bolalar va sotsial psixologiyaning turli muammolarini o'rganayotgan aspirantlar ta'lim olishmoqda.

O'zbek tilidagi psixologik adabiyotlar nashri katta o'rin egallamoqda (original hamda tarjima qilingan). Har yili Nizomiy nomidagi Toshkent shahar pedagogika institutining, O'zbekiston Milliy Universiteti va O'zbekiston ilmiy izlanish institutlari kafedralarining ilmiy ishlari majmuasi nashr qilinmoqda.

Muhim muammolarga, xususan oxirgi vaqtlarda – maktablarni isloh qilishga bag'ishlangan respublika ilmiy konferensiyalari va ilmiy kengashlarni o'tkazish an'anaga aylandi.

Filialning faoliyati O'zbekiston Respublikasi hamda Rossiya Federatsiyasi qonunlari doirasida amalga oshirilmoqda.

Filialga abituriyentlarni qabul qilish hamda bitiruvchilarni attestatsiyadan o'tkazish M.V.Lomonosov nomidagi MDU tomonidan qo'yiladigan talablar, tartib va muddatlarga binoan amalga oshiriladi.

Filialda ta'lim berish M.V.Lomonosov nomidagi MDU tomonidan tasdiqlangan o'quv rejasi va dasturlari asosida olib boriladi.

M.V.Lomonosov nomidagi MDUni bitirganligi haqidagi filial bitiruvchilariga taqdim etiladigan diplom O'zbekiston respublikasida oliy ta'lim hujjati sifatida tan olinadi.

Filial faoliyatining maqsadi va predmeti:

5. Barcha kvalifikatsion darajadagi va akademik darajalardagi, chuqur professional bilimlarni hamda o'zining ilm sohasi doirasidagi masalalarni yuqori madaniyat va fuqarolar faolligi asosida o'quv jarayoni va ilmiy izlanishlarga bog'lovchi mutaxasislarni tayyorlash.

6. Yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda M.V.Lomonosov nomidagi MDUning ilmiy hamda ma'orifga oid potensialni qo'llash yo'li bilan akademik va universitetlarning fanlarini integratsiya qilish. Tabiiy-ilmiy tartibga o'quvchilarning qiziqishini tarbiyalash orqali iqtidorli yoshlarni ilmiy izlanishlarga jalb qilish,

7. Insoniyat sivilizatsiyasini va rivojlanishini inson bilimini oshirish maqsadida dunyo ilmiy izlanishlaridafaol qatnashish yuqori malakali ilmiy pedagogik kadrlarni tayyorlash, Mutaxasislarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash (shu jumladan, aspirantura va doktorantura orqali) ilmiy bilimlarni tarqatish va propaganda qilish, madaniy-ma'rifiy faoliyat dunyo xalqlarining madaniyatini o'zaro boyitish jarayoni.

8. Yuqori malakali mutaxasislarni tayyorlash va ilmiy tadqiqot faoliyatini amalga oshirish maqsadida O'zbekiston, Rossiya va boshqa chet davlatlar jamoalari bilan o'zaro hamkorlikni kengaytirish

9. Darsliklar, o'quv uslubiy qo'llanmalar va boshqa adabiyotlarni tayyorlash

10. Professor o'qituvchilarni yangi ta'lim va mutaxasisliklar yo'nalishi bo'yicha qayta tayyorlash va malakasini oshirish.

11. O'quv va ilmiy adabiyotlarni nashr qilish uchun matbuotchilik faoliyatini tashkil qilish

M.G.Davletshin maktabi

M.G. Davletshin 1923-yil 11-noyabrda Orenburg shahrida tug'ildi. Toshkent shahrida o'rta maktabni tamomlagandan so'ng undagi tashkilotchilik ishiga bo'lgan qobiliyati tufayli rayon kamsamol qo'mitasi yo'llanmasi asosida aviatsiya zavodiga ishga yo'llandi. Slesorning shogirdilikdan mehnat faoliyatini boshlab u qisqa muddat ichida kadrlar tayyorlash bo'limining usta instruktoriga darajasigacha o'sdi.

1944yildan 1954-yilgacha Davletshin komsomol, kasaba uyushmasi va partiya organlarida ishlab, zavodning komsoliga kotibning yordamchisidan O'zbekiston komsomoli markaziy komitetining kadrlar bo'yicha sekretari lavozimlarida ishladi.

1957-yil u "5-7sinf o'quvchilarida texnik qiziqishlarni shakllantirish" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi va 1960-yil psixologiya kafedrasi dotsenti ilmiy unvoniga tayinlandi.

Nizomiy nomidagi pedagogika institutining o'quv ishlari bo'yicha prorektori sifatida 11 yil bo'la turib M.G.Davletshin institutda o'quv tarbiya jarayonini takomillashtirish bo'yicha kata ishlarni amalga oshirdi.

1971-yil M.G.Davletshin "maktab o'quvchilarining texnik qobiliyati psixologiyasi" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi. texnik qobiliyatlar strukturasi va o'qish va tarbiya jarayonida ularni shakllantirish shartlari o'sha yilda ko'p yillik izlanishlari natijasi monografiya sifatida chop etildi.

Professor Davletshin yosh psixologlarva tadqiqotchilarga maslahat berish bo'yicha katta ish olib bordi.

Yoshlarni mehnat ta'limida va kasbga yo'naltirish psixologiyasi muammolarini yaratishga professor Davletshin ko'p e'tibor qaratgan. 1979-yilda A.G.Kovalyov va V.A.Kruttetski hammuallifligida M.G.Davletshinning "Qobiliyatlar tashhisi" (o'zbek tilida) monografiyasi chiqdi.

Unda qobiliyatlar muammolari nazariyasi, ularning strukturasi va ularning tashhisi masalalari – adabiyot, matematika va texnika qobiliyatlari misolida yoritilgan.

Umuman olganda professor Davletshin tomonidan psixologik limning turli masalalari bo'yicha 70dan ortiq ilmiy ishi nashr qilingan.

Psixologiya fakulteti ("Psixologiya" mutaxassisligi) o'qish muddati 5 yil. Xalq xo'jaligi tizimida, ta'limda, sog'liqni saqlashda, boshqarishda aholiga ijtimoiy yordam masalalarini majmual hal qilishda qatnashuvchi mutaxasislarni tayyorlash maqsadi hisoblanadi. Ular quyidagi kasb faoliyatini amalga oshirishlari mumkin: tashxis qilish va korreksiya; ekspertlik va maslahat; o'quv tarbiya; ilmiy tadqiqot; madaniy-ma'rifiy.

Yoshlarni tarbiyalash, oliy pedagogic ta'limni rivojlantirish, malakali kadrlarni tayyorlashdagi xizmatlari uchun M.G.Davletshin "Hurmat Belgisi" ordeni, "Fidoiy mehnati uchun", "1941-1945 yillardagi ulug' vatan urushi g'alabasining 30 yilligi" medallari bilan, SSSR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining "Ishdagi a'lo yutuqlari uchun" nishoni, "O'zSSR xalq ta'limi a'lochisi" nishoni O'zSSR oliy soveti prezyudimining bir nechta faxriy yorliqlari bilan taqdirlangan.

Pedagogic ilm va kadrlarni tayyorlashni rivojlantirishga qo'shgan hissalarini uchun professor Davletshinga 1975-yil "O'zSSRda hizmat ko'rsatgan fan arbobi" faxriy unvoni berildi.

O'zbekiston psixologiya fani asoschisi, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi, psixologiya fanlari doktori professor Muhammad Gabdulgalimovich Davletshin

II. BOB. O'zbekistonda sport psixologiyasi fani va uning tarixi

Bugungi psixologik adabiyotlar sport psixologiyasi rivojlanishining tarixiy jarayonlarini hanuzgacha to'la -to'kis qamrab olmagan. Umuman olganda, sport psixologiyasi fanining paydo bo'lishiga Germaniya, AQSH, Italiya, Kanada, Rossiya va boshqa davlatlar olimlarining ilmiy ishlari sabab bo'lgan. Ayniqsa bu XIX asr oxiri va XX boshlarida, ya'ni psixologiya falsafadan ajralib chiqib, mustaqil eksperimental fan maqomini olgandan so'ng, yanada yaqqol sezila boshladi. Ayni shu davrlarda inson xulq-atvori va harakatlariga oid bir qator ilmiy ishlar paydo bo'ldi. (Vundt, Torndayk, Uotson, Byuxner va boshqalar.)

"Sport psixologiyasi" tushunchasi va bu sohadagi bilimlar ilk marotaba bugungi olimpiya o'yinlarining asoschisi P'er de Kubertenning maqolalarida, 1900-yilda paydo bo'ldi. O'shanda u "Sport psixologiyasi" nomli maqola e'lon qilgan bo'lib, mazkur ish asosan falsafiy xarakterga ega edi. 1913-yilda Lozanna shahrida P'er de Kubertenning tashabbusi bilan Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi tomonidan sport psixologiyasi bo'yicha maxsus kongress chaqirildi va shu tariqa ushbu soha "dunyoga keldi" hamda o'z maqomini oldi.

Biroq, u paytlarda hali sport psixologiyasi muammolarining haqiqiy ma'nodagi ilmiy ishlanmalari deyarli yo'q edi. Qolaversa, sport psixologiyasini hali ilmiy bilimlar sohasidagi maxsus yo'nalish sifatida tan olishmagan edi. Bu avvalo, sport o'sha davrlarda hali yaxshi rivojlanmaganligi bilan bog'liq edi. Sport psixologiyasining muammolari faqatgina ayrim jamoat arboblari va olimlarning qiziqishlari manbai edi, xolos. SHunday bo'lishiga qaramasdan, P'er de Kubertenning tashabbusi va Lozanna Kongressi sport psixologiyasi muammolarini o'rganishda ma'lum darajadagi turtki bo'ldi. Natijada XX asrning 20-yillaridan keyin bu masalalar bo'yicha Fransiya, Germaniya, AQSH, Rossiya va boshqa mamlakatlarda faol ilmiy tadqiqotlar olib borila boshlandi.

Masalan, Fransiyada sportchining ijtimoiy psixologiyasi sohasida bir qator tadqiqotlar o'tkazilgan. Mazkur ishlarning mualliflari YU. Karrara, M. Bernard va M. Buellar edi. YU. Segal esa nevrozlarni hamda ularni davolash vositalarini o'rgangan.

Psixolog Riu rahbarligi ostida "Sport psixopedagogikasi" nomli to'plam e'lon qilingan. Germaniyada bu borada olib borilgan ishlarni Nyumannning "Sport va shaxs" (1957), "Sportda motivatsiya" (1971) kabi asarlarining paydo bo'lishi bilan belgilash mumkin. Italiyada esa sport psixologiyasi sohasidagi eng katta ishlar sport psixologiyasi xalqaro jamiyatining birinchi Prezidenti F. Antonelli tomonidan amalga oshirilgan. Uning muallifligida "Psixologiya va sport psixologiyasi" nomli kitob nashr etilgan bo'lib (1960), unda muallifning uzoq yillar davomida olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijalari umumlashtirilgan.

Sport psixologiyasi fan sifatida eng taraqqiy topgan mamlakatlardan biri AQSH da jadal rivojlandi. Amerikalik olimlar X. Frenelik, A. Sleyter-Xemmel va boshqalar sport psixologiyasi fani rivojiga ulkan hissa qo'shdilar. Ularning tadqiqotlari markaziga sportchi shaxsi qo'yilgan edi. Asosiy usullari shaxs ko'rsatkichlari hamda testlardan iborat bo'lgan.

AQSHning eng mashhur sport psixologi B. Krettidir. U 30 dan ortiq shu sohaga oid kitobning muallifidir. Uning kitoblari dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilinib, sport murabbiylari tomonidan, MDH mamlakatlari olimlari, jumladan O'zbekiston olimlari tomonidan ham amaliyotda keng qo'llaniladi.

Kanadada Persival (Universitet direktori) ning ishlari ayniqsa mashhur bo'lib, ular asosan sport sotsiologiyasi sohasini o'rganishga yo'naltirilgandir. U sportchilarning sport murabbiylariga bergan baholarini o'rgangan.

SHarqiy Evropa mamlakatlarida MDHda qo'lga kiritilgan sport natijalarining keng ta'siri ostida sport psixologiyasi nihoyatda rivojlandi. Zero, bu mamlakatlarda sport psixologiyasi davlat darajasida taraqqiy ettirildi.

Sobiq CHexosloviyada psixolog olimlar motivatsiya muammolarini ishlab chiqqan bo'lib, ushbu masala sportchi va sport murabbiylarini psixodiagnostikadan o'tkazish usullariga asoslangan edi. (Vanek, Goshek, Svoboda, Motsak va boshqalar)

Bolgariyadagi olimlar sportchini psixologik jihatdan tayyorlash va guruhlar psixologiyasi bilan bog'liq muammolarni o'rgandilar. (F. Genov, Genova va boshqalar).

Rus olimlari I.M.Sechenov, P.F.Lesgaftlar o'z ilmiy ishlarida inson psixikasining rivojlanishiga uning harakatlari nihoyatda muhim ta'sir ko'rsatishini isbotladilar. I.P.Pavlovning oliy nerv faoliyati qonuniyatlari haqidagi ta'limoti sport psixologiyasi muammolarini hal etishda keng qo'llanildi. MDHda sport psixologiyasiga oid dastlabki tadqiqotlar professor P.A. Rudik tomonidan amalga oshirilgan edi. Uning tadqiqotlari mashqlarning tahliliga va harakat reaksiyalarini o'rganishga bag'ishlangan edi. 1958 yilda u jismoniy tarbiya institutlari uchun psixologiya va sport psixologiyasi bo'yicha ilk darslikni yozdi.

Professor A.S.Puni musobaqalarning sportchi psixikasiga ta'sirini o'rgandi. SHuningdek MDHda sport psixologiyasining rivojlanishiga munosib hissa qo'shgan ilk qaldirg'ochlar sifatida T. Strelsov, G. M. Gagaeva, O.A. CHernikova va boshqalarni tilga olib o'tish mumkin.

1913-yildan soʻng, 1965-yilda Rimda sport psixologiyasi Kongressi qaytadan tashkil etildi. Ushbu kongressda Sport psixologlarining xalqaro jamiyati (SPXJ) tashkil topdi va u doimiy faoliyat yurituvchi organini, shuningdek jamiyat Prezidenti - F. Antonellini sayladi. (XOK— Xalqaro olimpiya komiteti prezidenti).

SPXJ oʻz faoliyatini jadal rivojlantirib bordi. Rimda boʻlib oʻtgan kongressdan soʻng yana bir qator kongresslar boʻlib oʻtdi: 1968-yilda AQSHda, 1973-yilda Ispaniyada, 1977-yilda CHexiyada, 1985-yilda SHvetsariyada, 1986-yilda Fransiyada va hokazo.

1970-yildan buyon SPXJning rasmiy organi boʻlgan “Sport psixologiyasi” xalqaro jurnali nashr etib kelinmoqda.

SPXJ ning tashkil etilishi sport psixologlarining mintaqaviy birlashmalarining paydo boʻlishiga sabab boʻldi. Masalan, 1967-yilda sport psixologlarining SHimoliy Amerika jamiyati tashkil etildi, 1969-yilda esa sport psixologlarining Evropa Assotsiatsiyasi FEPSAK, SHilling T. (SHvetsariya), Kunat (Germaniya) va boshqalar prezidentligida tashkil topdi. SHundan soʻng turli yillarda Kanada, YAponiya, Germaniya, Angliya, Fransiya, Braziliya, Avstriya, Misr va boshqa mamlakatlarda ham sport psixologiyasining milliy jamiyatlari tuzildi. 1987-yilda MDH sport psixologlari federatsiyasi tashkil etilib, uning Prezidenti qilib A.V. Rodionov saylandi, mazkur kitob muallifi Z.G.Gapparov esa ushbu Federatsiya Prezidiumining aʼziligiga saylandi.

Sport psixologiyasi haqidagi maʼruzalarni XVIII va XX Xalqaro psixologik kongresslar: 1972-yil Myunxenda boʻlib oʻtgan ilmiy Olimpiya Kongressi, 1979-yil Moskvada boʻlib oʻtgan “Bugungi jamiyatdagi sport” mavzuidagi Xalqaro Kongress dasturlarida ham koʻrish mumkin. SHuningdek, sport psixologiyasi boʻyicha Kyoln shahrida 1991 yil, Moskva shahrida 1992-yil, Rostov-Don shahrida 1994-yil va nihoyat yana Moskva shahrida 1995-yillarda Xalqaro Kongresslar oʻtkazildi va oʻtkazilib kelinmoqda.

Oʻzbekistonda sport psixologiyasi fan sifatida dastlab Oʻzbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutining pedagogika va psixologiya kafedrasida dunyoga keldi. Mazkur kafedraning mudiri dotsent L.E.Lebedyanskaya boʻlib, u ushbu lavozimda 1962-yildan 1972 yilga qadar samarali faoliyat yuritdi. Ana shu yillar mobaynida u “Sport psixologiyasi”ning metodologik asosini ishlab chiqdi, aynan shu muallif tomonidan oʻsha paytlarda institut talabalariga mazkur kurs boʻyicha beriladigan darslarning barcha oʻquv huiiatlari ishlab chiqildi.

Sport psixologiyasining fan sifatida oyoqqa turishida Oʻzbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti pedagogika va psixologiya kafedrasida bilan Moskva shahridagi Markaziy Davlat jismoniy tarbiya institutning psixologiya kafedrasida oʻrtasidagi aloqalari juda katta taʼsir koʻrsatdi. Oʻsha paytlarda mazkur institutni jismoniy tarbiya Oliy Oʻquv yurtlarida sport psixologiyasini oʻquv predmeti sifatida oʻqitilishining asoschisi, professor P.A.Rudik boshqarar edi.

Oʻzbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutida umumiy va sport psixologiyasini oʻqitishning farqli tomoni shunda ediki, bu erda maʼruzaviy mashgʻulotlardan soʻng seminar mashgʻulotlari emas, balki laboratoriya mashgʻulotlari oʻtkazilar edi. Ushbu mashgʻulotlarda talabalarning maʼruzalardan olgan bilimlari talabalarning oʻzlarida tajribalar oʻtkazish yoʻli bilan mustahkamlanardi. Tadqiqotlarning natijalari yoʻriqnomalar boʻyicha ishlab chiqilar, soʻngra xulosalar chiqarilardi va talabalar tajriba yoʻli bilan qoʻlga kiritilgan maʼlumotlar asosida oʻzlari mustaqil xulosalarga kelardilar (oʻquv mashgʻulotni shu tarzda tashkil etish anʼanasi hozirgacha saqlanib kelmoqda).

SHunday qilib, institutdagi laboratoriya mashgʻulotlari koʻproq ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar olib borish xarakterini kasb etardi. Laboratoriya mashgʻulotlarining mazmuni Moskva va Leningrad jismoniy tarbiya institutlari psixologiya kafedralari tomonidan nashr etilgan uslubiy qoʻllanmalar asosida doimiy ravishda yangilanib borilgan.

Sport psixologiyasi fanidan o‘zbek tilida dotsent N.A.YAx‘yarov va Z.T.Sayitmetovalar dars berganlar.

Bugungi kunda sport psixologiyasi fani pedagogik universitetlarning jismoniy tarbiya fakultetlari o‘quv dasturlariga kiritilgan, shuningdek u Milliy universitetning psixologiya fakultetida ham o‘qitilmoqda. 2003 yilda Milliy universitetda “Sport psixologiyasi” mutaxassisligi bo‘yicha magistratura ochildi.

Laboratoriya mashg‘ulotlarining doimiy yangilanib borilishi ushbu mashg‘ulotlar uchun zurur psixologik apparaturalarni, uskuna va jihozlarni yaratishni taqazo etadi. SHuni ta‘kidlash joizki, psixologiya fani uchun zarur ilmiy asbob -uskuna va jihozlarni ishlab chiqish va tayyorlash bo‘yicha hech qanday maxsus tashkilotlar bo‘lmagan va hozirgacha ham yo‘q. 1966 yilda O‘zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutining pedagogika va psixologiya kafedrasida Moskva jismoniy tarbiya insitutining bitiruvchisi bo‘lgan o‘qituvchi Z.G.Gapparov tomonidan ilk psixologiya o‘quv ilmiy laboratoriyasi tashkil etildi. Ushbu laboratoriyaning yaratilishi kafedraning sport psixologiyasi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar faoliyatining boshlanishiga yordam berdi. Dastlabki tadqiqotlar asosan psixofiziologik xarakterga ega bo‘lib, ular qilichbozlarning harakatlaridagi assimetriyalarni o‘rganishga yo‘naltirilgan edi. Ushbu mavzu Z.G.Gapparov tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, unga L.E.Lebedyanskaya rahbarlik qilgan (1966-1969 yillar).

O‘zbekistonlik sport psixologlari ilk bor 1967 yilda xorijda bo‘lib o‘tgan ilmiy anjumanda o‘z ilmiy tadqiqotlari bilan ishtirok etdilar. O‘shanda Tbilisi shahrida sport psixologiyasi bo‘yicha Umumittifoq konferensiyasi bo‘lib o‘tgandi. Ushbu anjumanda xamyurtlarimiz tomonidan 2 ta ma‘ruza qilingan (L.E.Lebedyanskaya, Z.G.Gapparovlar tomonidan) ushbu ma‘ruzalar “Qilichbozlardagi harakat assimetriyalari” va “Funksional assimetriya qilichbozlarning sport tayyorgarligi holatining mezoni sifatida” deb nomlangan.

Ana shunday muvaffaqiyatli chiqishlardan so‘ng O‘zbekistonlik psixologlar keyingi yillarda sport psixologiyasi bo‘yicha o‘tkazilgan barcha konferensiya, simpozium, seminarlarda muntazam qatnashib bordilar. Ular tomonidan “Qilichbozlardagi oraliqni his qilishning psixologik xususiyatlarini o‘rganish” (Z.G.Gapparov), “Ot sportida ixtisoslashgan idroklarni o‘rganish” (dotsent L.E.Lebedyanskaya) mavzulari xar tomonlama tadqiq etilgan. 1969 – 1972 yillar mobaynida psixolog Z.G.Gapparov Moskvadagi markaziy jismoniy tarbiya instituti (GSOLIFK)ning professor P.A.Rudik rahbarlik qilayotgan psixologiya kafedrasining maqsadli aspiranturasida tahsil oldi. Professor O.A.CHernikova rahbarligi ostida Z.G.Gapparov tomonidan “Qilichbozlardagi oraliqni his qilishning psixologik xususiyatlarini o‘rganish” mavzusida dissertatsiya yozilib muvaffaqiyatli tarzda himoya qilindi. Mazkur nomzodlik dissertatsiyasi hozirgi kunga qadar O‘zbekistondagi “Sport psixologiyasi” fani bo‘yicha yagona hisoblanadi.

Moskva tajribasi kafedra psixologlarining o‘quv - ilmiy ishlarining yanada takomillashtirilishiga xizmat qildi.

O‘zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutining pedagogika va psixologiya kafedrasida yaqin xorijdagi davlatlar, xususan, Sankt-Peterburg, Omsk, Kyoln shaharlaridagi jismoniy tarbiya institutlarining psixologiya kafedralari bilan o‘z aloqalarini yanada kengaytirdi.

Mazkur kafedra olis xorij mamlakatlarida ham sport psixologiyasi bo‘yicha bilimlarning tarqatilishiga o‘zining munosib hissasini qo‘shdi (dotsent Z.G.Gapparov 1983-1987 yillar davomida Jazoirning institutlarida “Psixologiya” va “Sport psixologiyasi” fanlaridan dars berdi).

1980 yilda kafedradagi olimlar safi yangi o‘qituvchilar bilan to‘ldirildi. Ayni shu yillarda kafedraga M.A. Tursunova, N.I.Ivanova va 1988 yilda esa T.P.Predibaylolar kelib qo‘shildilar

ularning kelishi bilan kefadradagi ilmiy tadqiqot ishlarning mavzu doirasi yanada kengaydi. Dotsent Z.G.Gapparov xabarligi ostida ular tomonidan ixtisoslashgan idroklarni o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. Mazkur tadqiqotlarning natijalari Kaunas shahrida bo'lib o'tgan sport psixologiyasi bo'yicha xalqaro konferensiyada ma'ruza qilindi.

M.A.Tursunova ushbu anjumanda "Velosportda ixtisoslashgan idroklarni o'rganish masalasiga doir" mavzuida, N.I.Ivanova esa "Suzish sportchilarida vaqtni his etish bo'yicha ixtisoslashgan idroklarni o'rganish" mavzusida ma'ruza qildilar.

Sobiq ittifoqda sport psixologiyasi hali alohida fan sifatida ajralib chiqmagan, shuningdek uning alohida boshqaruv organlari ham yo'q edi. 1987-yilda Moskvadagi markaziy davlat jismoniy tarbiya instituti (GSOLIFK) qoshida simpozium o'tkazilib, unda sobiq ittifoqning barcha Respublikalaridan psixolog mutaxassislar ishtirok etdilar. Simpoziumning ta'sis majlisida sobiq ittifoqda sport psixologlari federatsiyasi tashkil etildi va, O'zbekiston psixologlari vakili Z.G.Gapparov esa mazkur majlisda qatnashdi.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutida magistratura va aspirantura ochilishi munosabati bilan zamonaviy talablarga javob beradigan psixologiya laboratoriyasini tashkil etish masalasi kun tartibiga keskin qo'yildi, zero sport psixologiyasi fani magistrantlar o'quv dasturiga kiritilgan edi. 2003 yilda institut rektoratining yordamida pedagogika va psixologiya kafedrasini mudiri dotsent Z.G.Gapparov tomonidan psixologiya laboratoriyasi tashkil etildi va zarur uskuna va jihozlar, zamonaviy informatsion-texnologiyalar bilan ta'minlandi.

Magistrantlar, aspirantlar, kafedraning professor o'qituvchilarining o'quv va ilmiy faoliyatlarini ta'minlash maqsadida kafedrada psixologik tadqiqotlar uchun PSI-10 kompyuter dasturi (kompyuterlashtirgan psixodiagnostika usullari) ishlab chiqildi, shuningdek talabalar bilan laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish uchun kompyuter o'quv dasturlari yaratildi (Z.G.Gapparov).

Laboratoriyaning tashkil etilishi xamda psixologik tadqiqotlar o'tkazish uslublariga zamonaviy axborot texnologiyalarining joriy etilishi psixologiya fanining rivojlanish tarixida va uning sport faoliyatiga tatbiq etilishida muhim bosqich bo'ldi. SHunday qilib laboratoriyadan Respublikamizning har xil sport turlari bo'yicha terma jamoalarini ilmiy ta'minlash maqsadida foydalanilib, bunda kafedra o'qituvchilaridan M.A.Tursunova, T.P.Predibaylo va Z.T.Sayitmetovalar faol ishtirok etdilar.

Olib borilgan psixologik tadqiqotlar talabalarning diplom ishlarida, magistrlik, nomzodlik dissertatsiyalarida o'z ifodasini topdi.

Psixologiya laboratoriyasi psixologik tadqiqotning yangi uslublari yaratilishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Xususan "FOSBERI" uslubi bilan balandlikka sakrashning ritm va sur'at strukturalarini aniqlash uchun xizmat qiluvchi "RTS-PV" kompyuter dasturi, sinxron suzish musobaqaviy kompozitsiyalarining ritm va sur'atli strukturalarini aniqlashga xizmat qiluvchi "SINXRO" dasturi hamda yangi o'rganayotgan slalomist – eshkakchilarda xotirani rivojlantirishga mo'ljallangan "SLALOMIST" dasturlarini alohida tilga olib o'tish mumkin. Futbolchilarda taktik tayyorgarliklarni takomillashtirish maqsadida "TAKTIK" kompyuter dasturi ishlab chiqildi. Ushbu barcha kompyuter dasturlaridan magistrlik va nomzodlik dissertatsiyalarida, shuningdek Respublikamizning terma jamoalari sportchilarining psixologik tayyorgarligini takomillashtirishda samarali foydalanildi. Mazkur barcha kompyuter dasturlarining muallifi dotsent Z.G.Gapparov bo'ldi.

Respublikamiz terma jamoalarini 2008 yil Pekinda bo'lib o'tgan XXIX Olimpiada o'yinlarida ishtirok etish uchun tayyorlash ham nihoyatda muhim voqea bo'ldi. O'zbekiston

Respublikasi Hukumati Olimpiada ishtirokchilarining psixologik tayyorgarligiga juda katta e'tibor qaratdi.

2008 yilning 1-fevraldan 20-fevraliga qadar O'zbekistonning etakchi psixologlari Rossiya psixologlarining o'z terma jamoalarini qanday qilib psixologik tayyorgarliklarini ta'minlashlarini o'rganish uchun Rossiya davlat jismoniy tarbiya, turizm va sport universitetiga (Moskva) va Jismoniy tarbiya Akademiyasiga (Sankt-Peterburg) xizmat safariga yuborildilar. O'sha yilning may oyida O'zbekiston Respublikasi sport murabbiylari ishtirokida "YUqori sport natijalari uchun psixologik tayyorgarlik" mavzusida seminar o'tkazilib, unga rossiyalik etakchi psixolog, pedagogika fanlari doktori, professor A.V. Rodionov taklif etildi.

2009 yilning sentyabr oyida O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutining pedagogika va psixologiya kafedrasida "Sport psixologiyasi" ta'lim yo'nalishi ochildi va bu yo'nalish bo'yicha 21 nafar talaba qabul qilindi.

Asosiy adabiyotlar

25. Myers David G., DeWall C. Nathan "Psychology" Worth Publishers. USA, 2015.
26. B.R.Hergenhahn, Tracy Henley "An introduction to the History of Psychology". More Buying Choices. USA, 2013.
27. Haydarov F.I. va boshqalar. Psixologiya tarixi. (Ma'ruzalar matni). T. 2003.
28. Jdan A.N. Istoriya psixologii. M.: MDU, 1990.
29. Marsinkovskaya T.V. Istoriya psixologii. M., 2002.
30. Yakunin V.A. Istoriya psixologii: Uchebnoye posbiye. –SPb.: Izd-vo Mixaylova V.A., 2001. – 379 s.

Qo'shimcha adabiyotlar

8. Psixologiya. Uchebnik. /Pod. Redaksiyey A.A.Krylova.-M.: PBOYuL M.L.Zaxarova, 2001.-584 s.
9. Sokolova Ye.Ye. Trinadsat dialogov o psixologii. - M., 1995.
10. Sunnatova R.I. Karimova V.M.,Tadjibayeva R.N. Mustakil fikrlash. Toshkent, 2000.
11. Fromm E. Psixologiya chelovecheskoy destruktivnosti. M. 2000 g.
12. Xayrullayev M.M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Toshkent : O'zbekiston, 1995.
13. Xrestomatiya po obshchey psixologii. Psixologiya pamyati? Pod. red. Yu. B. Gippenreyter, V, Ya. Romanova. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001.
14. Yung K.G. Ocherki po analiticheskoy psixologii.-Mn.: OOO "Xarvest", 2003.-528 s.

1-Mavzu: Psixologiya tarixi fanining soha sifatida shakllanishi, predmeti, maqsad va vazifalari.

Reja

1. **Psixologiya tarixi predmeti va vazifalari.**
2. **Psixologik bilimlarning yuzaga kelish shart-sharoitlari va rivojlanish qonuniyatlari.**
3. **Psixologiya fanining antik davrdagi rivojlanish tarixi.**
4. **Psixologiya tarixi metodlari va manbalari.**

Psixologiya tarixi fani boshqa fanlar singari o'z o'tmishiga ega bo'lib, inson psixikasi va uning paydo bo'lishi haqidagi mumtoz nazariy ma'lumotlar tizimidan iboratdir.

Avvalombor, faning maqsadi, predmeti, vazifalarini tushintirishda xronologik yondashish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki xar bir davr psixologik qonuniyatlar va jarayonlarni tushintirishda qiziqarli va bahsbop fikr mulohazalarni qamrab oladi. Psixologiya tarixi fanining **predmeti** psixik voqelikni emas, uning haqidagi tasavvurlarning aniqlanish boqsichlarni o'rganadi.

SHuning uchun fanning predmeti davrlashtirish asosida o'rganiladi. Psixologiya so'zining lug'aviy ma'nosi grekcha "psyche"-ruh, jon "logos"-ta'limot so'zlarini anglatib, inson psixikasini tadqiq etuvchi fandır. Bundan farqli ravishda psixologiya tarixi o'z predmetida fan haqidagi ilk qarashlardan hozirgi zamonaviy psixologiyagacha yaratilgan nazariyalar, ilmiy qarashlar, ilmiy tamoyillar, turli ta'limotlar va fikr psixologiya fani psixik hayot faktlari, mexanizmlarlar mazmunini yoritadi.

Asrlar mobaynida ruh, ong, xulq haqidagi tasavvurlar yuzaga kelgan va bir-biri bilan o'rin almashib kelgan. Psixologiya tarixi ana shu o'rin almashish manzarasini ifodalab beradi. Psixologiya tarixi fanining **vazifasi** - psixika haqidagi ilmiy bilimlarning paydo bo'lishi va keyingi taraqqiyotini tahlil qilishdan iboratdir.

Bizningcha, psixologiya tarixi fanining vazifalari quyidagilarda aks etadi:

1. Psixika haqidagi bilimlar rivojlanish qonuniyatlarini xronologik o'rganish.
2. Fan taraqqiyotida psixologiya fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligini ilmiy ochib berish.
3. Inson ruhiyati haqidagi dastlabki bilimlarning vujudga kelishi va voqe'likni idrok qilinishining miya mahsuli sifatida namoyon bo'lishini tahlil etish.
4. Fanning vujudga kelishida shaxs va uning individual hayotda tutgan rolini o'rganish. Bir so'z bilan aytganda, psixologiya tarixi – bu fanning mantiqiy xotirasidir.
5. Psixologiya fanining butun bir masalalarini metodologik, ilmiy, haqqoniy tarzda yoritishdan iborat.

Psixologiya fani **maqsadi** inson psixikasi rivojlanishining tarixiy taraqqiyotini o'rganish va fanning kelgusidagi rivojini psixologik manbalar bilan asoslashdir.

Antik davr yunon falsafasi qadimiy SHarq – Bobil va Misr, Markaziy Osiyo, Hindiston va Xitoyda paydo bo'lgan diniy-falsafiy ta'limotlar ta'sirida, YUnonistonda yuksak rivojlangan quldorlik jamiyatining tarixiy, iqtisodiy siyosiy va madaniy-ma'naviy shart-sharoitlar asosida vujudga keldi. Miloddan ilgarigi VIII-VI asrlarda Kichik Osiyo, O'rta er dengizi qirg'oqlaridagi shaharlar bilan yaqin SHarq, Kavkaz hamda G'arb mamlakatlari xalqlari o'rtasida savdo, iqtisodiy, madaniy munosabatlar juda ham avj oladi. Bu davrga kelib bu hududlarda qulchilik munosabatlari juda rivojlanadi. Natijada, quldorlik jamiyati YUnonistonda jadallik bilan taraqqiy eta boshlaydi. Ayniqsa, bu hududdagi Milet va Efes shaharlarida quldorlik o'zining yuqori bosqichiga erishadi. Oqibatda, bu shaharlar YUnon ilm-fani va falsafasining beshigiga aylanadi.

Animizm (lot. «anima» - ruh)

Ruh haqida afsonaviy tasavvurlar vujudga keladi. Har bir hissiy idrok qilinayotgan narsa o'zining juftiga ega deb hisoblanadi.

Gilozizm – dunyoning umumiy jonliligi haqidagi ta'limot.

Bu davrda bir qancha maktablar vujudga keldi. Masalan Milet faylasuflari o'z falsafiy qarashlarini tabiiy-ilmiy tushunchalar bilan ifodalaydilar. Bu davrlarda falsafa va boshqa bilim sohalari ham bir-birlaridan ajralmagan holda bir butun shaklda «falsafa» nomi bilan atalar edi.

Ilk yunon faylasuflari Milet shahri falsafiy maktab vakillari: Fales, Anaksimandr va Anaksimandridir. Ular o'zlarining falsafiy asarlarida kosmologizmga oid, ya'ni astronomik bilimlarga oid o'z qarashlarini ifodalab berdilar. Ulardan qadimiy Yunonistonda «etti donishmandning biri» hisoblanib, shuhrat qozongan Fales Bobilliklarning astronomik tassavvurlarini rivojlantirib, qadimgi yunon astronomiyasiga asos soladi. U oldindan quyosh tutilishini aytishga doir o'zining hisoblash usulini ishlab chiqadi va ta'riflab beradi. Anaksimandr esa quyosh soatini ixtiro qilib, gnomon nomli asbob yasaydi va ko'k-osmon gumbazi sferasi doirasi modelini tuzadi. U birinchi bo'lib Yunonistonning geografik xaritasini chizadi.

Demokritning bilish nazariyasi ham muhim ahamiyatga ega. U hissiy bilishning shakli-hissiy sezishni bilishning birinchi bosqichi, deb hissiy bilishni «qorong'i bilish», deydi. Uningcha, chin bilish, haqiqatni bilish, insonning aqliy faoliyati orqali bilishi tufayli yuzaga keladi. Aql bilan bilish bu eng yuqori, eng chuqur, eng to'g'ri bilishdir. deydi Demokrit. U inson bilishda, shubhasiz, hissiy va aqliy bilishni birlikda olib qaraydi.

«Donolik uch holatda: yaxshi fikrlash, yaxshi so'zlash va yaxshi ishda ko'rinadi»-deb yozadi Demokrit. «Fikrlashga vaqt emas, balki tarbiya va tabiat o'rgatadi», -deydi u.

Qadimgi yunon faylasuflaridan juda katta mavqega ega bo'lgan faylasuf Aflotundir. Aflotun (mil. avv.427-347 y.y.) Afina oqsuyak zadoganlaridan bo'lib, avval Kratildan, so'ng Suqrotndan ta'lim oladi va mashhur faylasuf bo'lib etishadi. Aflotun o'zining ob'ektiv idealistik falsafiy tizimini ishlab chiqadi. U «Pir», «Feton», «Teetete», «Davlat», «Parmenid», «Sofist» nomli asarlari va dialoglarida o'z dunyoqarashini, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy nuqtai nazarlarini bayon qiladi.

Mavzu bo'yicha topshiriqlar.

1-topshiriq. Ushbu jadvalni to'ldiring.

<i>Psixologiyaning falsafa tarkibidagi taraqqiyoti er.av.IV asrdan XIX:asr o'rtalarigacha</i>			
No	Asrlar	Fan tegishli bo'lgan yutuqlari	Hozirda ushbu yutuqlarning mavjudligi
1.	Eramizgacha VI asrdan eramizning V asrigacha		
2.	V-VIII asrlar		
3.	XIV-XVI asrlar		
4.	XVII-XIX asrlar		
5.	XIX asrning boshidan XIX asrning 60-yillari		

2-topshiriq. Ushbu jadvalni to'ldiring.

<i>Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi taraqqiyoti XIX:asr 60 yillaridan to hozirgacha</i>			
No	Asrlar	Fan tegishli bo'lgan yutuqlari	Hozirda ushbu yutuqlarning mavjudligi
1.	XIX asrning 60-yillaridan XIX asrning		

	oxirlarigacha		
2.	XX asrning 10 va 30-yillari o'rtalarida		
3.	XX asrning 20 - 30 yillari		
4.	XX asrning 30-yillar oxiri 50-yillari		
5.	XX asrning 60-yillardan shu davrgacha		

Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.

Asosiy adabiyotlar:

6. **Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth**
7. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
8. Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
9. YAroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo'shimcha adabiyotlar:

8. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: «Uzbekistan», 1997.
9. Karimov I.A. Asarlar T.1-16. T.: «O'zbekiston», 1992-2010.
10. Marsinkovskaya T.D., YAroshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
11. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHepman, U.Konroy. – Spb., 1999.
12. Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
13. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
14. YAroshevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
15. YAroshevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

17. <http://www.psychology.net.ru/>
18. www.natlib.uz;
19. www.Sportivniy-psixolog.ru;
20. www.Psixologiya-sporta;
21. [www.ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz)
22. www.childpsy.ru
23. www.edu.uz
24. www.flogiston.ru
25. www.pedagog.uz

2-mavzu. Qadimgi Sharqda psixologik talimotlarning yuzaga kelishi

Reja:

- 1. Abu Nasr Forobiyning psixologiya tarixiga qo'shgan hissasi.**
- 2. Abu Ali ibn Sino meditsina psixologiyasi otasi sifatida.**
- 3. Abu Rayxon Beruniyning psixologiya tarixidagi o'rni.**
- 4. Abu Hamid Muxammad ibn Muxammad al-G'azolliyning psixologik qarashlari.**
- 5. O'rta va sharq mutafakkirlarning qarashlari (6-7 asrlar misolida).**

Abu Nasr Forobiy O'rta Osiyoning emas, sharq olamining mashhur mutafakkiri, qadimgi yunon ilmi va falsafasining SHarqdagi eng yirik targ'ibotchisi va uning rivojiga hissa qo'shgan olimlardan biri, sharq Aristoteli U o'z davrining faylasufi, musiqachisi, shoiri, qomusiy olim bo'lib nom qozondi. U "Aql haqidagi risola", "Falsafadan oldin nimani o'rganish kerak", "Falsafa maktablari", "Logikaga kirish" kabi ko'plab risolalar yaratdi. Faylasuf – falsafaning eng muhim masalalari bo'yicha qator asarlarning muallifi sifatida shuhrat qozondi. U SHarqda qadim yunon falsafasi, ayniqsa, qadimgi dunyoning qomusiy olimi, psixologiya fanining otasi Aristotelning asarlarini o'rganish, ularga sharxlar yozish, g'oyalarini targ'ib etish va yanada rivojlantirishga ulkan hissa qo'shdi. Aristotel "birinchi muallim" deb nom olgan bo'lsa, butun SHarqda Forobiy "ikkinchi muallim" unvoniga sazovor bo'ldi. U insonning ruhiy jarayonlari haqida fikr yuritadi. Forobiyning fikricha, mavjudotning eng buyuk va etuk mahsuli – bu insondir, u o'zining ongi, aqli, sezish organlari orqali olamni har tomonlama o'rganish qobiliyatiga egadir. Aql yordamida inson uni o'rab olgan mavjudotning mohiyatini tushunadi. U mavjudotning yashash shakllari, olamni bilishning yo'l va vositalari, unda ilm-fanning o'rni va ahamiyati masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Uningcha, inson tanasi, miyasi, sezgi organlari tug'ulishida mavjud, lekin aqliy bilimi, ma'naviyligi, ruhi, intellektual va aqliy xislatlari, xarakteri, dini, urf-odatlar bilan muloqotda vujudga keladi. Uning aqli, fikri (tafakkuri), ruhiy yuksakligining eng etuk mahsuli bo'ladi va inson o'z bilimlarini, aqlini rivojlantirib, so'ngra mavjudotning ibtidosi, boshlanishi haqidagi ilmga etib boradi deb ko'rsatadi.

Abu Ali ibn Sino(980-1037)

SHarq tabobat ilmining sultoni, vrach, jamiyatshunos olim 980 yilda Buxoro viloyatining Afshona qishlog'ida tavallud topdi. Ibn Sino o'z hayot yo'li davomida tibbiyot, falsafa, psixologiya, matematika kabi fanlarning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Alloma olamning mavjudligi va insoniyatning yashash tarzini shuningdek, barcha organizmlarning kelib chiqishini o'zaro munosabalar, yani biridan ikkinchisiga o'tishini keng qamrovli o'rgandi. Undan bizgacha 280 dan ziyod asarlar meros bo'lib qolgan. Ulardan 50 tasi tibbiyotga, tabiat va gumanitar fanlarga oid 40 ta, musiqaga oid 3 ta risola, falsafa, mantiq, psixologiya, ahloq-odob va ijtimoiy-siyosiy muammolarga oid 185 ta asarlari qayd etiladi.

Ibn Sinoning fikricha, olam yaxlit murakkabliklar bilan bog'liqdir. Bu bog'liqliklarni har tomonlama tekshirish uchun uni zaruriyat, imkoniyat, voqe'lik va sababiyat tamoyillariga asoslanib o'rganish maqsadga muvofiq sanaladi. Materiya eng sodda bo'laklarga bo'linmaydigan to'rtta shakl, ya'ni havo, o't, suv, tuproqdan iboratdir. Ularning o'zaro birikuvi natijasida murakkab moddiy narsalar tashkil topadi deb ta'kidlaydi. Bu moddiy narsalarning asosi bo'lgan havo, o't, suv, tuproq o'zgar olmaydi ham, yo'qolmaydi ham. Materiya – harakat, vaqt, fazo bilan uzviy bog'liqdir.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048)

SHarq allomalaridan yana biri Abu Rayhon Beruniy ham, buyuk qomusiy alloma va mashhur mutafakkur bo'lgan. U o'zining falsafiy fikrlarida Forobiy va Ibn Sino kabi insonning ruhiy jarayonlar haqidagi qarashlarga e'tibor berdi. U ham ular kabi to'rtta narsani – suvni, olovni, havoni, erni moddiy olamning asosi deb ko'rsatadi.

Abu Hamid Muhammad Ibn Muhammad al-G'ozzoliy (1058-1111)

Abu Hamid Muhammad Ibn Muhammad al-G'ozzoliy yirik musulmon arab faylasufi va mashhur islom ilohiyotchisidir. U Tus shahrida kosib oilasida dunyoga keladi. Uning otasi Muhammad Ibn Ahmad Tusdagi o'zining kichik do'konida ip yigiruvchi, ya'ni g'azzolchilik bilan tirikchilik qiladi. Abu Hamid Muhammadning G'azzoliy taxallusi ham ayni shu otasining kasbidan olingan. Otasi Abu Hamidni o'qimishli inson bo'lishini juda xohlaydi. SHu sababli u o'z vafoti oldidan uy-joyini sotib, o'zining bir ahli solih mutasavvuf do'stiga o'g'lining ilm olish uchun sarflashni vasiyat qiladi. Ota vasiyati amalga oshib, Abu Muhammad G'azzoliy butun islom dunyosi tan olgan benazir faylasuf, buyuk islom ilohiyotchi olimi bo'lib etishadi. U dastlabki ma'lumotni Nishopurda olib, so'ng uni Bag'dodda davom ettiradi. o'qishni tugatib, "Nizomiya" madrasasida islom huquqi – fiqhdan, mantiq va falsafadan dars beradi. So'ng mudarrislikdan voz kechib, 11 yil zohidlikka beriladi.

O'rta asr SHarq mutafakkirlarining qarashlari (VI-XVI asrlar misolida).

Bu davr mutafakkirlari islom dinining cheksiz hukmronlik qilgan sharoitlarida ham olamning tabiati va mohiyati, uning taraqqiyoti, koinotning sirlari, insonning hayoti va uning dunyodagi o'rni haqida, insonda uchraydigan har xil kasalliklarning sabablari haqida diniy qarashlar bilan birga, ulardan tubdan farq qiladigan tabiiy-ilmiy va falsafiy qarashlarni ham ilgari suradilar. Bu bilan ular ilg'or falsafiy dunyoqarashga va tabiatshunoslik bilimlari rivojiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shadilar. Arab xalifaligiga qarashli hududlarda ilm-fanning taraqqiyoti bilan birga, erkin fikr qiluvchi, diniy aqidalardan etishib chiqadilar. Bu mutafakkirlar o'z qarashlari bilan O'rta asr SHarq falsafasiga asos soladilar. Ular o'z qarashlarining dunyoviyligi, o'z asarlarining aql-idrokli, o'qimishlilik, qadimgi yunon-rim falsafiy qarashlari bilan tanish bo'lgan, o'z kuchlari va bilimlariga qattiq ishongan kishilar bo'lishgan edi.

VIII-XIII asrlarda O'rta Osiyoda ijtimoiy-falsafiy fikrlar o'z taraqqiyotining gullab yashnagan davrini kechirdi. Bu jarayonga O'rta va YAqin SHarq mamlakatlaridagi ilmiy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy ta'limotlar ham katta ta'sir ko'rsatdi. Umuman olganda, o'sha davrlarda O'rta Osiyo, O'rta va YAqin SHarq mamlakatlaridagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar bir-biri bilan bog'langan yaxlit jarayon sifatida rivojlandi. Unda qadariylar, murji'alar, mutazila va kalomdan iborat ratsionalistik va insonparvarlik yo'nalishdagi diniy-falsafiy oqimlar, tasavvufning oriflik ta'limoti tarafdorlari, "sof arab-musulmon falsafasi" - mashshoiyunlar (Kindiy, YAh'yo ibn Adi, Nasriddin Tusiy, Ibn Bajja, Ibn Tufayl, Ibn Rushd), Demokritning empirik tabiatshunoslik falsafasi yo'nalishidagi tabiiyunlar (Jobir, Eronshahriy, Roziy, Beruniy, Abu-l-Barakot), amaliy siyosat, davlat va axloq falsafasi (Abu Hanifa, Abu YUsof al-Hirojiy, Mavardiy, Forobiy, Ibn Miskavayh, Ibn Sino, Kaykovus, Nizomul-Mulk, Nasriddin Tusiy, Sa'diy, Hofiz), mantiqshunoslik va hozirgi semantik mantiq falsafasi yo'nalishidagi falsafa (Matta ibn YUnus, YUhana binni Haylon, Forobiy, Abu Sulaymon Mantiqiy as-Sijjistoniy, Ibn Sino, Nasriddin Tusiy, hurufiyalar, Mir Said SHarif Jurjoniy), fan, falsafiy va diniy ta'limotlarni qiyosiy o'rganuvchilar (Ibn an-Nadim, Abu Abdulloh Kotib Xorazmiy, Abdulkarim ash-SHaharastoniyy, Bayhaqiy, Ibn Hallikon, Ibn abi Usaybi'a, al-Forisiy al-Fahriy) kabi oqimlar ta'siri katta bo'ldi.

1-topshiriq.

<i>Qadimgi sharq mutafakkirlarining psixologiya fani taraqqiyotidagi roli</i>				
No	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	Abu Nasr Forobiy			
2.	Abu Ali ibn Sino			
3.	Abu Rayxon Beruniy			
4.	Muxammad al-G'azolliy			

2-topshiriq.

O‘rta asr Sharq mutafakkirlarining qarashlari (VI-XVI asrlar misolida)				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo‘shgan hissasi	Qo‘shimcha izoh
1.	Yoqub Ibn Ishaq al-Kindiy (800-879)			
2.	Ar-Roziy (864-925)			
3.	Ibn Rushd (1126-1198)			

Foydalanish uchun adabiyotlar ro‘yxati.

Asosiy adabiyotlar:

1. **Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth**
2. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
3. Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
4. YAroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

16. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T.: «Uzbekistan», 1997.
17. Karimov I.A. Asarlar T.1-16. T.: «O‘zbekiston», 1992-2010.
18. Marsinkovskaya T.D., YAroshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
19. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHEpman, U.Konroy. – Spb., 1999.
20. Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
21. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
22. YAroshevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
23. YAroshevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

26. <http://www.expert.psychology.ru/>
27. <http://www.psychology.all.ru/>
28. <http://www.psychology.net.ru/>
29. www.natlib.uz;
30. [www.Sportivniy psixolog.ru;](http://www.Sportivniy_psixolog.ru;)
31. [www.Psixologiya sporta;](http://www.Psixologiya_sporta;)
32. [www.ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz;)
33. www.childpsy.ru
34. www.edu.uz
35. www.flogiston.ru
36. www.pedagog.uz

3-Mavzu. Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)

Reja:

1. “Jon” va “rux” haqidagi qarashlarning yuzaga kelishi.
2. Eramizdan avvalgi VI asrda grek faylasuflarining ruh haqidagi ta'limotlari.
3. Ellinizm davri psixologiyasi.
4. Sufizm namoyandalarining psixologik qarashlari.
5. Platon falsafasida ruh haqidagi idealistik ta'limotning shakllanishi.
6. Aristotelning psixologik g'oyalari.
7. Antik davr shifokorlarining psixologik qarashlari.
8. Temperament xaqida Gippokrat ta'limoti.

Antik²¹ davr yunon falsafasi qadimiy SHarq – Bobil va Misr, Markaziy Osiyo, Hindiston va Xitoyda paydo bo'lgan diniy-falsafiy ta'limotlar ta'sirida, YUnonistonda yuksak rivojlangan quldordik jamiyatining tarixiy, iqtisodiy siyosiy va madaniy-ma'naviy shart-sharoitlar asosida vujudga keldi. Miloddan ilgari VIII-VI asrlarda Kichik Osiyo, O'rta er dengizi qirg'oqlaridagi shaharlar bilan yaqin SHarq, Kavkaz hamda G'arb mamlakatlari xalqlari o'rtasida savdo, iqtisodiy, madaniy munosabatlar juda ham avj oladi. Bu davrga kelib bu hududlarda qulchilik munosabatlari juda rivojlanadi. Natijada, quldorlik jamiyati YUnonistonda jadallik bilan taraqqiy eta boshlaydi. Ayniqsa, bu hududdagi Milet va Efes shaharlarida quldorlik o'zining yuqori bosqichiga erishadi. Oqibatda, bu shaharlar YUnon ilm-fani va falsafasining beshigiga aylanadi.

Animizm (lot. «anima» - ruh)

Ruh haqida afsonaviy tasavvurlar vujudga keladi. Har bir hissiy idrok qilinayotgan narsa o'zining juftiga ega deb hisoblanadi.

Gilozizm – dunyoning umumiy jonliligi haqidagi ta'limot.

Bu davrda bir qancha maktablar vujudga keldi.

Milet faylasuflari o'z falsafiy qarashlarini tabiiy-ilmiiy tushunchalar bilan ifodalaydilar. Bu davrlarda falsafa va boshqa bilim sohalari ham bir-birlaridan ajralmagan holda bir butun shaklda «falsafa» nomi bilan atalar edi.

Ilk yunon faylasuflari Milet shahri falsafiy maktab vakillari: Fales, Anaksimandr va Anaksimendardir. Ular o'zlarining falsafiy asarlarida kosmologizmga oid, ya'ni astronomik bilimlarga oid o'z qarashlarini ifodalab berdilar. Ulardan qadimiy YUnonistonda «etti donishmandning biri» hisoblanib, shuhrat qozongan Fales Bobilliklarning astronomik tassavvurlarini rivojlantirib, qadimgi yunon astronomiyasiga asos soladi.

U oldindan quyosh tutilishini aytishga doir o'zining hisoblash usulini ishlab chiqadi va ta'riflab beradi. Anaksimandr esa quyosh soatini ixtiro qilib, gnomon nomli asbob yasaydi va ko'k-osmon gumbazi sferasi doirasi modelini tuzadi. U birinchi bo'lib YUnonistonning geografik xaritasini chizadi.

Milodgacha V-IV asrlarda, xususan, V asrning 40-30 yillari davrida qadimgi YUnoniston o'zining eng gullagan davriga kiradi. Bu davrda matematika, astronomiya, arxitekturaga oid bilimlar kuchli rivojlanib, qadimgi yunon falsafasining buyuk namoyandalari etishib chiqadi. Ayni shu davrda yunon materialistik falsafiy yo'nalishining yirik vakillari Levkipp (mil. avv.500-440 y.y.) va Demokrit (mil. avv.460-370 y.y) maktablari shakllanib, ravnaq topadi. Bu asrlar orasida dastlab Suqrot hamda Aflotun, sal keyinroq Arastu (mil. avv.382-322 y.y) lar yashab ijod qiladi. Levkipp qadimgi atomistik nazariyaning asoschisi sifatida olam bo'linmaydigan juda kichik mayda, ko'zga ko'rinmaydigan atomlar va bo'shliqdan iborat, degan qarashni ilgari suradi. U olamdagi narsa va hodisalarning hammasi ana shu zarralar - atomlarning birikuvidan paydo bo'ladi, ob'ektiv zaruriyatdan kelib chiqadi, deydi. Levkippning bu qarashlarini rivojlantirgan, uni yuqori pog'onaga ko'targan, uning davomchisi Abderlik Demokrit edi. Demokrit «birinchi yunon

²¹ Hergenbahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Cengage Learning. 27-bet.

ensiklopedik aql egasi» sifatida atomistik nazariyani ishlab chiqadi. Demokritning bu nazariyasiga ko'ra ham olam eng mayda atomlardan iborat, borliqning asosida atomlar va bo'shliq yotadi, atomlar esa bo'linmas zarrachalar bo'lib, bo'shliqda harakat qiladi. Ularning turli xil qo'shilishidan turli-tuman narsalar kelib chiqadi, ularning bir-birlaridan ajralishlari tufayli bor narsalar yo'q bo'ladi. Hamma abadiy son-sanoqsiz atomlar cheksiz bo'shliqdagi turli xil joylashuvidan behisob dunyolar paydo bo'lib, yo'q bo'lib turadi. Bu holat tabiiy zaruriyat asosida sodir bo'ladi. Sababsiz hech bir narsa, hech bir hodisa yo'q, hamma narsa, hamma hodisa sababli va zaruriydir.

Demokritning bilish nazariyasi ham muhim ahamiyatga ega. U hissiy bilishning shakli-hissiy sezishni bilishning birinchi bosqichi, deb hissiy bilishni «qorong'i bilish», deydi. Uningcha, chin bilish, haqiqatni bilish, insonning aqliy faoliyati orqali bilishi tufayli yuzaga keladi. Aql bilan bilish bu eng yuqori, eng chuqur, eng to'g'ri bilishdir. deydi Demokrit. U inson bilishda, shubhasiz, hissiy va aqliy bilishni birlikda olib qaraydi.

«Donolik uch holatda: yaxshi fikrlash, yaxshi so'zlash va yaxshi ishda ko'rinadi»-deb yozadi Demokrit. «Fikrlashga vaqt emas, balki tarbiya va tabiat o'rgatadi»,-deydi u.

Xullas, qadimgi yunon faylasuflari: Levkipp va Demokritlarning atomistik nazariyasi keyingi davr, ayniqsa, bizning XX asrda fizika, kimyo, biologiya kabi fanlarning ravnaq topishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Qadimgi yunon faylasuflaridan juda katta mavqega ega bo'lgan faylasuf Aflotundur. Aflotun (mil. avv.427-347 y.y.) Afina oqsuyak zadoganlaridan bo'lib, avval Kratildan, so'ng Suqrotndan ta'lim oladi va mashhur faylasuf bo'lib etishadi. Aflotun o'zining ob'ektiv idealistik falsafiy tizimini ishlab chiqadi. U «Pir», «Fedon», «Teetete», «Davlat», «Parmenid», «Sofist» nomli asarlari va dialoglarida o'z dunyoqarashini, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy nuqtai nazarlarini bayon qiladi.

Aflotun falsafiy ta'limoti o'zining idealistik tizimi, bilish nazariyasi, dialektik metodi, ijtimoiy-siyosiy qarashlari bilan xarakterlanadi. U o'zining idealistik falsafiy tizimida «g'oyalar dunyo»si va «narsalar dunyosi bor, deydi. «g'oyalar dunyosi» doimiy, o'zgarmas, haqiqiy, chin dunyodir. «Narsalar dunyosi» esa o'tkinchi, vaqtincha, o'zgaruvchan dunyodir, «narsalar dunyosi» «g'oyalar dunyosi»ning xira ko'lankasi, soyasidir, deydi. Aflotunning nuqtai nazaricha, olamning asosini ham ayni shu «g'oyalar dunyosi» tashkil qiladi. Uningcha, «g'oyalar dunyosi» butun borliqning ham mohiyatini tashkil etadi. Aflotunning bilish nazariyasi ham o'ziga xosdir. U o'z bilish nazariyasida jon va tan haqida so'zlab, jonni tandan mustaqil, alohida ruhiy, ilohiy, hech o'lmas, deb hisoblaydi. «Jonlar dunyosi» «g'oyalar dunyosi» bilan yaqin, «jonlar dunyosi» «narsalar dunyosi»ga, ya'ni insonlar taniga kelib kimgach, insonlarda bilish hosil bo'ladi, deydi. Aflotun inson bilishida insondagi sezgi, his, idrok, tuyg'u hosil qiluvchi sezgi a'zolarining rolini inkor qilib, bilish bu jonning «eslashi», «xotirlashi», deydi.

Alkmeon²² (eramizdan avvalgiVIa) o'z kuzatishlari va xirurgik operatsiyalari natijasida bosh miya – ruhiyat organi degan fikrga keladi. Bosh miya yarim sharlaridan ko'z yo'nalishi bo'yicha 2 ta yo'l ketadi. Bosh miya bizga eshitish, ko'rish, xid bilish imkonini beradi. Ulardan xotira, undan esa tasavvurlar vujudga keladi. Ular mustahkamlangach esa, bililar yuzaga keladi deb hisoblaydi.

Qadimgi yunon falsafasining eng so'nggi buyuk namoyandasi Aflotunning shogirdi Arastudir.

Arastu (mil. avv. 384-322 y.y.) YUnonistonning Stagira shahrida tug'ilib, 17 yoshida Afinaga kelib, Aflotun akademiyasiga o'qishga kiradi va unda 20 yil ta'lim oladi. U Aflotun bilan juda ko'p masalalarda munozaralar qilib, Aflotunning falsafiy ta'limotini rad qila boshlaydi. Aflotun vafotidan keyin Arastu Afinada o'z maktabini tashkil qilib, uni yunon fani va falsafasining markaziga aylantiradi. U qadimgi YUnonistonda hamma ilmlarga oid yutuqlarni egallab, ularni sistemalashtiradi, rivojlantiradi. Hozirgi zamon tabiatshunosligi, jamiyatshunosligi, mantiq fani

²² Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Cengage Learning. 36-bet.

o'zlarining dastlabki taraqqiyotini boshlanishi va ibtidosini Arastu ilmiy faoliyatidan olgan. Uning «Fizika», «Matematika», «Jon to'g'risida», «Kategoriyalar», «Ikkinchi Analitika», «Topika», «Organon» singari asarlarida samarali ijodi-tabiathunoslik va jamiyatshunoslikka, falsafaga oid qarashlari o'zining to'la ifodasini topgan.

Arastu Aflotunning «g'oyalar dunyosi» to'g'risidagi nazariyasiga qarshi chiqib, uning «g'oyalar dunyosi» «narsalar dunyosidan alohida», degan fikrini - bu aslo mumkin emas, qanday qilib narsalar boshqa, ularning mohiyati-g'oyalari alohida yashaydi? Bu aqlga to'g'ri kelmaydigan hol,-deydi Arastu. Aflotunning: «narsalar dunyosi harakatda, o'zgaruvchan va ma'lum vaqt bilan bog'liq, g'oyalar dunyosi esa, o'zgarmas, doimiy va abadiydir»,-degan fikriga qarshi: «Bu qanaqasi? Original - asl o'zgarmas, uning aksi, g'oyasi o'zgaruvchan bo'lar ekan, bu mantiqqa zid qarash-ku!» deydi. Arastu Aflotunning «g'oyalar dunyosi» to'g'risidagi ta'limotni qat'iy rad qilib, u narsalarning asli, mohiyati, substansiyasi shu narsalarning o'zidadir, deydi va bu qarashni isbotlaydi.

U bunda bu sabablarning har birini bir-bir tahlil qilib, izohlab beradi, moddiy sabab, ya'ni modda har bir narsaning materiali, har bir narsa undan hosil bo'ladi. SHakliy sabab, ya'ni shakl har bir narsaga shakl ato qiladi. Masalan: «haykal shaklsiz bronzadan, idish-tavoqlar beshakl loydan farq qilishib, ular muayyan shakl vositasidagina shu narsa qiyofasini kasb etadi. Agarda shakl bo'lmasa, bronza yoki mis, loy qanday material holida bo'lsa, shunday qolaveradi», deydi u.

Arastu bunda shaklni faol hisoblaydi, u hatto shaklni narsaning borliq ko'rinishi, borliqning ma'nosi, deydi. Arastu fikricha, agar modda va shakl «narsalar nimalardan tuzilgan?» degan savolga javob bersa, «yaratuvchi sabab nima yaratildi?»-degan savolga javo beradi. Masalan, otana bolaning sababchisidir. Oxirgi sabab-bu «maqsad» bo'lib, Arastu tasavvuricha, «nima uchun? degan savolga javob bo'lib, unda tabiat hodisalarining kelib chiqishi, paydo bo'lishi ifodalanadi. Arastu bu bilan har bir ijtimoiy hodisada, har bir inson faoliyatida ma'lum maqsad borligini qayd qiladi.

Arastu falsafasidagi yana bir muhim jihat-bu uning imkoniyat va voqelik kategoriyalarini har tomonlama tadqiq qilib ishlab chiqadi.

Qadimgi yunon falsafasining eng muhim jihati – uning stixiyali dialektik xarakterga egaligidir. Bu dialektikaning asoschilaridan biri Geraklitdir. U o'zining olov to'g'risidagi ta'limotida barcha narsalar olovdan paydo bo'lib, so'ngra olovga qaytadi, deb, olovning erga, suvga, havoga aylanishini va aksini ta'riflab, dunyoni doimiy harakatda, o'zgarish jarayonida ko'radi. Geraklit dunyodagi to'xtovsiz o'zgarishlarining asosiy sababini narsalardagi qarama-qarshiliklardan, deb biladi. Uningcha, bir xillik va har xillik, hamohanglik va nohamohanglik kabilardan birlik hosil bo'ladi, bu birlikdan hamma har hillik va birhillik tashkil topadi. Hayotda tirik va o'lik, uyg'oq va uyqudalik, yoshlik va qarilik birgadir. Narsalar doimo o'zaro bir-biriga o'tib, o'zgarib turadi. «Sovuq issiq bo'ladi, issiq sovuq bo'ladi. Xo'l quruqqa, quruq ho'lga aylanadi. Nifoqlashuvchi kelishishi, tarqaluvchi yig'ilishi (birikishi), ajoyib xilma-xil ohanglar hamohanglikni kurash jarayonida paydo qiladi». Geraklit dialektikaning qarama-qarshiliklar kurashi va birligini yaxshi taxmin qiladi. U shunday yozadi: «Baho beholikdan, beholik baholikdan, ular bir-birining o'limi bilan yashaydi va bir-birining yashashi bilan o'ladi, hayot harakat, o'zgarish bilan hayot, hamma narsa harakatda, o'zgarishdadir, bir daryo suviga ikki marta cho'milish mumkin emas, chunki daryoda tinimsiz yangi-yangi suvlar oqib turadi». «Dengiz suvi ham toza ham toza emas. U baliqlarga davo, hayotbaxsh bo'lsa, insonlarga ichish uchun yaramaydi va zararlidir». «Eng kelishgan maymun inson zotiga nisbatan eng xunukdir». «Eshakka xashak oltindan a'lo turar». «Tabiat qarama-qarshilikka intiladi, lekin bir-biriga o'xshashlik emas, homoxanglik tug'diradi». Masalan, tabiat inson individlarini qarama-qarshi jinslardan, erkak va ayollardan tuzgan, demak, ularni qarama-qarshi jinslardan yaratgan, bir xil jinslardan emas. San'at ham, xuddi tabiatga o'xshash qarama-qarshiliklardan, turli hil ohangliklardan tashkil topadi. Rasm ham qora, qizil, sariq, oq bo'yoqlar birligidan paydo bo'ladi. Musiqada esa, yuqori, baland, past turli ovozlardan ohang, kuy, ashula hosil bo'lib, so'zlar tashkil topadi va h.k.». Qadimgi yunon falsafasining yana

bir vakili Empedokl²³ (mil. avv.490-430y.y.) o'z falsafiy qarashida narsalarni tashkil etgan elementlar va ulardan hosil bo'lgan narsalarni harakatda, deb qaragan. U bu harkatlarning sababi, 6 deb «dushmanlik» va «do'stlik», ishq-muhabbat va rashk, raqiblik kabi qarama-qarshi kuchlardir, deydi. Empedokl o'z mushohada va kuzatishlaridan kelib chiqib, chindan ham qarama-qarshi kuchlar tortish, birikish, qo'shilish do'stlik, muhabbat, sevgi tufayli sodir bo'lsa; itarilish, ajralish, raqiblik, yomon ko'rish, nifoqlik, dushmanlik tufayli vujudga keladi, deb xulosa chiqaradi.

Qadimgi yunon falsafasida Geraklitdan keyin dialektikani rivojlantirgan faylasuf – bu Arastudir. U o'zining tabiiy-ilmiy qarashlari bayon qilingan «Fizika», «Osmon haqida», «Meteorologiya», «Hayvonlarning kelib chiqishi», «Metafizika», «Etika» kabi asarlarida dialektik fikrni ilgari suradi.

Arastu o'zining bu asarlarida, xususan, «Fizika»da dialektik fikr yuritib, shunday yozadi: Birinchi modda-olamning substrati, materiali - «ikki sifatli» bo'lib, bir-biriga zid-issiqlik va sovuqlik, quruqlik va namlik xususiyatlari bilan dunyoning asosini tashkil qiladi. Uning nazaricha, mazkur xususiyatlar qo'shilib, issiq va quruq-olovni, issiq va ho'l-nam havoni, sovuq va nam-suvni, sovuq va quruq-erni hosil qiladi. To'rt element-olov, havo, er, suv-o'zaro bir-birlari biln qo'shilib, turli jismlarni hosil qiladi, bu jismlar ham o'zaro qo'shilib, emirilib turadi. Masalan, suvning parga aylanishi yoki havoga o'tishi ham shu elementlarning turlicha qo'shilishi tufayli ro'yobga chiqadi. Har bir elementning o'z joyi bor: olov va havo yuqorida, suv va er quyida bo'ladi. Arastu bu o'rinda beshinchi eelement - efir to'g'risida ham fikr yuritadi va uni beshinchi mohiyat, deb ataydi. U Demokritning atomistik nazariyasiga qarshi chiqib, narsalarda bo'linmaydigan hech qanday materiya zarrasi yo'q, hamma zarralar bo'linaveradi, bu bepayon olamda «quruqlik va issiqlikka» bo'linish davom etaveradi; narsa, jism tarkibi cheksiz», deydi. Arastuning bu qarashlari o'z davri uchun juda muhim dialektik farazlar edi. Xullas, dialektika qadimgi yunon falsafasida dunyoga, borliqqa qarash, uni tushunish usuli, savol-javob san'ati sifatida, materialistik va idealistik ko'rinishlarda stixiyali shaklda yuzaga kelganligi tarixiy fakt edi. Bu narsa qadimgi yunon falsafasining o'ziga xos yutuqlaridan biridir.

Rim imperiyasida bu davrda yuzaga kelgan falsafiy oqimlardan yana biri - bu neoplatonizm oqimidir. Bu oqimning asoschisi Plotin eramizning 204-270y.y.) bo'lib, uning fikricha, olamiy jarayon payqab va ifodalab bo'lmaydigan ilohiy bosh yagona ibtido dan boshlanadi. Bu ibtido avval olamiy aql, so'ngra olamning joni (ruhi) sifatida, undan keyin ayrim jonlar sifatida, ayrim jonli jislar sifatida to materiyagacha davom etadi. Plotin fikricha, bu ibtido butun borliq asosi bo'lgan yagona ilohiy kuch - xudodir. Qolgan barcha narsalar (ham) ruhiy, hissiy narsalar, ham moddiy narsalar) shu ilohiy kuchdan yaralgan nurning emmanatsiyasining natijasidir. Uning nuqtayi nazaricha, Quyosh o'zidan nur taratgan kabi, ilohiy kuch-xudo ham o'zidan butun koinotni undagi barcha narsalarni emmanatsiya usuli bilan chiqarib yuborgan. Bu emanatsiya qilingan narsalarga ruh ham (jon ham) materiya ham kiradi. Insonning joni va tanasi ham ularning birligida shu ilohiy kuch-xudo tomonidan emanatsiya qilingan. SHuning uchun inson-hayotining oliy maqsadi - o'z jonining shu ilohiy kuch-xudo bilan qo'shilishiga erishuvdan iboratdir. Kishi bunga ekstaz (jazava) holatga tushish orqali, uni bajarish orqali erishadi, bu holatda uning joni, ruhi butun hissiy dunyodan va tanadan xalos bo'ladi. Buning uchun kishi o'z nafsini va jismoniy ishtiyoqlarini tiyish vositasi bo'lgan hamda butun ruhiy kuchlarini, shu jumladan, biluvchilik kuchlarini rivojlantirish yo'li bilan erishadi. Bunda yuksalib borishning oliy ekstaz (jo'sh urish) bosqichida inson ruhi xudo bilan qaytadan birlashadi. Plotin shu tariqa refleksiyaning ochib berdi.

Stoiklar maktabi. Stoiklar affektlarga (emotsiyalar, zshriqishlar) ga qarshi chiqadilar, ularni aqli buzuvchi rolini ko'rsatib o'tadilar. Affektlardan kasalliklardan qanday davolansa, shunday davolanish kerak deb hisoblaydilar. Umuman affektlarni ildizi bilan ruhdan chiqarib yuborish kerakligi haqidagi g'oyani ilgari suradilar.

²³ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Cengage Learning. 33-bet.

Galen (eramizdan avvalgi II a.) – gladiatorlarni operatsiya qilib, bosh miyani o‘rganadi, faolsafa va meditsina bo‘yicha 400 dan ortiq traktatlarni qoldirgan.

1-topshiriq.

<i>Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)ning psixologiya fani taraqqiyotidagi roli</i>				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo‘shgan hissasi	Qo‘shimcha izoh
1.	Demokrit			
2.	Aflotun			
3.	Alkmeon			
4.	Geraklit			

2-topshiriq.

<i>Antik davr psixologik ta'limotlari (eramizgacha VI asrdan – eramizning V asrigacha)</i>				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo‘shgan hissasi	Qo‘shimcha izoh
1.	Demokrit			
2.	Aflotun			
3.	Alkmeon			

Foydalanish uchun adabiyotlar ro‘yxati.

Asosiy adabiyotlar:

5. **Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth**
6. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
7. Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
8. YAroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

24. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T.: «Uzbekistan», 1997.
25. Karimov I.A. AsarlarT.1-16. T.: «O‘zbekiston», 1992-2010.
26. Marsinkovskaya T.D., YAroshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
27. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHepman, U.Konroy. – Spb., 1999.
28. Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
29. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
30. YAroshevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
31. YAroshevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

37. <http://www.expert.psychology.ru/>
38. <http://www.psycho.all.ru/>
39. <http://www.psychology.net.ru/>
40. www.natlib.uz;
41. www.Sportivniy-psixolog.ru;

42. [www. Psixologiya sporta;](http://www.Psixologiya sporta;)
43. [www. ziyonet.uz.](http://www. ziyonet.uz)
44. www.childpsy.ru
45. www.edu.uz
46. www.flogiston.ru
47. www.pedagog.uz

4-mavzu: Bilish jarayonlari xaqida talimot. Tafakkurning oliy shakllari: muxokama yurutuvchi, mantiqiy, diskursiv.

Reja:

1. Shaxsga interotsianistik va kognitiv yondashuvlar.
2. Axborotni qayta ishlashda organizm yashovchanligining mexanizmlari va hal qiluvchi omillari.
3. Shaxs xulq-atvorida kognitiv modellarning xususiyatlari.
Myurrey, Kelli va Levin nazariyalari.

Jahon psixologiyasi to'plagan nazariy va amaliy ma'lumotlarga ko'ra, yosh, jinsiy va individual-tipologik xususiyatlar sensor (subsensitiv, subseptiv), mnemik (xotira), verbal (so'z orqali) va mantiq psixofiziologik funksiyalarining dinamikasi hamda organik ehtiyojlar tuzilishini aniqlaydi. Individning bu xususiyatlarini ikkilamchi deb atab, ularning integratsiyasi temperament xususiyatlarida va tug'ma mayllarda ifodalanishini ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiq. Chunki yuqoridagi sifatlar ontogenetik evolyusiya jarayondan iborat bo'lib, ular filogenetik dasturga asoslanib hukm suradi. Yosh davrga oid va individual o'zgaruvchanlik insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti ta'siri ostida har xil ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Individning dinamik xususiyatlariga shaxsning ijtimoiy muhitda vujudga kelgan sifatleri ta'sir etib, uning individual o'zgaruvchiligi omilini yanada kuchytiradi.

Psixikaning irratsional (aqliy bilish jarayonlaridan tashqari) tarkibiy qismlari bo'lmish emotsiya, mayl va shu kabilar yordamida shaxs xulqini tahlil qiluvchi nazariya psixodinamika deyiladi. Mazkur nazariyaning yirik namoyandalaridan biri - bu amerikalik psixolog E.Eriksondir²⁴. U shaxs rivojini 8 ta davrga ajratadi va ularning har qaysisi o'ziga xos betakror xususiyatga egadir.

Birinchi davr - go'daklik. Ushbu davrda go'dakda ongsizlikka asoslangan tashqi dunyoga nisbatan "ishonch" tuyg'usi vujudga keladi. Buning bosh sababchisi ota-onaning mehr-muhabbati, g'amxo'rliigi va jonkuyarligining nishonasidir. Agarda go'dakda ishonch negizi paydo bo'lmasa, balki borliqqa nisbatan ishonchsizlik hissi tug'ilsa, u taqdirida voyaga etgan odamlarda mahdudlik, umidsizlik shaklida aks etuvchi xavf vujudga kelishi, ehtimol.

Ikkinchi davrda, ya'ni ilk bolalikda jonzodda yarim mustaqillik va shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usi shakllanadi yoki aksincha, ularning qarama-qarshisi bo'lmish uyat va shubha hissi hosil bo'ladi. Bolada mustaqillikning o'sishi, o'z tanasini boshqarishga keng imkoniyat yaratib, bo'lg'usida shaxs xususiyatlariga aylanuvchi tartib va intizom, mas'uliyat, javobgarlik, hurmat tuyg'ularini tarkib toptirishga puxta zamin hozirlaydi.

Uchinchi davr - o'yin yoshi deb atalib 5 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'ziga qamrab oladi. Mazkur davrda tashabbus tuyg'usi, qaysidir ishni amalga oshirish va bajarish maylini tarkib toptiradi. Mabodo unda xohish-istakni ro'yobga chiqarishning yo'li to'sib qo'yilsa, ushbu holatda bola o'zini aybdor deb hisoblaydi. Mazkur yosh davrida davra, ya'ni guruhiy o'yin, tengqurlari bilan muloqotga kirishish jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi, natijada bolaning turli

²⁴ Hergenbahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth,. 517-bet.

rollar sinab ko'rishiga, xayoloti o'sishiga imkon yaratiladi. Xuddi shu davrda bolada adolat tuyg'usi, uni tushunish mayli tug'ila boshlaydi.

To'rtinchi davr - maktab yoshi deb nomlanib, undagi asosiy o'zgarishlar ko'zlangan maqsadga erishish qobiliyati, uddaburonlik va mahsuldorlikka intilish tuyg'usi bilan ajralib turadi. Uning eng muhim qadriyati - omilkorlik va mahsuldorlikdan iboratdir. Ushbu yosh davrining salbiy jihatlari (illatlari) ham ko'zga tashlanadi va ularning qatoriga ijobiy xislatlari etarli darajada bo'lmaganligi, ongi hayotning barcha qirralarini qamrab ololmasligi, muammolarni echishda aql-zakovatning etishmasligi, bilimlarni o'zlashtirishda qoloqligi (sustligi) va hokazo. Xuddi shu davrda shaxsda mehnatga nisbatan individual munosabati shakllana boshlaydi.

Beshinchi davr - o'spirinlik - o'zining betakror xislati, individualligi va boshqa odamlar bilan keskin tafovutlanishi bilan tavsiflanadi. SHuningdek, o'smirlik shaxs sifatida noaniqlik, muayyan rolni uddalamaslik, qat'iyatsizlik singari nuqsonlarga (illatlarga) egadir. Mazkur davrning eng muhim xususiyati "rolni kechiktirish"ning o'zgarishi hisoblanib, birmuncha taraqqiyot bosqichiga ko'tarilishining daqiqasidir. Unda ijtimoiy hayotda bajarayotgan rollarining ko'lamini kengayadi, lekin ularning barchasini jiddiy egallash imkoniyati mavjud bo'lmaydi, vaholanki bu kezda o'spirin rollarda o'zini sinab ko'rish bilan cheklanadi, xolos. Erikson²⁵ o'spirinlarda o'z-o'zini anglashning psixologik mexanizmlarini batafsil tahlil qiladi, unda vaqtni yangicha his qilish, psixoseksual qiziqish, patogen (kasallik qo'zg'atuvchi) jarayonlar va ularning turli ko'rinishlari namoyon bo'lishini sharhlaydi.

Oltinchi davr - yoshlik boshqa odamga (jinsga) nisbatan psixologik intim yaqinlashuv qobiliyati (uquvi) va ehtiyoji vujudga kelishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, jinsiy mayl bu sohada alohida o'rin tutadi. Bundan tashqari, yoshlik tanholik va odamovilik kabi bexosiyat xususiyatlari bilan tafovutlanadi.

Etinchi davr - etuklik davri deb atalib, hayot va faoliyatning barcha sohalarida (mehnatga, ijodiyotga, g'amxo'rlikda, pusht qoldirishda, tajriba uzatishda va boshqalarda) mahsuldorlik tuyg'usi unga uzluksiz ravishda hamroh bo'ladi va ezgu niyatlarning amalga oshishida turtki vazifasini bajaradi. SHuningdek, mazkur davrda ayrim jihatlarda turg'unlik tuyg'usi nuqson (illat) sifatida hukm surishi ehtimoldan holi emas.

Sakkizinchi davr, ya'ni qarilik inson tariqasida o'z burchini uddalay olganligi, turmushning keng qamrovligi, undan qanoatlanganligi (qoniqqanligi) tuyg'ulari bilan tavsiflanadi. Salbiy xususiyat sifatida ushbu yoshda hayotdan, faoliyatdan noumidlilik, ulardan ko'ngil sovish his-tuyg'ularini ta'kidlab o'tish o'rinlidir. Donolik, sofflik, gunohlardan forig' bo'lishlik bu yoshdagi odamlarning eng muhim jihati, saxovati hisoblanadi, binobarin, har bir alohida olingan holatga nisbatan shaxsiyat va umumiyat nuqtai nazardan qarash ularning oliy himmati sanaladi.

E.SHpranger "O'spirinlik davri psixologiyasi" degan asarida qizlarning 13 yoshdan 19 yoshgacha, yigitlarning esa 14 yoshdan 22 yoshgacha kiritishni tavsiya qiladi. Ushbu yosh davrida yuz beradigan asosiy o'zgarishlar E.SHpranger bo'yicha:

- a) shaxsiy "Men" ni kashf qilish,
- b) refleksiyaning o'sishi,
- v) o'zining individualligini anglash (tushunish) va shaxsiy xususiyatlarini e'tirof qilish,
- g) hayotiy ezgu rejalarining paydo bo'lishi,
- d) o'z shaxsiy turmushini anglagan holda qurish ustanovkasi va hokazo. Uning fikricha, 14-17 yoshlarda vujudga keladigan inqirozning mohiyati ularga kattalarning bolalarcha munosabatidan qutulish tuyg'usini tug'ilishidan iboratdir. 17-21 yoshlarning yana bir xususiyati - o'zining tengqurlari va jamoatchilik qurshovidan "uzilish inqirozi" va tanholik tuyg'usining paydo bo'lishidir. Bu holatni tarixiy shartlanganlik shart-sharoitlar va omillar vujudga keltiradi.

²⁵ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth,. 13-bet.

E.SHpranger, K.Byuler, A.Maslou²⁶ va boshqalar personologik nazariyaning yirik namoyandalari bo'lib hisoblanadilar.

Kognitivistik yo'nalishning asoschilari qatoriga J.Piaje, Dj. Kelli va boshqalarni kiritish mumkin. J.Piaje intellekt nazariyasi ikkita muhim jihatga ajratilgan bo'lib, u intellekt funksiyalari va intellektning davrlari ta'limotini o'z ichiga qamrab oladi. Intellektning asosiy funksiyalari qatoriga uyushqoqlik (tartiblilik) va adaptatsiya (moslashish,ko'nikish) dan iborat bo'lib, intellektning funksional invariantligi deb yuritiladi.

Muallif shaxsda intellekt rivojlanishining quyidagi bosqichlarga ajratadi:

- 1) sensomotor intellekti (tug'ilishdan to 2 yoshgacha),
- 2) operatsiyalardan ilgari tafakkur davri (2 yoshdan to 7 yoshgacha),
- 3) konkret operatsiyalar davri (7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha),
- 4) formal (rasmii) operatsiyalar davri.

J.Piajening g'oyalari davom ettirgan psixologlarning bir guruhini kognitiv-genetik nazariyaga birlashtirish mumkin. Bu yo'nalishning namoyandalari qatoriga L.Kolberg, D.Bromley, Dj.Birrer, A.Vallon, G.Grimm va boshqalar kiradi. Fransuz psixologi A.Vallon nuqtai nazaricha, shaxsning rivojlanishi quyidagi bosqichlarga ajratiladi:

- 1) homilaning ona qornidagi davri,
- 2) impulsiv harakat davri - tug'ilgandan to 6 oylikgacha,
- 3) emotsional (his-tuyg'u) davri - 6 oylikdan to 1 yoshgacha,
- 4) sensomotor (idrok bilan harakatning uyg'unlashuvi) davri - 1 yoshdan to 3 yoshgacha,
- 5) personalizm (shaxsga aylanish) davri - 3 yoshdan to 5 yoshgacha,
- 6) farqlash davri - 6 yoshdan to 11 yoshgacha,
- 7) jinsiy etilish va o'spirinlik davri - 12 yoshdan to 18 yoshgacha.

Yana bir fransiyalik yirik psixolog Zazzo o'z vatanidagi ta'lim va tarbiya tizimining tamoyillaridan kelib chiqqan holda, mazkur muammoga boshqacharoq yondashib va uni o'ziga xos talqin qilib, insonning ulg'ayib borishini quyidagi bosqichlarga ajratishni tavsiya qiladi:

1. Birinchi bosqich - bolaning tug'ilganidan 3 yoshigacha.
2. Ikkinchi bosqich - 3 yoshidan 6 yoshigacha.
3. Uchinchi bosqich - 6 yoshidan 9 yoshigacha.
4. To'rtinchi bosqich - 9 yoshidan 12 yoshigacha.
5. Beshinchi bosqich - 12 yoshidan to 15 yoshigacha.
6. Oltinchi bosqich - 15 yoshidan 18 yoshigacha.

Insonning shaxs sifatida tavsiflanishining muhim psixologik lahzasi uning dinamik xususiyatlari hisoblanib, jamiyatdagi statusi (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy negizga bog'liq, ya'ni uning jamiyatda egallagan o'rni, nufuzi, mavqei bilan belgilanadi) orqali ifodalanadi. Statusning negizida esa hamisha uzluksiz ravishda o'zaro aloqalar tizimi yotadi. Inson bajarishi lozim bo'lgan guruhiy faoliyat va yakkahol turmushga, kasb-hunarga aloqador, ya'ni kasabaviy, oiladagi hamda jamoadagi rolning ijtimoiy funksiyasi, uning muayyan maqsadga, qadriyatga, ma'naviyatga yo'nalganligi, shaxsni faollashtiradi, natijada u barcha jabhalarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Status, rol, qadriyatga yo'nalganlik shaxs xususiyatlari, sifatlari, fazilatlarini, xosiyatlari va xislatlarining birlamchilarini tashkil etadi, uning tuzilishida asos bo'lib xizmat qiladi. SHaxsning tavsifi faoliyat, xulq motivatsiyasi xususiyati va ijtimoiy fe'l-atvor (oddiy stereotipdan tortib, to xalq donishmandligi namunalarini) tuzilishini belgilab, uning tarkibidan ikkilamchi alomatlar, belgilar sifatida joy egallaydi. SHaxsning birlamchi va ikkilamchi sifatlarning o'zaro ta'sirini birlashtiruvchi yuksak samara tarzida inson xarakteri va mayllari yuzaga keladi. Insonning shaxs xislatlarini rivojlantiruvchi, ularni takomillashtiruvchi va barqarorlashtiruvchi asosiy shakl - uning jamiyatdagi hayot yo'li, muayyan iz qoldirishi va ijtimoiy

²⁶ Hergenbahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, 587-bet.

tarjimai holi hisoblanadi. SHaxsning xalqiga qilgan xizmati uning e'zozlanishiga, hattoki milliy ma'naviy boylik, tafakkur gulshani va sarchashmasi darajasiga ko'tarilishi mumkin.

Insonning faoliyat sub'ekti sifatidagi asosiy tavsiflari qatoriga uning bu sohadagi taraqqiyotning mahsuli - ongi (ob'ektiv faoliyatning in'ikosi sifatida (va faoliyati) voqelikning o'zgartiruvchisi tariqasida) kiradi. Inson amaliy faoliyatning sub'ekti tarzida uning shaxsiy fazilatlari va xislatlarini tavsiflabgina qolmaydi, balki mehnatning texnik vositalari va texnologiyasi, ularning kuchaytiruvchanlik, tezlashtiruvchanlik va yaratuvchanlik funksiyalari sifatida yuzaga keladi. Amaliy faoliyat umuminsoniy va yakka shaxs tajribasining bir qismi tariqasida, egallanilgan, o'zlashtirilgan, puxta tajribadan foydalanish singari namoyon bo'ladi. Nazariy faoliyatning sub'ekti bo'lmish inson o'zining bilimlari, kasbiy ko'nikmalari, aqliy malakalari bilan tavsiflanadi, qaysiki ular o'ziga xos alomatlar tizimi bilan bevosita bog'liqdir. Aqliy faoliyat ijodiyot darajasiga o'sib o'tishi natijasida ijodiy mahsullar, yangiliklar, qonuniyatlar vujudga keladi va jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Ajdodlar merosi va avlodlar salohiyati mahsullarining uzviy bog'lanishi nazariy va amaliy faoliyatning o'zaro uyg'unlashuvini taqozo etadi, vaholanki, har ikkala faoliyat turida ijodiylik alomati, mahsuli ishtirok qiladi, fan va texnika rivojini ta'minlaydi. Faoliyat tajribalar bilan uzviy bog'lansa, uning samaradorligi, maqsadga yo'nalganligi, amalga oshish imkoniyati yuksak bosqichga ko'tariladi.

Inson hayotida ijtimoiy hodisa sifatida armon muhim rol o'ynaydi, uning faollikka chorlaydi, harakat qilishga asosiy turtki vazifasini bajaradi. Armon inson uchun go'yoki ushalmagan orzu, g'amgin tuyg'ularning jonlashuvi, komfortga intilishga da'vat etuvchi hissiyot, ijtimoiy va yakkahol turmushni baholash mezon, faollikka etaklovchi motiv, ezgu niyatlar og'ushiga tortuvchi doimiy turtki, loqaydlikning oldini oluvchi ichki ruhiy imkoniyatdir. SHaxs uchun eydetik obrazlar qanchalik ahamiyat kasb etsa, barqaror iz qoldirsa, armon ham xuddi shunday xususiyatga ega bo'lib, ulardan farqli o'laroq doimiyligi, ustuvorligi, maqsadga undovchiligi bilan yuqoriroq nufuzga ega.

Insonning sub'ektiv xislatlari integratsiyasining yuksak shakli ijodiyot (kreatsiya) hisoblanib, umumlashgan imkoniyatlar tarzida qobiliyatlar (iste'dod, iqtidor), talant va salohiyat vujudga keladi. Odamning sub'ektiv xususiyatlari, xislatlari rivojining asosiy shakllari ruhan tayyorgarlik, start, kulminatsiya va finish sanalib, insonning jamiyatdagi ishlab chiqarish va ijodiyot faoliyatlarini belgilaydi. Mazkur to'rt bosqich, to'rt mezon, taraqqiyotni baholash tizimi o'ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari, sur'ati, davomiyligi bilan bir-birlaridan ham sifat, ham miqdor jihatdan ajralib turadi.

Jahon psixologiyasi fanida inson sifatleri (xislatlari, fazilatlari, xosiyatlari) ni individual, shaxsga oid va sub'ektiv guruhlarga ajratilishi an'anaviy va kasbiy xususiyatga ega, chunki ular odamning yaxlitligi, bir butunligi, alohidaligi tavsifidan iborat bo'lib, bir davrning o'zida ham tabiat, ham jamiyat jonzodi ekanligini anglatadi. Mazkur yaxlitlikning mag'zi shaxsning tuzilishidir, unda nafaqat insonning asosiy xislatlari o'zaro kesishadi va umumlashadi, balki uning ijtimoiy va shaxsiy ko'nikmalari muayyan tarkibga keltiriladi, qoidaviy xususiyat kasb etadi.

Bizningcha, individ, shaxs, sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi ijtimoiy-psixologik holatlarga e'tibor qilinishi zarur:

1. Inson rivojining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muhitining omillari).

2. Insonning shaxsiy o'ziga taalluqli, asosiy tavsiflar, uning rivojlanishi ichki qonuniyatlari, mexanizmlari, evolyusion negizda kamol topish bosqichlari, barqarorlashuvi va involyusiya (o'sishdan qaytish davri xususiyatlari).

3. Insonni yaxlit, mukammal tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning muttasil ravishda takomillashuvi kabi faktorlar.

Uch xil xususiyatli tadqiqot dasturining tarkibiy qismlari insonning amaliy, nazariy va ijodiy faoliyatining mezonlari hisoblanadi. CHunki bevosita faoliyatni amalga oshirish jarayonida yashash muhitini va ijtimoiy-tarixiy tajribani egallashning ham interiorizatsiya, ham ekoteriorizatsiya davrlari yuzaga keladi.

XXI asrda individ, inson, shaxs, sub'ekt va komil insonni o'rganish turli yo'nalishlarda, vaziyatlarda, yosh xususiyatlari, alohida yondashish negizida, o'ziga xos talhlilga, metodologik asosga suyanib olib borilishi maqsadga muvofiq. CHunki jahon psixologiyasi fanida to'plangan nazariy va amaliy xususiyatli materiallar mafkuraviy nuqtai nazardan tahlil hamda tanqid qilmasdan, balki ularni xolisona baholash, ilmiy jihatdan talqin qilish joiz. Binobarin, turli psixologik ilmiy maktablar tomonidan to'plangan natijalarning oqil jihatlarini tanlash va tadqiqotning boshlang'ich nuqtasini belgilashda ulardan omilkorlik bilan foydalanish ko'pgina ilmiy qaytatdan tekshiruvlarning oldini oladi.

Mustaqillik, istiqloq sharofati bilan shaxsga oid qarashlar, mulohazalar mohiyati, uning mazmuni va shaklida o'zgarishlar yuz beradikim, buning natijasida erkin fikrlash, ochiq shakldagi ilmiy farazlarni ilgari surish imkoniyati tug'iladi. Respublikamizda yuz berayotgan tub o'zgarishlar xalqimiz, millatimiz ruhiyatini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tardi, ona yurt madhi, ajdodlar merosidan g'ururlanish, ma'naviyat durdonalaridan faxrlanish hislari vujudga keladi. Vatan va vatanparvarlik tushunchalari o'zining haqiqiy, chinakam ma'nosini kasb etadi. Kishilardagi o'ta sabr-toqatlilik, itoatkorlik, tashabbuskorlikning etishmasligi o'rmini erkinlik, ijodiyot, mehnat, batamom istiqloqga erishish zaruriyati, oilaning butligi, to'kisligi va ularning istiqboli kabi sifatlar, fazilatlar, yuksak tuyg'ular, xislatlar egallay boshlaydi. Buning natijasida shaxsda tabiatga va jamiyatga nisbatan ideal, real, ratsional va ijodiy (kreativ) munosabati o'zgarimoqda, hatto ayrim o'rinlarda borliq va voqelikdan begonalashish, uzoqlashish va yaqinlashish holatlari ro'y bermoqda. Bu holatlar ijtimoiy xususiyat kasb etib, umumbashariy ahamiyatga ega, chunki jahon mamlakatlari sivilizatsiyalashish darajalari tenglashmoqda. Xuddi shu sababli ijtimoiy garmoniya tariqasida yuqoridagi ilmiy ijtimoiy-psixologik tushunchalar qator (taraqqiyot ko'rsatkichi o'zaro uyg'unlikka ega bo'lgan) mamlakatlarga bir tekis yoyilib, hayot va faoliyatning turli qatlamlariga kirib bormoqda. Mazkur asr odamlarida esa axloqiy, jismoniy va aqliy komillik belgilari, ko'rsatkichlari hamda bosqichlarining mezonlari, ularning oldiga qo'yiladigan talablarning mohiyati o'zgaradi.

Demakki, tabiatga va jamiyatga nisbatan sevinch, sevgi, mehr-muhabbat yuksak hislari, vatanparvarlik va Vatan tuyg'usining tarkiblari, negizi, ularni harakatlantiruvchi mexanizmlari boshqacha yondashishni taqozo etadi, zamon ruhi va nafasiga moslashishni talab qiladi. Insoniyatning bunday yuksak his-tuyg'ulari, anglashilgan motivlari shaxsning o'qish, mehnat, sport va o'yin faoliyatlarida, bilish hamda muomala jarayonlarida vujudga kelishi mumkin. Borliqqa va jamiyatga nisbatan munosabatning o'zgarishi, uning ierarxiyasi, shakllari, maqomi va mohiyatida namoyon bo'ladi, ularga yo'naltirilgan avvalgi, eski uslubdagi motivatsiya o'z ahamiyatini nisbiy jihatdan yo'qotadi.

Hozirgi kunda va kelajakda shaxsga sub'ektiv munosabat muammosini ijtimoiy jihatdan turmushda qaror toptirish uchun:

1. Odam (individ) - inson - shaxs - individuallik - sub'ekt - komillik (barkamollik) ierarxiyasiga rioya qilish.

2. SHaxsga nisbatan sub'ektiv munosabat, ya'ni unda robot sifatida majburiylik tamoyiliga asoslanib (barcha xususiyatlarni bir tekis shakllantirish mumkin, degan xato nazariyadan voz kechish) inson qarshilik ko'rsatishini hisobga oluvchi yondashishni yo'lga qo'yish, sub'ekt - sub'ekt aloqasini vujudga keltirish.

3. Har qanday sub'ekt - shaxs, lekin har qaysi shaxs sub'ekt emasligi muammosini echish. Buning uchun mustaqil fikrlashga ega bo'lish, shaxsiy pozitsiyani himoya qila olish, g'oyani amalga oshirish yo'lida to'siqlarni pisand qilmaslik, mustahkam ishonch, qat'iy maslak, iymon negizida asoslanish, intilishda irodaviy barqarorlik ustuvorligiga erishish. Dunyoqarash va uni hayotga tatbiq qilishning ob'ektiv va sub'ektiv shart-sharoitlari mavjudligiga iqror bo'lish hamda uni tan olish va hokazo.

1-topshiriq.

Bilish jarayonlari xaqida talimotning psixologiya fani taraqqiyotidagi roli. Tafakkurning oliy shakllari: muxokama yurutuvchi, mantiqiy, diskursiv.

№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	E.Erikson			
2.	E.SHpranger			
3.	J.Piaje			
4.	G.Grimm			

2-topshiriq.

<i>Bilish jarayonlari xaqida talimot. Tafakkurning oliy shakllari: muxokama yurutuvchi, mantiqiy, diskursiv.</i>				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	E.Erikson			
2.	E.SHpranger			
3.	J.Piaje			
4	G.Grimm			

Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.

Asosiy adabiyotlar:

9. **Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth**
10. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
11. Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
12. YAroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo'shimcha adabiyotlar:

32. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: «Uzbekistan», 1997.
33. Karimov I.A. AsarlarT.1-16. T.: «O'zbekiston», 1992-2010.
34. Marsinkovskaya T.D., YAroshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
35. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHepman, U.Konroy. – Spb., 1999.
36. Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
37. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
38. YAroshevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
39. YAroshevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoy psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

48. <http://www.expert.psychology.ru/>
49. <http://www.psychology.all.ru/>
50. <http://www.psychology.net.ru/>
51. www.natlib.uz;
52. www.Sportivniy-psixolog.ru;
53. www.Psixologiya-sporta;
54. [www.ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz;)
55. www.childpsy.ru
56. www.edu.uz

5-mavzu: Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi.

Reja

1. Ong haqidagi falsafiy ta'limotlar doirasida psixologik bilimlarning rivojlanishi (XVII asr – XIX asrning birinchi yarmi.)
2. R.Dekart g'oyalari.
3. Spinozaning substansiya xaqidagi ta'limoti monizmi.
4. Affektlar va inson mustaqilligi xaqidagi ta'limotlar.

XVII -XVIII asrlar G'arbiy Evropa taraqqiyotida yangi davr hisoblanadi. Bu davr Evropa mamlakatlarida O'rta asrchilik feodal munosabatlari tugatilib, kapitalistik munosabatlar to'liq qaror topadi va rivojlana boshlaydi. Kapitalistik ishlab chiqarish ehtiyoji tabiatni, insonning o'zini, jamiyatni ilmiy o'rganish, bilishni taqazo qiladi va uni o'rganishni tezlashtiradi. Dengizlarda savdo munosabatlarining o'sishi kemasozlikning rivojlanishiga, kemalar Er shari bo'ylab ilmiy ekspeditsiyalarning uyushtirilishi, yangi erlar, yangi qit'alarni ochilishiga olib keladi. Yangi geografik kashfiyotlar qilinadi. Natijada, tabiatshunoslik bilimlari, mexanika, matematika, fizika, kimyo, astronomiya sohalarida yangi-yangi tadqiqotlar olib borilib, O'rta asr sxolastikasi va diniy aqidalarni uloqtirib tashlanadi. Yangi ilmiy dunyoqarash shakllana boshlaydi. Bunda nemis olimi Keplerning sayyoralarning harakati, qonunlarining ochishi, ingliz olimi Isaak Nyutonning olamning tortilish qonunlarini kashf etilish, ingliz faylasufi F.Bekon tomonidan insonning dunyoni bilishdagi muhim rol o'ynovchi induktiv metodni ishlab chiqishi, fransuz olimi Rene Dekartning inson bilimining hosil bo'lishiga oid detektiv metodni asoslab berishi muhim rol o'ynaydi. SHular asosida bu davr falsafasida metafizik va metamexanistik materializm qaror topadi. Metafizik va mexanistik materializmning namoyondalari F.Bekon, J.Lokk, T.Gobbs fransuz faylasuflari R.Dekart, P.Kobak, Lametri va Gelvetsiy qarashlarida o'zining yorqin ifodasini topadi.

Bu yangi davrda tabiatni bilishga intilishning kuchayishi natijasida falsafada empirik va ratsionalistik oqimlar vujudga keladi. Empirik oqimning asoschisi F.Bekon hisoblanadi. Uning qarashicha, tabiatni bilshning manbai bu - tajriba, eksperiment, kuzatishdir. F.Bekonning³ falsafa va fan tarixidagi eng katta hizmati - uning inson bilishining induktiv metodini ishlab chiqishidir.

Bekon fikricha, ilmiy bilishning maqsadi - insoniyatga foyda keltirishdir. SHundagina u o'z vazifasini oqlaydi. Barcha fanlarning vazifasi insonning tabiat ustidan hukmronligini mumkin qadar ko'proq ta'minlashdir, deydi

³ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Principles of Newtonian science 106-107-bet.

mutafakkir. Bilim bu kuchdir, degan shior ham F.Bekonga mansubdir. Bekoning buyuk xizmati shundaki, u ilmiy bilishning tajribaga asoslangan uslubini ishlab chiqdi. Uning fikricha, fanning xulosalari faqat rad etib bo'lmaydigan dalillardan kelirb chiqishi kerak. Bekon tomonidan qo'llangan induktiv usul kuzatish, analiz qilish, taqqoslash va eksperimentga asoslanadi. Lekin tajribada ishonchli bilimga erishish uchun inson o'z ongidagi zararli sharpalardan ozod bo'lishi lozim. Urug' sharpasi - bu kishilik urug'iga tegishli bo'lib, uning natijasida odamlar o'zlarining sub'ektiv xususiyatlarini tabiat predmetlarining xususiyati deb qaraydilar. Fop sharpasi - bu kishilarning olam to'g'risidagi noto'g'ri tushunchasidir. Bozor sharpasi - bu ko'p tarqalgan so'zlarni noto'g'ri ishlatish natijasida vujudga kelgan tushunchalardir. Teatr sharpasi - hurmatli kishilarning aytganlariga ko'r-ko'rona amal qilishdir. Bekon insonni qurshab turgan moddiy dunyo turli tumanligini va uni bilish ham cheksiz ekanligini qayd etadi. Agar Bekon

ilmiy bilishning tajribaga asoslangan induktiv uslubini ishlab chiqib, fanga katta hissa qo'shgan bo'lsa, uning zamondoshi fransuz mutafakkiri R.Dekart²⁷ (1596-1650) esa, aksincha, ilmiy bilishning deduktiv uslubiga o'z e'tiborini qaratadi. Dekart dunyoni bilishda birinchi o'ringa aqlni qo'yadi. Buni uning, «men fikrlar ekanman, men mavjudman» degan mashhur so'zlari tasdiqlaydi. Dekart fikricha, falsafaning birinchi masalasi - bu ishonchli bilimga olib boradigan uslub masalasidir. Uni ishlab chiqishni Dekart o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Dekart ishlab chiqqan ilmiy bilishning deduktiv uslubi analitik yoki ratsionalistik ham deb ataladi. Dekartning deduktiv uslubi quyidagilarni talab etadi: 1) Haqiqat deb faqat aql nuqtai nazaridan aniq, ravshan va shubhasiz bo'lgan xulosalarni qabul qilish; 2) har bir murakkab muammolarni tarkibiy qismlarga bo'lib o'rganish; 3) bilish jarayonida ma'lum va isbot qilingandan noma'lum va isbot qilinmaganga borish; 4) tadqiqot mantiqiy halqalaridan birortasini ham tushirib qoldirmaslikdir. Dekart bilishning bu uslubini qo'llash farovon hayot uchun kishilarga katta imkoniyatlar yaratib berishiga hech shubha qilmadi. Biroq, Dekartning aql kuchira tayangan bilishning deduktiv uslubi uning «tug'ma g'oyalar»ni tan olishga olib keldi. Bu tajriba orqali olingan g'oyalar emas, balki odam tug'ilishi bilan uning miyasida oldindan bo'lgan g'oyalardir. Unga xudo g'oyasi, sonlar va shakllar g'oyasi, shuningdek, ayrim umumiy tushunchalar kiradi. Dekart ularni umumiy va zaruriy bilimning sharti sifatida qaraydi. Bu esa uning ilmiy deduktiv bilish uslubiga ravnaq solib turadi. Buni e'tiborga olmaganda, Dekart Bekon singari falsafaning ilmiy masalalarini ishlab chiqishda o'z davrida katta yutuqlarga erishdi. Lekin shuni ham aytib o'tish lozimki, Bekon va Dekart tomonidan yaratilgan bilishning har ikki uslubini bir-biriga qarama-qarshi qo'yish yoki ularning har birining ahamiyatini kamsitish noto'g'ri bo'lur edi. YAngi davr falsafiy fikrida o'rta qo'yilgan muhim muammolardan biri - substansiya masalasi edi. SHu davrda bu masalaning turlicha echimini ko'ramiz. Masalan, Dekart ruhiy va moddiy substansiya mavjudligini ko'rsatdi. Ruhiy substansiyaning eng muhim belgisi bo'linmaslik bo'lsa, aksincha, moddiy substansiyaning belgisi uning cheksiz bo'linuvchanligidir. Ruhiy substansiyaning asosiy atributlari - bu tafakkur va ko'lamlilikdir. Uning qolgan atributlari - tasavvur, hissiylik, xohish, fikrlash moduslari bo'lsa, moddiy substansiyaning atributlari bu shakl, holat, harakat va tortiluvchanlikdir. SHunday qilib, Dekart substansiya masalasini dualistik mavqedan turib hal qiladi. Dekart ta'limoticha, insonning tabiatni bilishining birdan-bir to'g'ri metodi bu aqlga asoslangan deduktiv metoddir. Dekart²⁸ o'zining bu qarashlarini «Metod to'g'risida mulohazalar» asarida bayon qiladi. U o'z asarida insonning tabiatni bilishida quyidagi talablarni ilgari suradi:

1. Haqiqat, deb qaralgan bilim faqat aql nuqtai nazaridan aniq, ravshan, shubhalardan holi bo'lgan nazariy xulosalari asosida chiqarilgan fikrlar bo'lmog'i lozim.

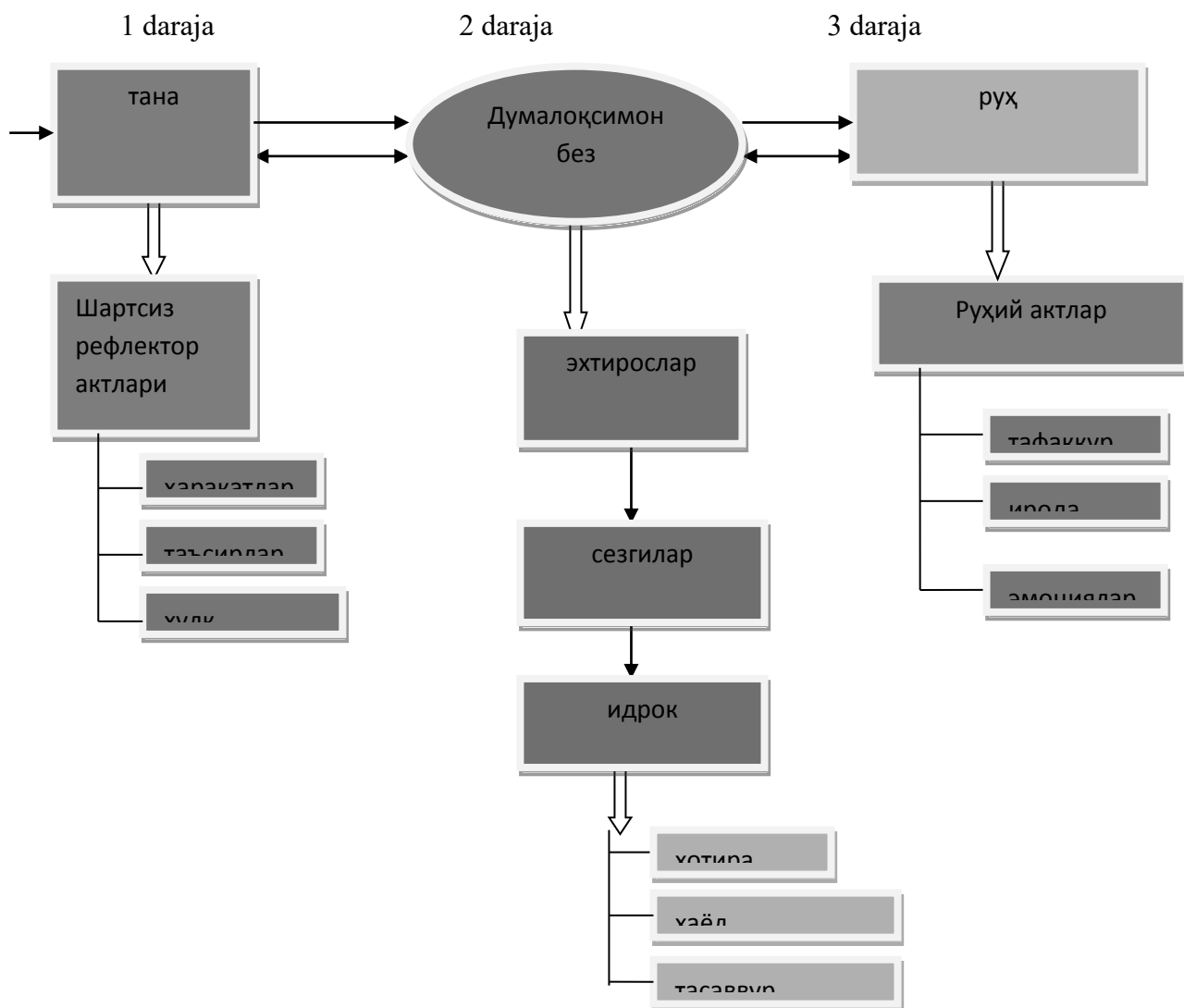
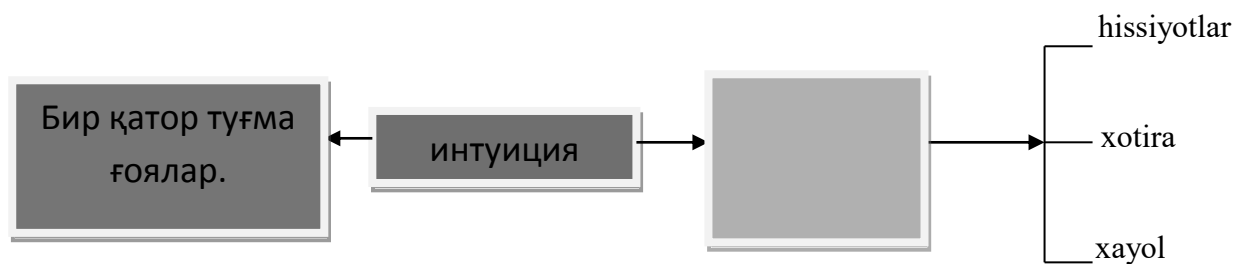
2. Har bir murakkab muammo yoki masalani ularning tarkibini tashkil qilgan muammo va masalalarga ajratish, bo'lish lozim.

3. Bilishda isbot bo'ladigan, ma'lum bilimlardan hali noma'lum va isbot qilinmagan bilimlarga o'tib borish zarur.

4. Tadqiqot haqidagi fikrlar - bilimlarni tashkil etgan mantiqiy xalqalardan xulosa chiqarishda birontasi ham tushirilib yoki e'tiborsiz qoldirmasligi lozim. Dekartning qarashlariga ko'ra inson bilishining birdan-bir manbai - bu tafakkur, aqliy salohiyatidir. Uning qarashicha, insonning sezgi a'zolari, tajribalari hamma vaqt ham to'g'ri bilim beravermaydi, shu sababli ularga inson o'z bilish jarayonida to'liq ishonmasligi zarur.

²⁷ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Rene Decartes 111-bet.

²⁸ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Rene Decartes 113-bet

Dekartdan boshlab psixologiya rux haqidagi emas ong xaqidagi fan bo'lib qoldi. Dekart dualizmi bilishning ikkita bir biridan mustaqil metodi ya'ni eksperimental – tana mexanikasi analizi uchun, introspeksiya (o'zini o'zi kuzatish) – ruhni bilish uchun deb tafovutlaydi. Rux va tana bir biridan mustaqil ravishda mavjud, lekin ular o'zaro ta'sir qilishi mumkin. Dekart affektlarni engishning 2 usulini taklif etadi

- 1 – boshqa faoliyat turiga o'tish,
- 2 – ratsional yo'l (affektlar sabablarini mulohaza etish).

B.Spinoza²⁹ (1632-1704) Dekart dualizmiga materialistik monizmni qarshi qo'yadi, ya'ni ruhiylik va moddiylikni yagona bir substansiya sifatida talqin etadi. U ongimizdan tashqarida ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan, sababchi kuchga muhtoj bo'lmagan va o'ziga o'zi sababchi bo'lgan yagona moddiy substansiyani e'tirof etadi. Biroq Spinozaning substansiya haqidagi bu fikri panteistik tabiatga ega. Chunki u xudoni moddiy dunyoga qorishtirib yuboradi va tabiatni o'zini o'zi yaratuvchi xudo deb ataydi. Spinoza bo'yicha affektlar insonni harakatga undovchi holatlardir. Uning fikricha uchta undovchi kuch mavjud: "ham tana, ham ruhga mansub mayl"; 2) quvonch va 3) qayg'u. Ana shu fundamepntal affektlardan barcha emotsional holatlar kelib chiqadi. SHu davrning yirik mutafakkirlaridan biri G.Leybnits (1646-1716) hisoblanadi. U o'zining substansiyalarning ko'p xilligi haqidagi ta'limotini o'rtaga qo'yadi. Leybnits³⁰ fikricha, substansiyalar juda xilma-xildir. Ularni Leybnits monadalar deb ataydi. Leybnits ta'limoticha, monadalar oddiy bo'lib, ular qismlarga bo'linmaydi. Bu bilan Leybnits monadalar moddiylik xususiyatiga ega emasligini, shuning uchun unga ko'lamlilik yot ekanligini ta'kidlaydi. Faqat moddiy narsalargina ko'lamlikka ega bo'lib, bo'laklarga bulinadi. SHuning uchun ko'lamlilik emas, faoliyat monadalarning xususiyatidir. Faoliyat nima, degan savolga Leybnits, ko'lamlilik bilan izohlab bo'lmaydigan tasavvur, idrok, intilishga o'xshash ruhiy narsadir, deydi. Uni Leybnits oddiy substansiyalarning asosiy xususiyati deb ataydi. Agar monadalarga sezgilar xos bo'lsa, ular jonlar deb ataladi. Monadalarga aql xos bo'lsa, ular ruhlar deb ataladi, deydi Leybnits. Leybnits fikricha, monadalar o'z faoliyatlarini aniq va ravshan ifodalanish darajasiga qarab bir-birlaridan farq qiladilar. Onglilik va aqllilik monadalar qanchalik taraqqiy etganligi darajasini bildiruvchi mezon hisoblanadi. XVIII asr fransuz falsafasining asosiy vakillari P.Golbax (1723-1789), D.Didro (1713-1784), K.Gelvetsiy (1715-1771), J.Lametri (1709-1751) hisoblanadi. Ularning ta'limoticha, hamma narsalar - materiyadir. Materiya mayda molekula va atom zarrachalaridan tashkil topgan. Atomlar esa materiyaning bir xildagi, bo'linmas, mayda zarrachalaridan iboratdir. XVIII asr fransuz faylasuflarining yutuqlaridan biri shuki, ular harakatni materiyaning ajralmas xususiyati, deb ta'kidladilar. Biroq, ular harakatni tushunishda mexanistik darajadan yuqori ko'tarila olmadilar. Harakat, ularcha, predmet yoki hodisalarning fazoda oddiy o'rin almashuvidan iboratdir. Fransuz faylasuflari dunyoni bilish mumkinmi, degan savolga ham ijobiy javob berdilar. Ular o'zlarining bilish nazariyalarida J.Lokkning sensualistik g'oyalariga suyardilar. Ular bilish sezishdan iboratdir, sezishning manbai esa ob'ektiv reallikdir, deb uqdirdilar. Fransuz faylasuflari bilish jarayonida aqlning rolini ham tan oladilar. Ularning fikricha, tafakkur sezgilarni qo'shish, yig'ish, solishtirish qobiliyatidan iboratdir.

Fransuz ma'rifatparvarlari orasida shuningdek K.Gelvetsiy (1715-1771), P.Golbax (1723-1789) i D.Didro (1713-1784) ham o'z g'oyalarini ilgari suradilar. Ular insonda tabiat gultojini ko'radilar. Ularning fikricha har bir individda o'zini takomillashtirish uchun cheksiz imkoniyatlar mavjud. Agar odam yomon bo'lsa buning aybini uning tanasi gunohli tuzilganligiga to'nkamaslik kerak, balki g'ayritabiiy tashqi holatlarga qo'yish kerak. Inson tabiat bolasi, shuning uchun mavjud bo'lgan ijtimoiy tartiblar insonga tabiat ato etgan extiyojlar va xuquqlar aosida tartibga solinishi kerak. "Tabiiy odam" nazariyasi individning tug'ma xususiyatlari va tashqi muhit o'rtasidagi o'za munosabatlar muammosini yanada o'tkirlashtirib yubordi, bu muammolarga geografik, klimat va tashqi muhitning boshqa sharoitlari ham kiritilgan edi. Fransuz materializmining asosiy amaliy g'oyasi inson shakllanishida tarbiya va qonunlar rolini ta'kidlashdan iborat edi. SHunga mos ravishda o'sha davrda jamiyatni takomillashtirish bo'yicha asosiy majburiyatlar tarbiyachilar va ma'rifchilarga yuklatilgan edi. Bu g'oyaning yaqqol ko'rinishi J.J.Russo³¹ asarlarida o'z aksini topdi. Russo fikricha, inson tabiatan o'zi raxmdil va yaxshi, lekin uni sivilizatsiya tanib bo'lmas

²⁹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Baruch Spinoza 169-bet

³⁰ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Gottfried Wilhelm von Leibniz 173-bet

³¹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Jean- Jacques Rousseau 197-bet

darajada o'zgartirib yubordi. SHunisi qiziqki, o'sha davr tarbiyaviy masalalari bo'yicha yirik nazariyotchi bo'lishiga qaramay, Russo o'z bolalarini tarbiya qilmadi, balki ularni bolalar uyiga berishni afzal bildi. Russoning xizmatlari shundak u bola tabiati, uning rivojlanishi haqidagi o'sha davrda mavjud barcha bilimlarning umumiy manzarasini taqdim etdi. Russo insonning tabiiyligi nazariyasidan kelib chiqib, tabiatga xos o'qitishni taklif etadi. Lekin Komenskiydan farqli o'laroq J.J.Russo tabiatga tashqi taqlid qilish emas, balki bolaning rivojlanish tabiatiga e'tibor qaratish zarurligini e'tirof etadi. Boshqa qiliusso inson rivojlanishida ichki garmoniya va tabiiylik uyg'unligi mavjud bo'lishi kerak deb hisoblaydi. SHunday qilib, bolalarda individual tafovutlarni hisobga olish talabi endi ilmiy asosga ega bo'la boshladi, chunki bu tafovutlarni bilish kattalarga bolani o'qitishni uning psixik taraqqiyoti tabiiy jarayonini hisobga olgan holda amalga oshirish imkonini beradi. Faqat individual emas, balki barcha bolalar psixik taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari ham mavjud bo'lib, ular har bir yosh bosqichlarida o'zgarib turadi. Ana shu holatdan kelib chiqib, Russo rivojlanishning kengaytirilgan davriy sxemasini taklif etadi. Lekin davrlarga bo'lishda olim faktlar va kuzatishlarga tayanmaydi, balki o'zining nazariy bilimlariga asoslanadi. J.J.Russo bolani tarbiya qilish uchun eng qulay joy bu tabiatdir deydi. O'zining tarbiya nazariyasida Russo sentimentalizmni ilgari suradi. Sentimentalizm barcha holatlarda hissiyotlarni aqldan ustun qo'yadi. Insondagi ahloq Russo fikricha, uning tabiatiga chuqurroq kirib borgan va aql farosatga nisbatan asosliroqdir. U bevosita va inson aqli tomonidan isbotlab berishga muxtoj emas. U o'ziga etarli va uning manbai bitta u ham bo'lsa bizning vijdonimiz ovozi. Lekin bu ovozni madaniyat bo'g'ib qo'yadi. U bizni odamlarga nisbatan rasmiy va befarq qilib qo'yadi. SHuning uchun ham Russo madaniyatga qarshi chiqadi..U tikuvchi bo'lib mehnat qilgan o'z rafiqasi Tereza Levasser bilan birga hayot kechiradi va bolalarini "ijtimoiy tarbiya" qilishga majburlaydi. Uni bu xatti-harakati o'z g'oyalari to'g'ri kelmaydi. Uning biografiyasini o'rgangan olimlar bu faktni oxirigacha tushuntirib berolmadilar. Madaniyatni tanqid qilish jamiyatni tanqid qilish bilan barobar. 20 asrlarda SHpengler madaniyatni sivilizatsiya deb ataydi. Sivilizatsiya bu qotib qolgan, rasmiy, byurokratizmga asoslangan, bir so'z bilan aytganda begon, insonning o'zdan begona bo'lgan madaniyat deb tushuntiradi. Russo hali bu tushunchalarni ajrata olmaydi. Uningcha barcha madaniyat odamga begona va dushman. Madaniyat deganda u oliy sinflar madaniyatini tushunadi va xalq xayotining tabiiyligini unga qarama-qarshi qo'yadi. Uningcha oliy sinflar madaniyat bilan, oddiy xalq esa tabiat bilan yashaydi. Bunda Russo buzilgan madaniyatga haqiqiy madaniyatni emas, tabiatni qarama-qarshi qo'yadi. Bu esa aynan san'at, klassik adabiyot, falsafada erishgan yutuqlarni yo'qotishga olib keladi. Russoning Odamlar o'rtasidagi tengsizlikning vujudga kelishi asarini o'qigan Volter keyinchalik unga xat yozadi: Sizning asaringizni o'qib yana xayvonga aylangisi keladi odamning deydi. Russo buni alamzadalik va tushunmaslik deb qabul qiladi. Uningcha inson o'zining birlamchi holatiga qaytishi kerak emas. Fransuz ensiklopedistlari nazariyalarida biologiklik va ijtimoiylik tabiatiga alohida e'tibor qaratiladi. Aynan Gelvetsiy va Didro birinchilardan bo'lib, bola rivojlanishida irsiyat va muhitning asosiy omil ekanligini e'tirof etadilar va ularning ta'sirini qobilyaitlar muammosi bilan bog'lab tushuntiradilar. Bunda qobiliyat deganda ma'lum bir faoliyatni yuqori darajada bajarish nazarda tutiladi, biroq bajarish tezligi va osonligi hisobga olinmaydi. Tabiiyki, buning natijasida Gelvetsiy qobiliyatlar tug'ma emas, o'qitish jarayonida ega bo'linadigan xususiyatlar deb baholaydi. Bunday yondashuv Gelvetsiyning odamlarning umumiy tengligi haqidagi konsepsisidan kelib chiqib, unga ko'ra odamlar o'rtasidagi individual tafovutlar turli ijtimoiy holat va tarbiya natijasidir. Lekin shunisi qiziqki, aynan shu yondashuv fatalizmga olib keldi, ya'ni odam taqdir o'yinchog'i bo'lib, o'z xoxishiga ko'ra taqdir uni qaysi muhitga xoxlasa shunga tashlab qo'yadi. SHunday qilib, Gelvetsiy o'zining "Inson haqida" "Aql haqida" asarlarida insonlarning barcha munosabatlarda tengligi e'tirof eta turib, tarbiyaga eng katta kuch sifatida qaraydi. Gelvetsiy tashqi turtkidan boshqa determinantni bilmaydi. SHu erdan uning odamlarning alloma yoki ahmoq bo'lib etishishlariga ularning tasodifan turli holatlarga tushib qolishlari sabab bo'ladi degan konsepsiyasi kelib chiqadi. Fransuz materializmi rivojlanishidagi yakunlovchi bosqich vrach-faylasuf Kabanis bilan taqdim etiladi. (1757-1808). U formula tuzgan, mazkur formulaga asosan tafakkur – miya funksiyasidir. O'z xulosasini Kabanis revolyusiya tajribasidagi kuzatuvlari bilan mustahkamlaydi. Fiziologiya tomonidan ishlab chiqilgan turli organlarga turli

funksiyalar to'g'ri kelishi haqidagi tushuncha va tasavvurlar bosh miya faoliyatiga ham tarqaladi. Kabanis formulasini materialistik falsafaga qarshi bo'lganlar boshqacha ko'rinishda talqin qiladilar. Ularning fikricha jigar safro, buyrak zaxar ilab chiqqanidek, miya ham fikr ishlab chiqaradi, deb fikrlashda Kabanisni ayblaydilar. Aslida esa Kabanis butunlay boshqa narsani nazarda tutgan edi. Bosh miya faoliyatining tashqi mahsullariga Kabanis fikrlarni so'zlar va imo-ishoralar yordamida ifodalashni kiritgan edi, fikrning orqasidan esa yashirin noma'lum nerv jarayoni yotadi deb ta'riflagan edi. Aynan shu davrda franquz mutafakkiri Monteske (1689-1755) "Qonunlar ruhiyati haqida" kitobini taqdim etadi. Uning fikricha odamlar ustidan qonunlar xukmronlik qiladi ular jamiyatning xayot sharoitlari va birinchi navbatda geografik sharoitlardan kelib chiqadi. Bunda Monteske aholining etnik xususiyatlari, xalq xarakteriga alohida e'tibor qaratadi. Ma'rifat tushunchasining o'zi 18 asrda g'oyaviy va adabiy tushuncha sifatida ishlatila boshladi, shuningdek u falsafiy va ilmiy yo'nalish sifatida ham paydo bo'ldi. Aynan shunda xalq ommasini "yoritish", odamlar ongini xurofotlardan tozalash vazifasi qo'yilgan edi. Ma'rifat Rossiyaga ham etib keladi. Imperator Ekaterina 2 vaqtinchalik ma'rifat bilan qiziqadi, lekin ma'rifat davrining asosiy g'oyalari Radishev nomi bilan bog'liq. Radishev Ekaterina 2 tomonidan o'z g'oyalari uchun Sibirga surgun qilinadi. Ma'rifat xristianlik va cherkovga qarshi kurash ko'rinishida tus olgan edi. Ma'rifat davrining zaruriy elementi shunday qilib ateizm bo'lib qoladi.

XVIII asrda Rossiyada psixologik bilimlarning rivojlanishi. Bizga avalgi dasrlarimizdan ma'lumki Rossiyada psixologik g'oyalar 15-16-asrlardayoq rivojlantira boshlangan. Ana shu manbalar asosida 18-asrda etarli darajada butun xarakterga ega bo'lgan konsepsiyalar yaratildi va ular mazkur konsepsiyalarning keyingi taraqqiyotida materialistik an'analarni boshlab berdilar. 18-asrda Rossiyada feodal-krepostniklik tuzimi xukm suradi. Uning qarama-qarshiliklarini A.N.Radio'ev o'zining "Peterburgdan Moskvaga sayohat" asarida yoritib beradi. U progressiv fikrlovchi olimlar kayfiyatlarini ifodalagan holda krepostniklik tuzumini bekor qilishni talab etadi. 18 asrda Rosiyada ma'rifatparvarlik harakati N.I.Novikov, N.N.Popovskiy, D.S.Anichkov, V.N.Tatishev tomonidan bir qancha ilg'or g'oyalarning ilgari surilishi bilan xarakterlanadi. Ukrainada G.S.Skvoroda asosiy e'tiborni insonning o'zini o'zi anglashiga qaratishni taklif etadi.

Antikrepostniklik yo'nalishiga ega bo'lgan mazkur harakat rasmiy fanda ustunlik qilayotgan idealizm va teologiya bilan kurashib inson muammosini markaziy muammo sifatida qarashni taklif etadi. Bu sharoitlarda aosiy psixologik muammolarni materialistik hal qilish gumanizm uchun xurofotlardan ozod bo'lishga kurash shakliga ega bo'ldi.

Jamiyat taraqqiyotida fan va ma'rifatning o'rni tan olina boshlanishi bilan, V.N.Tatishev aqliy taraqqiyotning maorif va o'qitishga bog'liqligi haqidagi g'oyani ilgari suradi. Uning fikricha individual aqlning manbai til va yozish orqali o'zlashtiriladigan boshqa odamlar tajribasidir. N.I.Novikov Rossiyada noshirlik ishining yirik tashkilotchilaridan edi. U ruh tabiati, uning o'lmasligi haqidagi ko'proq munozarali savollarni o'rta tashlaydi. 1796 yilda psixologiyaga bag'ishlangan birinchi maxsus kitob nashrdan chiqadi. Uning nomi "Rux haqidagi fan" deb nmlanib, muallif I.Mixaylov Dj.Lokk ingliz empirizmi ta'siri ostida psixologik bilimlar tuzilmasini taklif etadi. Ruhning o'lmasligi va boshqa shunga o'xshash masalalarni ko'rib chiqmasdan, u faktlar – sezgilar, fikrlarni tasavvurlarning assotsiatsiyasi sifatida ko'rib chiqadi hamda iroda muammosiga e'tibor qaratadi.

Rus materialistik psixologiyasiga M.V.Lomonosov asos soladi. Lomonosovning psixologik qarashlari ilmiy tadqiqotlar bilan aloqadorlikda rivojlanadi. Lomonosov sezgi tashqi predmetlarning sezgi organlariga ta'siri maxsuli bo'lib, bunda bosh miya qo'zg'atuvchilarni tafovutlashda alohida rol o'ynashini ta'kidlab o'tadi. U o'zining rangli ko'rishning uch komponentli nazariyasini ilgari suradi. Keyinchalik 19 asrning boshlarida ingliz fizigi va vrachi T.YUng ham uch komponentli rangli ko'rish g'oyasini ilgari suradi, keyinchalik bu g'oya Gelmgols tomonidan qayta ishlab chiqiladi. Lomonosov o'zining "Ritorika bo'yicha qisqacha qo'llanma" asarida xayol, tasavvurlar, nutq psixologiyasiga oid fikrlarni bayon etadi.

Radishev krepostnik davr zulmlari sharoitida inson muammosini o'rta tashlaydi. U Gobss, Dekart, Spinoza, Pristli, Lokk kabi olimlar fikriga tayanib, gumanistik etiga g'oyalarni ilgari suradi. Uning fikricha psixika tana organlari asablar va bosh miya funksiyalari bo'lib, ularsiz

mavjud bo'la olmaydi. Radishev ruhning mustaqil substansiya sifatida mavjud bo'la olmasligini e'tirof etib, ruh ya'ni hayot, hissiyotlar va fikr barcha turli tuman ko'rinishga va sifatga ega bo'lsa-da bir butunlikdan iborat bo'ladi, degan g'oyani ilgari suradi. Radio'ev ishlarida psixika taraqqiyoti inson va hayyovon psixikasini taqqoslash orqali namoyon bo'ladi. Uning fikricha inson tabiatga moslashmaydi, lekin uni o'zgartiradi, hayyovondan farqli ravishda nutq va to'g'ri yurishga ega. Olim inson qo'li, hamda bosh miyaning yuqori darajada rivojlanganligi katta rol o'ynashiga alohida urg'u beradi. Inson sezgilarining sifatli tafovutlari uning bilimlarining o'ziga xosligi, san'at bilan shug'ullanishi, turli vositalardan foydalanish imkoniyati bilan namoyon bo'ladi. Individual ongning shakllanishida til va nutqning alohida roli ko'rsatib o'tiladi. Radishev aqlning rivojlanishida tarbiyaning roli kattaligini ta'kidlaydi. U o'z ishlarida qobiliyatlarga alohida urg'u beradi. Gelvetsyning inson o'z aqli uchun tabiatdan qarzdor emas" degan fikrini tanqid qilib, u tarbiyaning rolini inkor etmagan holda, biz tabiat kuchini ham inkor eta olmaymiz deydi. Tarbiya, unga bog'liq bo'lgan barcha narsalar o'z kuchida qoladi, lekin turli darajadagi vaziyatlar va bizni o'rab turgan barcha omillarning ta'sirini ham unutmashligim kerak deydi. Radishev o'zining "Inson mangulik va o'lim haqida" asarida dastlab barcha narsalar tugal intiqomga ega ekanligini e'tirof etadi, keyinchalik o'zini juda qiynagan mazkur mavzu ustida uzoq fikrlab shunday xulosaga keladiki, inson nafaqat o'z fikri, hissiyotlari va xoxishlari ustidan xukmronlik qila oladi, balki o'z tanasi ustidan ham xukmronlik qila olishi mumkin. Uning fikricha inson tanasi o'lgandan keyin uning fikrlari yo'q bo'lib keta olmaydi. Bu fikr bilan Radishev diniy ideologiyaga yon bosadi, lekin aynan shu fikrda qattiq turib ham olmaydi.

Fransuz ma'rifatparvarlari. Mazkur yo'nalish namoyandalarini ensiklopedistlar ham deb atashadi, chunki ular "Ensiklopediyalar yoki fanlar, san'atlar va hunarlarning ma'naviy lug'ati" 35-tomli asari doirasiga birlashadilar. Ensiklopediyada materialistik pozitsiyadan turib psixologik masalalar hal qilingan. Metafizika va sxolastikani tanqid qilib, tajribaviy bilimlarni e'tirof etgan olimlar Volter (1694-1778) va Kondilyak³² (1715-1780) hisoblanadilar. Kondilyak dastlab "xaykal g'oyasini ilgari surib, inson dastlab ana shu ko'rinishda bo'ladi va faqatgina sezish qobiliyati unda mavjud bo'ladi deb e'tirof etadi. Tashqaridan xattoki eng sodda sezgini qabul qilishi bilan (masalan hid bilish) butun psixik mexanika ishga tushib ketadi. Bitta hid ikkinchi xid bilan o'rin almashgandan keyin Dekart aytganidek tug'ma g'oyalar, Lokk bo'yicha esa refleksiya ishga tuadi. Kuchli hissiyotlarni diqqat yuzaga keltiradi, bir sezgini ikkinchisi bilan taqqoslash fnuksional aktga aylanadi va keyingi aqliy ishni belgilab beradi.

Vrach Jyulen Lametri (1709-1751) Kondilyakning statuyasidan farqli o'laroq, "odam-mashina" obrazini taklif etadi. Uning traktati ham aynan shunday deb nomlanadi. Lametri³³ fikricha Dekart xayvon organizmidan ruhni chetlatib qo'yadi, biroq odam organizmi ham unga muxtoj emas, Inson organizmi psixik qobiliyatlardan iborat bo'lib, uning mashinaga o'xshash harakatlari maxsulidir. 1745 yilda Lametri "Ruhning tabiiy tarixi" asarini e'lon qiladi, u bu asarida ruhiyatni materiya xususiyati sifatida baholaydi. Bunda u Dekartning materiyani mexanistik tushuntirishidan chekinadi, va materiyaning atributi bu faqatgina tortilish emas, balki harakat va sezishga salohiyatli qobiyalidir. Bu qobiliyatning rivojlanish maxsuli rux deb ataladi. Lametri o'z asarida insonni murakkab mashina sifatida e'tirof etadi. Odamda hamma narsa mexanik tuzilgan, aynan inson mashinasi prujinalarida barcha hayotiy tabiiy va avtomatik harakatlar yuzaga keladi. Darhaqiqat tana kutilmagan chuqurlikni ko'rganda avtomatik tarzda qaltiray boshlaydi, yorug'likka chiqqanda ko'z qorachig'i torayadi to'r pardasini saqlash uchun va qorong'ida predmetlarni yaxshi ko'rish uchun kengayadi, teridagi mayda teshikchalar sovuqda mashinal tarzda yopiladi, sovuq tomirlarga kirmasligi uchun, yurak, arteriya va muskullar uyqu paytida xuddi uyg'oqlikdagi kabi qisqaradi. Lametri sezgi va firklar o'rtasidagi sifatli tafovutlarni tan olmaydi. Lametri sensualistlarga o'xshab, tafakkurni sezilar bilan bir narsa deb baholaydi. O'z naturalizmi va

³² Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Etienne Bonnot de Condillias 153-bet

³³ ³³ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Julien de La Mettrie 153-bet

mexanitsizmiga qaramasdan Lametri ta'limga alohida e'tibor qaratadi. Odamning tashkil etilishi barcha narsalardan birinchi afzallik bo'lsa, ikkinchisi ta'limdir. Ta'limsiz eng yaxshi tashkil etilgan aql ham o'z qadr qimmatini yo'qotadi.

Lametri 42 yoshida vafot etadi. Albatta uning odamni mashinaga o'xshatish g'oyasi juda sodda va g'alati. Lekin Lametri g'oyalari insonda o'zi rug' bormi, bo'lsa u qanday, qacda joylashgan degan savollarni yanada o'tkirlashtirib yubordi.

Lametri va Gelvetsiy Golbax va Didro o'z davrida fransuz hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan milliy davlatchilik inson erkinligi va xak xuquqlari muammolariga alohida e'tibor qaratganlar. Fransuz millatini ma'naviy jixatdan yuksaklikka ko'tarish va ma'rifatli xalqqa aylantirish uchun o'z asarlarida ana shu qadriyatlariga erishish yo'llari va usullarini ko'rsatib berganlar. Ular tomonidan yaratilgan Ensiklopediya o'sha zamonning ma'naviy muammolarini ma'rifatli yo'l bilan hal qilish usullari va imkoniyatlarini ko'rsatib bergan Evropa komusi darajasiga aylangan edi.

Ma'rifat davri materialistlari Evropaning intellektual hayotida juda katta ijobiy rol o'ynadi. Ular insonning bir butunligi g'oyasini, uning tana-ruhiy mavjudligining tashqi muhit – tabiat va ijtimoiy muhit bilan aloqadorligini e'tirof etdilar, hissiy tajriba qobiliyatining tashqi dunyo haqidagi ratsional bilishning yagona kafolati bo'lib xizmat qilishini, ularni ishlab chiquvchi psixik hodisalar va nerv substratining bo'linmasligini ta'kidlaydilar. Bu bo'linmaslikni endi faqat aql bilan chamalab ko'rmas, balki empirik tadqiq etishga o'tish lozimligini isbotlab, 18 asr materialistlari keyingi yuz yillikda yangi yo'nalishdagi ilmiy qarashlarning yuzaga kelishiga zamin yaratdilar.

I.Kant³⁴ ta'limotining psixologiya rivojlanishiga ta'siri. S.L.Rubinshteyn fikricha, Kant psixologiya masalalariga yo'l yo'lakay to'xtalib o'tadi. U o'zining "Antropologiya" asarida temperament muammosiga qisman to'xtaladi. U nemis maxsulsiz nemis qobiliyatlar psixologiyasi ta'siriga berilib, psixologiyaning fan sifatida mavjud bo'lishiga shubxa bilan qaraydi. Lekin uningkonsepsiyasi Myuller, Gelmgolsning sezgi organlari va sezgilar psixofiziologiyasi bo'yicha tadqiqotlariga yaqqol ta'sir ko'rsatadi, biroq psixofiziologiya fan sifatida Kant g'oyalari asosan emas, balki unga qarama qarshi rivojlanadi.**L. Feyerbax** (1804 – 1872) Avvaliga Gegel izidan boradi, keyinchalik uni tanqid qiladi. Feyerbax falsafasi markazida biologik mavjudot hisoblangan inson yotadi. Dinni u inson ruhiyatiga yot narsa deb baholab, uning manbai insonning tabiat va jamiyatdagi falokat kuchlariga qaramligi hissiyotidan kelib chiqadi deb tushuntiradi. Ahloq asosini u insonning baxtga intilishida ko'radi.

SHunday qilib nemis mumtoz falsafasining markaziy muammosi – moddiylik va ideallik o'rtasidagi munosabatlar alohida inson hayot faoliyati misolida ko'rib chiqiladi. Natijada tafakkur va borliqning mutanosibligi Feyerbaxda psixofizik muammo ko'rinishini oladi. Ruh va tananing bevosita mutanosibligini Feyerbax bosh miyada deb biladi. Bosh miya aktida erkin, sub'ektiv, ma'naviy faoliyat nomustaqil, ob'ektiv va moddiy faoliyat bilan bir narsadir.

Nemis idealizmining jidiy erishgan yutug'i bu ruhni insoniy faoliyatlar tizimi sifatida ifodalash edi. Bosh miya fikrlovchi sub'ekt quroli bo'lib, aynan bosh miya yordamida hamda boshqa tana va madaniy organlar bilan sub'ekt tashqi dunyoning ideal obrazlarini yaratadi. SHunday qilib faqat o'z faoliyatidagina bosh miya ideallik organiga aylanadi Har qanday emas, balki faqat madaniy tarixiy faoliyatgina bizning miyamizda chiroyli, yuksak narsalarni yuzaga keltiradi. Madaniyat olami bilan muomala kirishib, biz fikrlash uchqunlariga ega bo'lamiz. Xayvonlar esa tabiat bilan munosabatga kirishib, faqatgina odatlar, elementar psixik obrazlar bilan kifoyalanadilar. Bosh miyaga kelsak, u o'zi hech qanday ideallikka ega emas. Feyerbax fikr va bosh miya bir biriga bevosita mos kelishi sababli tafakkur tabiatini meditsina o'rganishi kerak degan xulosaga keladi. Ana shu erda Feyerbax ta'limotining paradoksal tomoniga duch kelamiz. Meditsina har doim soma tanani o'rganib kelgan. Meditsinaning alohida sohasi psixiatriya inson ruhiyatini o'rganib kelgan. Lekin psixiatriya patologik ko'rinishdagi psixeyani o'rganadi. Lekin ruhning o'zi normal holatda qanday bo'lishini psixiatr ham ayto olmaydi. Bu erda u psixologiyaga

³⁴ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Immanuel Kant 180-bet

murojaat qilishi kerak. Lekin Feyerbax insonni meditsinaga asoslangan falsafa o'rganishi kerak deb turib oladi. Ingliz naturalisti CH. Darvin³⁵ ta'limoti butun dunyoda biologik va psixologik tafakkur tuzilishini o'zgartirib yubordi. Uning fikricha barcha hodisa va voqealar biologik determinizm asosiga qurilgan. Tabiiy tanlash organizmning unga doimiy xavf soluvchi muhitda yashab ketishining omili sifatida qaraladi. Evolyusiyada faqatgina samarali moslashganlar yashab keta oladi. YA'ni yashash kurashish demakdir. Darvin fikricha tabiiy tanlash hayot uchun keraksiz bo'lgan barcha narsalarni ajratib tashlar ekan, psixik funksiyalar moslashishga yordam bermaganida ular yo'q bo'lib ketar edi. Bu g'oya psixikani organizmning tabiiy muhitga moslashish elementi sifatida qarash imkoniyatini berdi. Psixika alohi "rux oroli" sifatida mavjud bo'la olmaydi. SHu tariqa alohida organizm o'rniga "organizm-muhit" munosabati yuzaga keladi. Bu esa psixologiyaning predmeti faqatgina ong emas, balki xulq xam bo'lishi kerak degan fikrga olib keldi. Darvinizm zoologiya, undan keyin esa zoopsixologiya fan taraqqiyotiga ham hissa qo'shdi. Darvinizm shuningdek qiyosiy psixologiya yo'nalishiga ham asos bo'ldi.

XIX asrga kelib psixikaga yangi yondashuvlar shakllana boshladi. Endi mexanika emas, fiziologiya psixologik bilimlarning o'sishiga olib kela boshladi. Psixofiziologiya psixologiya va neyrofiziologiya to'qnashuvida yuzaga keldi va psixikani uning neyrofiziologik substratlari birligida o'rgana boshladi. **Albert fon Galler (1708-1777)** – shveysariyalik olim, shifokor va shoir, eksperimental fiziologiya asoschilaridan biri. Bosh miya bo'limlarida psixik funksiyalarning taqsimlanishi g'oyasi unga tegishli deb hisoblanadi.

Georgiy Proxazka (1749-1820) – chexialik anatom va fiziolog. U asab apparati va uning funksiyalari haqida, asab refleksi, reflektor yoyi, tashqi muhit va organizm o'rtasidagi asosiy vositachi asab tizimi ekanligi haqidagi g'oslarni ilgari suradi.

CHarlz Bell (1749-1842) – "bosh miyaning yangi anatomiyasi" muallifi, eksperimental tarzda orqa miyaning old va orqa tomonlari funksiyalarining taqsimlanishini tushuntirib beradi. U sezgi muskulining harakatlarni amalga oshirishdagi rolini ko'rsatib beradi, asab xalqasi – qo'zg'alish – bosh miya – muskul – bosh miyadan iborat deb e'tirof etadi u. Ana shu xalqadagi buzilishlar harakat, koordinatsiya buzilishiga, falajga olib keladi.

Iogannes Peter Myuller³⁶ (1801-1858) – nemis fiziologi sezgi sifati qanday organ qo'zg'alganligiga bog'liq deb tushuntiradi. U reflektor akt haqidagi, orqa miyaning ishlashida reflektor tabiatga ega ekanligi, sezgi organlari faoliyati haqida to'xtalib o'tadi.

Frans Gal³⁷ (1758-1828) – taniqli avstriyalik shifokor, anatom. Miya morfologiyasi bilan shug'ullangan. Bosh miya po'stlog'i va po'stloq ostini tashkil etuvchi oq va kul rang moddalarni birinchi bo'lib tafovutlagan. Uning bu kashfiyoti aynan bosh miya po'stlog'i, uning qorinchalari emas, inson psixik faoliyatining substratini tashkil etadi degan fikrlarga olib keladi. Gal frenologiya – ya'ni inson yoki xayvondagi psixik xususiyatlarning bosh miya qopqog'i tashki shakliga bog'liqligini e'tirof etadi.

P.Flurans³⁸ (1794-1867) – fransuz fiziolog-vrachi. Markaziy nerv tizimining ba'zi bir bo'laklarini olib tashlab, u bosh miya asosiy psixik funksiyalarning butun organ-substrati ekanligini isbotladi. Miyacha harakatlarni, uzunchoq miya esa nafas olish markazini boshqarishini e'tirof etdi.

Jan Buyo³⁹ (1796-1881), fransuz olimi, bosh miya lolizatsiyasi jarohatlangan bemorlar xulqini kuzatib, bosh miya old tomonlari ishi buzilganida motor nutq yo'qolishini ko'rsatib o'tdi.

Psixofizika – umumiy psixologiya bo'limlaridan hisoblanib, uning namoyandasi Ernst Veber sezgilar chegarasi va psixofizik shkalarni tuzish masalalari bilan shug'ullandi. U teri

³⁵ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Evolutionary Theory before Darwin 279-bet

³⁶ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Doctrine of Specific Nerve Energies 221-bet

³⁷ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Early Research On Brain Functioning 130-bet

³⁸ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Pierre Flourens 132-bet

³⁹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, 134-bet

sezgilarida uch xillik, ya'ni bosim, temperatura va lokalizatsiyani tafovutlaydi. Lokalizatsiyani tekshirish uchun u esteziometr kashf qiladi. Eksperimental tarzda teri ta'sir ko'rsatish lokalizatsiyasiga ko'ra turlicha sezishini aniqlaydi. Psixofizikaning asoschisi Fexner psixofizikaning asosiy vazifasini shakllantirdi. Unga ko'ra psixofizikaning vazifasi psixik va jismoniy hodisalar o'rtasidagi mutanosiblik aniq nazariyasini ishlab chiqishdir. U psixofiziologiyani ichki va tashqi bo'limlarga bo'ladi.

E.Fexner aynan tashqi psixofizikani ishlab chiqadi, asosiy psixofizik qonuniyatni topadi. Golland fiziologi **Frans Donders⁴⁰ (1818-1889)** psixik jarayonlar kechish tezligini o'rganadi. **Ungacha** G.Gelmgols impulsning nerv tolalari bo'ylab tezligini o'lchaydi. Bu organizmga taalluqli edi. Donders esa sub'ektning u qabul qilayotgan ob'ektlarga nisbatan reaksiyasi tezligini o'rganish bilan shug'ullanadi. SHu tariqa psixologik bilimning yangi sohasi – psixometriya yuzaga kela boshlaydi.

1-topshiriq.

<i>Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishining psixologiya fani taraqqiyotidagi roli.</i>				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	B.Spinoza			
2.	Iogannes Peter Myuller			
3.	Jan Buyo			
4.	CHarlz Bell			

2-topshiriq.

<i>Ongning psixika mezoni sifatida ajratilishi</i>				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	B.Spinoza			
2.	Iogannes Peter Myuller			
3.	Jan Buyo			
4.	CHarlz Bell			

Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.

Asosiy adabiyotlar:

13. **Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth**
14. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
15. Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
16. Y.Aroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo'shimcha adabiyotlar:

40. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: «Uzbekistan», 1997.
41. Karimov I.A. Asarlar T.1-16. T.: «O'zbekiston», 1992-2010.

⁴⁰ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Mental Chronometry 154-bet

42. Marsinkovskaya T.D., YArashevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
43. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHepman, U.Konroy. – Spb., 1999.
44. Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
45. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
46. YArashevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
47. YArashevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

59. <http://www.expert.psychology.ru/>
60. <http://www.psycho.all.ru/>
61. <http://www.psychology.net.ru/>
62. www.natlib.uz;
63. [www.Sportivniy psixolog.ru;](http://www.Sportivniy-psixolog.ru;)
64. [www.Psixologiya sporta;](http://www.Psixologiya-sporta;)
65. [www.ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz;)
66. [www.childpsy.ru](http://www.childpsy.ru;)
67. [www.edu.uz](http://www.edu.uz;)
68. [www.flogiston.ru](http://www.flogiston.ru;)
69. www.pedagog.uz

6-mavzu: Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya soxalarining rivojlanishi.

Rejasi

1. **V. Vundt (1832 – 1920) va eksperimental psixologiyaning shakllanishi.**
2. **Psixik xodisalarning reflektor konsepsiyasi.**
3. **CHET EL PSIXOLOGIIYASIDAGI BOSHQA PSIXOLOGIK DASTURLAR.**
4. **Funksional psixologiyaning asosiy g'oyalari va ularning amaliy soxalar va bixeviorizmning yuzaga kelishidagi axamiyati.**
5. **Rossiyada psixologiya rivojlanishining muxim yo'nalishlari**
6. **Eksperimental psixologiyaning va uning amaliy soxalari rivojlanishi.**
7. **Individual tafovutlar psixologiyasining vujudga kelishi.**
8. **ROSSIYADAGI PEDOLOGIK XARAKATLAR.**

XIX asrning 70-yillarida psixika haqidagi tarqoq bilimlarni bitta ilmiy yo'nalishga birlashtirish extiyoji yuzaga keldi. Fiziologlarning laboratoriya ishlari bilan bir qatorda evolyusion biologiya va meditsina amaliyoti yangi psixologiyani tayyorlay boshlagandi. Boshqa tabiiy faktlar kabi psixik hodisalarni ham ob'ektiv o'rganish imkoniyati mavjud bo'lgan psixik hodisalar dunyosi ochildi. SHu narsa aniqlandiki, bu psixik dunyoda o'z qonuniyatlari va sabablari bor. Bu esa psixolooyaning fiziologiyadan ham, falsafadan ham ajralib chiqishiga turtki bo'ldi. Ayniqsa eng katta

muvaffaqiyatga taniqli nemis psixolog, fiziolog va faylasufi Vilgelm Vundt⁴¹ (1832 - 1920) erishdi. Uning "fiziologik psixologiya asoslari" (1873 -1874) asari yangi fanda yo'lboshchi vazifasini o'tadi Vilgelm Vundt psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dasturini ishlab chiqdi. 1879 yilda Leypsigda birinchi eksperimental psixologiya laboratoriyasini ochib, keyinchalik birinchi mxsus psixologiya institutiga asos soldi va fiziologlardan o'tgan mavzular – sezgilar, reaksiyalar tezligi, assotsiatsiyalar, psixofizik qonuniyatlarni o'rganish bilan shug'ullandi. Vundt maktabini 136 nafar nemis, 14 nafar amerikalik, 10 nafar angliyalik, 6 nafar polyak, 3 nafar rus, 2 nafar fransuz mutaxassislari tugatdi. Bu maktab psixolog-eksperimentatorlar birinchi avlodini etishtirib chiqardi.

Psixologiyaning noyob metodi sifatida "bevosita tajriba", asosiy metodi sifatida introspeksiya tan olindi.

V.Vundt ong muammolarini chuqur taxlil qildi. Uning fikricha ong xossasiga fenomenalizm, ong ko'lami, birinmasi, idrok chegaralari, kuchlanish, jadallik, taassurotlar aniqligi, ong chegarasi kiradi. Affekt uning fikricha hissiyot va tasavvurlarning bir o'rin almashinishi va bir vaqtda birikmasi hamdir. Kayfiyat hissiyotlarning past jadalligida va katta davomiyligida yuzaga keladi. Affektlar irodaviy jarayonlarning tarkibiy qismlaridir. Irodaviy jarayon – barcha qismlarni o'z ichiga olgan to'liq jarayon hisoblanadi. Ong fenomenlari assotsiatsiyalar va appersepsiya yo'li bilan shakllanadi. Appersepsiya – ongning alohida funksiyasidir. U insonning irodaviy xulqini belgilab beradi. SHunday qilib, belgilangan dastur asoida laboratoriyada sezgi, reaksiya vaqtlari, ssotsiatsiyalar, diqqatning, insonning eng sodda hissiyotlari o'rganildi. Ular asoida Vundt psixik hayot qonuniyatini shakllantirdi va ulardan ba'zilarini prinsiplar deb atadi.

19 asrning birinchi yarmi psixik jarayonlarni tushunishda tabiiy fanlar yutuqlaridan foydalanish davri hisoblanadi. Bu davrda psixologiyaning turli yo'nalishlari bo'yicha bir qator asarlar yaratiladi.

P.Lyubovskiy, Xarkov universiteti magistri «Kratkoe rukovodstvo k opytному dushesloviyu» (1815) asarini e'lon qiladi. Mohiyatiga ko'ra bu "eksperimental psixologiya" edi. Ish uchta qisdan iborat: 1. sezgirlik, 2 bilish, 3 intilish, mayl, iroda.

A.I.Galich (1783-1848) tafakkurning ob'ektiv dunyo qonunlariga bo'ysunishini isbotlashga urinadi. **K.V.Lebedevning** "Umumiy psixologiya"si ham alohida o'rin egallaydi. Unda muallif rus fiziologiya va psixologiya maktabi rolining o'rnini ko'rsatib beradi. **O.M.Novitskiy** podgotovil «Rukovodstvo k opytной psixologii» (1840) asarini e'lon qiladi, unda psixologiya bo'yicha ilmiy asoslangan faktik ma'lumotlar keltiriladi.

Xarkov universiteti professori **P.I.Kovalevskiy** birinchi rus psixiatrik jurnaliga asos soladi. Unda eksperimental-psixologik tadqiqotlar va chet el psixologik adabiyotlari tahlili beriladi. **V.M.Bexterev**⁴²1886 yilda «Soznanie i ego granitsy» asarini e'lon qiladi. 80-90-yillardan boshlab «Voprosy psixologii i filosofii», «Vestnik psixiatrii» jurnallari nashr ettirila boshlangan. Bu davrda **Ivan Mixaylovich Sechenov**⁴³ (1829-1905) ishlariga alohida urg'u beriladi. Uning «Psixologicheskie etudy», «Refleksy golovnogo mozga» (1863) asarlari juda katta rezonansga sabab bo'ladi. Sechenovning eng asosiy qilgan kashfiyoti – markaziy tormozlanishdir. Ungacha bosh miyada faqat bitta jarayon – qo'zg'alish bo'ladi deb hisoblanardi. Sechenov eksperimentda bosh miyaning reflekslarni ushlab qolish xususiyatini ochdi. Bu kashfiyotni u psixik funksiyalar iroda va tafakkurning nerv mexanizmlari sifatida talqin etdi. Irodali odam qo'zg'atuvchi qanday kuchli bo'lmasin uning ta'sirini eng oladi deb hisoblaydi. Bunga esa tormozlanish apparati orqali erishiladi.

⁴¹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Wilhelm Maximilian Wundt 1540-bet

⁴² Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Vladimir Bechterev 377-bet

⁴³ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Ivan Sechenov 369-bet

19 asrning oxiriga kelib pedologiya, bola haqidagi fan ham G'arbda va Rossiyada ham keng yoyila boshlaydi. Biroq pedologiya o'z tadqiqot predmetini aniqlay olmadi. U to'rtta prinsip bo'yicha muammolarni qarab chiqdi.

birinchi prinsip – bolani “qismlar”ga bo'lib o'rganishdan voz kechish.

Ikkinchi prinsip – genetik prinsip. Bola ular uchun rivojlanayotgan mavjudot, shuning uchun uning rivojlanish dinamikasi va tendensiyasini hisobga olish zarur. Uchinchi prinsip bolalikni tadqiq etish metodlogiyasidagi tub burilish bilan bog'liq. To'rtinchi prinsip – bola haqidagi fanni amaliy jihatdan ahamiyatli qilish. Pedologiya o'zining bir qator afzalliklari va kamchiliklariga ega edi.

1-topshiriq.

<i>Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya soxalarining rivojlanishining psixologiya fani taraqqiyotidagi roli.</i>				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	Vilgelm Vundt			
2.	P.Lyubovski			
3.	A.I.Galich			
4.	P.I.Kovalevskiy			

2-topshiriq.

<i>Psixologiyaning mustaqil fan sifatidagi dastlabki dasturlari. Psixologiya soxalarining rivojlanishi.</i>				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	Vilgelm Vundt			
2.	P.Lyubovski			
3.	A.I.Galich			
4.	P.I.Kovalevskiy			

Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.

Asosiy adabiyotlar:

- Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth**
- Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
- Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
- Y.Aroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo'shimcha adabiyotlar:

- Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: «Uzbekistan», 1997.
- Karimov I.A. Asarlar T.1-16. T.: «O'zbekiston», 1992-2010.
- Marsinkovskaya T.D., Y.Aroshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
- Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHezman, U.Konroy. – Spb., 1999.
- Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.

53. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
54. YArashevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
55. YArashevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

70. <http://www.expert.psychology.ru/>
71. <http://www.psycho.all.ru/>
72. <http://www.psychology.net.ru/>
73. www.natlib.uz;
74. www.Sportivniy-psixolog.ru;
75. www.Psixologiya-sporta;
76. [www.ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz)
77. www.childpsy.ru
78. www.edu.uz
79. www.flogiston.ru
80. www.pedagog.uz

7-mavzu: Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo‘llanish sohalari

Reja:

1. Inqirozning umumiy xarakteristikasi va ijtimoiy sharoitlari, sabablari hamda mazmuni.
2. Maktablar va ularning rivojlanishining umumiy xarakteristikasi.
3. Inqiroz nazariyalari
4. Bixeviorizm.
5. Berlin geshtalpsixologiya maktabining vujudga kelishi.
6. Freydizm va psixoanaliz
7. Fransuz sotsiologik maktabi. 1920- 30- yillarda Rossiyada psixologiyaning rivojlanishi.
8. Psixologiya tashkiliy asoslarining mustaxkamlanishi (50-- 80-yillar).
9. 90 yillar psixologiyasi rivojlanishidagi muxim tendensiyalar.
10. Ochiq kriziis davri yo‘nalishlari va evolyusiyasi xamda ularning nazariy va amaliy soxalardagi xolati.
11. Taraqqiyot nazariyalari.
12. SHaxs psixologiyasining rivojlanishi va uning amaliy psixologiyada tutgan o‘rni.
13. O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi.
14. Psixologiyaning ishlab chiqarish, meditsina va pedagogika soxalariga tatbiq etilishi.
15. O‘zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari.

Psixologiyada empirik ishlar qanchalik muvaffaqiyat bilan rivojlanib borgan bo‘lsa, psixologiya doirasida o‘rganiladigan hodisalar maydoni qanchalik kengayib borgan bo‘lsa, psixologiyaning ongni tushuntirishdagi ojizligi yaqol namoyon bo‘lib bordi. YAngi biologiyadagi yirik muvaffaqiyatlar organizmning hayotiy funksiyalari, jumladan psixik funksiyalarga nisbatan qarashlarni tubdan o‘zgartirib yubordi. Idrok va xotira, ko‘nikma va tafakkur, ustanovka va hissiyotlar eni hayotiy vaziyatlarda oranizmni qurollantiradigan instrumentlarga aylandi. YAngi biologiya psixikani o‘rganishni rivojlanish nuqtai nazaridan olib borishga yo‘naltirdi. Bu bilan introspektiv tahlil uchun mumkin bo‘lmagan ob‘ektlarni bilish zonasi radikal ravishda kengayib bordi. Psixologiyaning predmeti va metodlari haqidagi birlamchi tasavvurlarning emirilishi aniq bo‘lib qoldi. Psixologiyaning kategorial apparati ham chuqur o‘zgarishlarni boshidan kechirdi. Uning asosiy bloklari haqida eslatib o‘tamiz: psixik obraz, psixik xatti-harakat, psixik munosabatlar, motiv, shaxs. Ilmiy psixologiya boshlanishida eslatib o‘tamiz, psixikaning birlamchi elementi sezgilar hisoblanardi. SHu narsa isbotlandiki, psixik obrazlar – geshtaltlardan iboratligi nemis psixologlari tomonidan belgilab berildi. SHu tariqa geshtaltpsixologiya yuzaga keldi. Psixik

harakatga kelsak, uning kategorial mavqei o'zgardi. Ilgari u sub'ektning ichki, ma'naviy aktlari qatoriga kiritilar edi. Organizm va muhit o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda ob'ektiv metodlarni qo'llash muvaffaqiyatlari psixika sohasi tashqi tana harakatini ham o'z ichiga olishini isbotlab berdi. Uni psixologiya predmetiga kiritgan kuchli psixologik maktab ham vujudga keldi. Bu yo'lni tanlagan "bixeviorizm" maktabi ham yuzaga keldi. Psixologiyada ochilgan yana bir soha onga birlamchi emas, ikkilamchi ahamiyatni berdi. Z.Freyd⁴⁴ tomonidan psixoanaliz yo'nalishiga asos solindi, mazkur maktab namoyandalari psixik hayotni ongsizlik mayllari (motivlar) boshqaradi, u xulqni harakatga keltiradi va shaxsning murakkab dinamikasi tuzilmasini belgilab beradi deb hisobladi.

Fransuz tadqiqotchilari odamlar o'rtasidagi psixik munosabatlarni tahlil qilishga asosiy e'tiborni qaratdilar. Bir qator nemis psixologlari ishlarida shaxsning qadriyatlar tizimiga kiritilishi mavzusi markaziy bo'lib qoldi. Dunyoviy psixologik fikr tarixida alohida novatorlik rolini xulqning madaniyat aossida yuzaga kelishi haqidagi g'oya egalladi.

SHu tariqa turli maktablar yuzaga kela boshladi, ulardan har biri kategoriyalarning butun markaziga obraz yoki harakatni, motiv yoki shaxsni qo'ydi. Bu esa o'z navbatida har bir maktabga o'ziga xos profil berdi.

Kategoriyalardan biriga dominanta sifatida yo'nalitirilish va boshqa kategoriyalarga bo'ysunuvchanlik funksiyasini berish psixologiyaning bir-biriga qarama-qarshi yo'nalishlar – maktablarga bo'linib ketishiga olib keldi. Ana shu manzara psixologiyada inqirozga olib keldi. Biroq turli maktablar o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga kelmaganida psixologiya ham rivojlanib ketmas edi. Biz bilamizki har qanday inqiroz rivojlanishga olib kelishi mumkin. Psixologiya tarixida ham shunday hodisa yuz berdi. 20-asrning boshlarida dunyoning ko'pgina mamlkatlaridagi turli universitetlarda o'nlab eksperimental psixologiya laboratoriyalari ish olib borardi. AQSHning o'zida bunday laboratoriyalar 40 dan ortiq edi. Ularning tadqiqot mavzulari turlicha – sezgilar tahlili, psixofizika, psixometriya, assotsiativ eksperiment va x.k. edi. Ishlar juda izchillik bilan amalga oshirildi, biroq ahamiyatli yangi faktlar va g'oyalar yuzaga kelmadi.

V.Djems shu narsaga e'tibor qaratdiki, mavjud bo'lgan tajribalarning ko'pchiligidagi natijalar harakatlarga mos kelmaydi. Lekin "Umumiy psixologiya arxivi" jurnalida bir nechta maqolalar yoritildi, mazkur maqolalar ichida O.Kyulpe raxbarligidagi yosh olimlar guruhining ishlari ahamiyatga molik edi. O.Kyulpe Vyursburg psixologik maktabi asoschisi bo'lib, Vundtdan ta'lim oladi, keyinchalik uning yordamchisi bo'lib ishlaydi. Keyinchalik Vyursburgdagi laboratoriyani boshqarayotib, u o'z ustoziga qarshi chiqadi. Vyursburg maktabining muhim muvaffaqiyatlaridan biri shundaki tafakkurni o'rganish psixologik konturga ega bo'la boshladi. Avvallari tafakkur qonunlari – individual ongda bajariladigan mantiq qonunlari deb baholanardi. Vyursburg maktabi vakillari psixologik tafakkurga ustanovkani (motivatsion o'zgarish), vazifani (maqsad) va undan kelib chiquvchi determinatsiyalashgan tendensiyalarni kiritdi. Narsiss Ax eksperimentda Kyulpening tekshiriluvchi topshiriqni bajarishga avvaldan tayyorgarlik ko'rish haqidagi taxminini isbotladi. Bunday avvaldan tayyorgarlik ko'rishni u "determinatsiyalashgan tendensiya yoki "ong ustanovkasi" deb atadi. So'nggi termin paradoksal tarzda jarangladi, chunki tajribalardan ma'lumki bu ustanovka anglanmaydi. Keyinchalik Ax ongning aloxida nosensor mazmunini anglanganlik termini bilan izoxladi. Karl Byuler Vyursburg maktabi eksperimental amliyotiga yangi yo'nalishni olib kirdi, bu esa Vundt tomonidan qattiq tanqidga uchradi. Metodika shundan iborat ediki, tekshiriluvchi oldiga murakkab vazifa qo'yilgan edi va u xronoskopdan foydalanmasdan turib uning ongida qaror qabul qilish jarayonida nima yuz berayotganini aytib berishi kerak edi.

20-asr Amerika psixologiyasi qiyofasini belgilab bergan yana bir yo'nalish bixeviorizmdir. Mazkur yo'nalish psixologiya predmetini ong emas, xulq tashkil qilishini e'tirof etadi. Bu yo'nalish

⁴⁴ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Sigmund Freud 493-bet

pionerlaridan bo'lgan E.Torndayk⁴⁵ 1898 yildap o'zining "Hayvonlar intellekti. Hayvonlardagi assotsiativ jarayonlarni eksperimental tadqiq etish" nomli doktorlik dissertatsiyasini taqdim etdi. Bixeviorizmning nazariy liderlaridan biri Dj.Uotson⁴⁶ "Psixologiya bixeviorist nuqtai nazarida" nomli maqolasini e'lon qiladi. Bixeviorizmning shiori xulqning organizmning tashqi va ichki stimullarga nisbatan reaksiyalar tizimi sifatida baholanishi bo'lib qoladi. Pozitivizm ta'siri ostida Uotson shuni isbotladiki, bevosita kuzatish mumkin bo'lgan narsalar va xodisalar haqqoniydir. SHuning uchun uning rejasiga ko'ra butun xulq-atvorni jismonif qo'zg'atuvchilarning organizmga ta'siri va uning reaksiyalari o'rtasidagi munosabatlar bilan tushuntirish mumkin. SHu tariqa bixeviorizm uchun ramziy belgi hisoblangan stimul – reaksiya formulasi vujudga keldi. Unga ko'ra xox fiziologik bo'lsin, xox psixik jarayonlar ana shu formula asosida yuz beradi. Xulqda yagona realliklar tanadagi reaksiyalarning turli shakllari deb e'tirof etilgan. Barcha reaksiyalarni, intellektual yoki emotsional reaksiyalarni boshqarish mumkin. Psixik rivojlanish o'rganishga bog'liq .

Sobiq sovet psixologiyasi rivojlanishi. Sobiq sovet tuzumidan keyingi davrda psixologiya taraqqiyoti

Aleksey Alekseevich Uxtomskiy (1875-1942) – rus fiziologi, ham fiziologiya, ham psixologiya eng muhim kategoriyalardan biri bo'lmish dominant tushunchasini kiritdi. Bu tushuncha organizmdagi xulqni tizimli ravishda, fiziologik va psixologik holatlar uyg'unligida tushunish imkoniyatini berdi.

Lev Semenovich Vigotskiy⁴⁷ (1896-1934) – madaniy tarixiy rivojlanish konsepsiyasini ilgari surdi. U reaksiyalarga alohida e'tibor berar ekan, eng muhimi insondagi nutq reaksiyasi deb baholadi. Nutq tana harakatidir, biroq boshqa tana harakatlaridan farqli o'laroq, shaxs ongiga yangi o'lvovlarni berishini ta'kidlab o'tadi. Birinchidan nutq muomala jarayonida amalga oshadi, demak u boshdan bosh ijtimoiydir. Ikkinchidan unda doim psixik jabha bor, u so'zning ma'nosidir. Uchinchidan so'z sub'ektdan mustaqil ravishda madaniyat elementi sifatida mavjud bo'la oladi. SHunday qilib nutqli reaksiyada tana, ijtimoiylik (kommunikativlik), ma'noviy va tarixiy-madaniylik mujassamlashgan. Mana 4 ta koordinatalar tizimida (individ, muomala, ma'no, madaniya)da Vigotskiy inson psixik hayotining har qanday fenomenini tushuntirib berishga intiladi.

Belgi (so'z) – «psixologik qurol», uning vositasida ong quriladi. Uning xususiyati shundaki muomala mehnat qurollari bilan taqozo qilinadi. Ular tashqi tabiatni ham, insonni ham o'zgartiradi. Vigotskiy eksperimental tarzda shuni isbotladiki bolalardagi egotsentrik nutq reallikdan uzoqlashgan mayllar va bola fantaziyasiga borib taqalmaydi. U amaliy harakatlar tashkilotchisidir. O'z o'zi bilan fikr yuritib bola harakatni rejalashtiradi. «Мышление и речь» (1934) asarida Vigotskiy, eksperimental tadqiqotlarga tayangan holda bolalarda tushunchalarning rivojlanishini tadqiq etdi. Vigotskiy fikricha faqatgina rivojlanishdan oldin keladigan ta'lim yaxshi natija beradi. U rivojlanishning yaqin zonasi" terminin kiritadi. Bu tushuncha ostida bola kattalar raxbarligi ostida mustaqil echa oladigan masalalar darajalari o'rtasidagi tarqoqlik tushuniladi. O'qitish shunga o'xshash zonani yuzaga keltirib o'z ketidan rivojlanishga olib keladi.

Sergey Leonidovich Rubinshteyn o'zining "Основы общей психологии" asarida ong va faoliyat birligi prinsipini ilgari surdi. Ongni faoliyat jarayoni bilan birlashtirib Rubinshteyn uning bu jarayonda qanday tarzda shakllanishini tushuntirib berdi. Bu konkret tadqiqotlar istiqbolini tubdan o'zgartirib yubordi. Insonning dunyo bilan murojaati to'g'ridan-to'g'ri va bevosita emas, balki uning bu dunyo ob'ektlari bilan real harakatlari vositasida amalga oshiriladi, degan g'oya ongga bo'lgan qarashlarni o'zgartirib yubordi. Uning tashqi predmetlarga emas, predmetli harakatlarga bog'liqligi psixologiyaning muhim muammolaridan biriga aylandi.

⁴⁵ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Edward Lee Thorndike 354-bet

⁴⁶ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Watson's education 382-bet

⁴⁷ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, 380-bet

Ong maqsadlar qo'yib, sub'ekt faolligini rejalashtiradi va reallikni hisiy va aqliy obrazlarda aks ettiradi. Taxmin qilinadiki, ong tabiati dastlab ijtimoiy, ijtimoiy munosabatlar orqali taqozo qilingandir. Bu munosabatlar davrdan davrga o'tish bilan o'zgarar ekan, unda ong tarixan o'zgaruvchan maxsuldir. Hamma narsa inson psixikasida uning faoliyatida amalga oshirilishi haqidagi g'oya **Aleksey Nikolaevich Leontev** (1903-1979) tomonidan ham rivojlantiriladi. Dastlab u Vigotskiy yo'lidan boradi. Keyinchalik esa Basvoning faoliyat morfologiyasi haqidagi g'oyalariyu yuksak baho beradi. U faoliyati tashkil etilishi va darajalarda o'zgarishi borasidagi o'z sxemasini taklif etadi: ya'ni bu jarayon faoliyat hayvonot dunyosi evolyusiyasi, kishilik jamiyati tarixi, shuningdek insonning individual rivojlanishida yuz beradi. («Проблемы развития психики», 1959).

Leontev fikricha, faoliyat – alohida butunlik. U o'z ichiga tuzilmaviy komponentlarni oladi: faoliyat, haraktalar, operatsiyalar, psixofiziologik funksiyalar. Faoliyat tuzilmasi komponentlariga motivatsion soha komponentlari mos keladi: motiv, maqsad, sharoit, shuningdek ong komponentlari – ma'no, ahamiyat, "hissiy to'qima". Ularni ajratib ko'rib bo'lmaydi.

Lomov Boris Fedorovich ⁴⁸(1927-1989) – umumiy, injenerlik, kognitiv psixologiya, ta'lim psixologiyasi, muomala psixologiyasi sohalari mutaxassisi, psixologiya fanlari doktori, professor. 1972-1989 yillarda Psixologiya instituti direktori lavozimida ishlagan, "Psixologicheskiy jurnal" asoschisi va bosh muxarriri. B.G.Ananev bilan birga Leningrad universitetida psixologiya fakultetini ochadi, bir necha yillar mobaynida dekan vazifasida xizmat qiladi. Uning ishlarining ko'pchiligi umumpsixologik muammolarni o'rganishga qaratilgan. U muomala psixologiyasi bo'yicha («Общение и познание» 1984) juda ko'p g'oyalarni ilgari suradi. Lomov injenerlik psixologiyasi asoschilaridan biri. U psixologiya fanining metodologik-nazariy muammolariga alohida e'tibor qaratadi., jumladan psixologiyaning kategorial apparatini tahlil qilishga, psixologik bilimlar ichki birligi va tuzilish tizimini ochib berishga, uning xolatlari va rivojlanish tendensiyalariga, psixologik nazariyalarni qurish yo'llarini aniqlashga, psixologiyada nazariya, eksperiment va amaliyot o'zaro aloqadorligini tadqiq etishga va x.k.

Asmolv Aleksandr Grigorevich (1949) - psixologiya metodologiyasi va nazariyasi borasidagi mutaxassis. A.N.Leontev va A.R.Luriya shogirdi. Uning tadqiqot va tashkilotchilik ishlari faqatgina pedagogik g'oyalarni ta'lim sohasiga olib kirishdan emas, amaliyotchi psixologlar tayyorlashga va psixologik xizmatni tashkil etishga qaratildi

CHet el psixologiyasi rivojlanishining bugungi xolati

Har bir shaxs o'z yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan ko'plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta'sirlarning ob'ekti hisoblanadi. (E.G'.G'oziev 2002) SHaxsning xarakteri, temperamenti, qobiliyati ruhiy jarayonlarni boshdan kechirganda, mehnat faoliyatida, turmushda o'zini namoyon etadi. Demak, psixik jarayonlar, psixik holatlar va psixik xususiyatlarning o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda aloqadorlik, shaxsning psixologik tuzilishini tashkil etadi. Afsuski, biz ba'zan inson haqida fikr yuritganimizda sog'liq, kasallik va uchinchi sog'liqqa ham, kasallikka ham qo'shilmaydigan bir holat haqida fikr yuritishimizga to'g'ri keladi.

S.Xoll (1940) o'zining rekapitulyasiya nazariyasida o'smirlilik yoshi insoniyat rivojlanish tarixining romantik epoxasiga to'g'ri kelib, bolalik bilan kattalik orasidagi bosqich ekanligini ta'kidlaydi. U o'smirning xarakterida paradoksallik va ambivalentlik holatlarini izohlab, ularning faoliyatlarida o'ta faollik hukmronlik qilishiga e'tiborni qaratib, ularda shodlik o'rnini qayg'u, o'ziga ishonchni tortinchoqlik, xudbinlikni altruizm, ma'naviy intiluvchanlikni past qo'zg'aluvchanlik, muloqotmandlik istagini pismiqlik va hokazolar tezkor o'rin almashishi bilan ifodalanishini, o'zini o'zi anglash krizisi bilan bog'laydi. YA'ni, uni engib o'tish «individuellikni his etish»ga sabab bo'lishini isbotlaydi.

Amerikalik psixolog A.Gezell (1880-1861) S.Xoll kabi rivojlanishning biologik modeliga asoslanadi va bunda yangilanish, integratsiya va muvozanat o'rin almashadi, deb hisoblaydi.

⁴⁸ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, 369-bet

“O‘shish” va “rivojlanish” Gezell uchun sinonim hisoblanadi va u xulq-atvor usulining progressiv differentsiatsiya va integratsiya jarayonini bildiradi. Gezell madaniy ta‘sirni tan olgan holda shuni ta‘kidlaydiki, madaniyat yo‘naltiradi, lekin rivojlanish bosqichlari va tendensiyasini keltirib chiqarmaydi. Individning o‘qitilishi va madaniyatga qo‘shilishi qanchalik muhim bo‘lmasin, u hech qachon etilish ta‘siridan o‘zib keta olmaydi. A.Gezellni qanday qilib rivojlanish jarayoni va shaxslilik xususiyatlari individning xulq-atvorida aks etadi, degan savol qiziqtiradi. Turli yoshdagi bolalarning xulq-atvorini kuzatib, u o‘smir taraqqiyoti bosqichlari va sikllarining umumlashgan bayonini yaratadi. Bu bayonda u har bir bosqich uchun normal deb hisoblangan xulq-atvorni xronologik ketma-ketlikda tasvirlaydi. Gezell nazariyasi asosan biologik yo‘natrilganlik xususiyatiga ega bo‘lishi bilan birga, unda etilish jarayoni xulq-atvor xususiyatlari va taraqqiyot tendensiyasining vujudga kelishi ketma-ketligini aniqlab beruvchi biologik va genetik omillar birgalikda boshqaradi deb taxmin qilinadi. A.Gezell shu narsani tushuntirishga intiladiki, o‘smir taraqqiyoti bosqichlarini ifodalab turib, u kuzatiladigan o‘zgarishlar asta-sekinlik bilan shakllanishi va bir-birini to‘ldirishini e‘tirof etadi. Uning fikricha, individ taraqqiyoti ketma-ket emas, spiralsimon yo‘nalishda ro‘y beradi. Gezell nazariyasi juda ko‘p psixologlar tomonidan qattiq tanqidga uchradi.

Insonning bioijtimoiy tabiatini tan olgan holda shuni ta‘kidlash mumkinki, asosiy determinant – tashqi ijtimoiy muhit, tashqi holatlardir. Biroq yosh rivojlanishiga etilishning ichki jarayonlari ma‘lum ma‘noda ta‘sir etar ekan, bu narsa faqat organizmning emas, balki psixika va individ rivojlanish bosqichlari, yosh davrlarining bosqichma-bosqich almashinuv qonuniyatlariga, shu zaylda har bir yosh bosqichida psixik rivojlanish xususiyatlari qonuniyatlariga o‘z ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmaydi.

O‘smirlik davrining yirik tadqiqotchilaridan yana biri nemis faylasufi va psixologi E. SHpranger (1924) o‘smirlik yoshi qizlarda 14-21 va o‘g‘il bolalarda 13-19 yoshlargacha davom etib, uning birinchi bosqichi 14-17 yoshlarga to‘g‘ri kelib, bu yoshda bolalikdan qutulish sodir bo‘lishini izohladi. U o‘zining o‘smirlik yoshining madaniy-psixologik konsepsiyasida rivojlanishning uch tipi mavjudligini ajratadi. Birinchi tip- keskin, krizisli, shiddatli kechadi va o‘smir o‘zining ikkinchi tug‘ulishini his etadi, oqibatda yangi «Men» vujudga keladi. Ikkinchi tip- o‘smirning kattalik hayotida bosqichlik, sokinlik, uzluksizlik sezilib, uning shaxsiyatida chuqur va jiddiy o‘zgarishlar ro‘y bermaydi. Uchinchi tip- bu rivojlanish jarayonining shunday bosqichiki, o‘smir o‘z ichki kechinmalari va krizislarini matonat bilan engib, o‘zini o‘zi faol anglagan holda shakllantiradi hamda tarbiyalaydi. SHunday qilib, E.SHpranger mazkur yoshning tashkil etuvchilari o‘z individualligini anglash, refleksiyaning vujudga kelishi, «Men»ning ochilishi ekanligini isbotlab, o‘smirning dunyoqarashlarini, qadriyatlarini, o‘zini o‘zi anglashini o‘rganishning sistematik tadqiqotiga asos soldi.

O‘smirlik yoshini pubertat davr deb atagan SH. Byuler ishlarida ushbu davrning biologik mohiyati ochib berilgan. Pubertat davr – bu biologik o‘shish davri bo‘lib, jinsiy etilish o‘z nihoyasiga etadi, ammo jismoniy rivojlanish davom etadi. U pubertat davrdan oldingi bosqichni insonning bolalik, ushbu davrning tugashini o‘spirinlik deb ataydi. SH.Byuler pubertat davrni ikkiga: psixik va jismoniy davrlarga ajratadi. O‘smirning etilishiga ta‘sir etuvchi tashqi va ichki qo‘zg‘atuvchilar undagi o‘zidan o‘zi qoniqishi va hotirjamlikini izdan chiqarib, uni o‘zga jinsni qidirishga undaydi. Biologik etilish uni izlanuvchan qilib qo‘yadi va uning «Men»ida «U» bilan uchrashish istagi tug‘iladi. YA’ni SH.Byuler psixik pubertatlikni tanadan farqlashga harakat qiladi. Uning fikricha, jismoniy etilish o‘g‘il bolalarda o‘rtacha 14-16 yosh, qiz bolalarda esa 13-15 yoshlarga to‘g‘ri keladi. Albatta, bunday farqlashlarda shahar va qishloq, alohida mamlakatlar va hatto iqlimning ta‘siri hisobga olinadi. Pubertatlikning quyi chegarasi 10-11 yosh, yuqori chegarasi 18 yosh bo‘lishi kerak.. Ushbu davrning negativ xususiyatlari sifatida o‘smirning urishqoqligi, injiqligini ifodalovchi jismoniy va ruhiy toliqish, notinch, oson qo‘zg‘aluvchan holat, yuqori sezuvchanlik hamda qo‘zg‘aluvchanlikni ko‘rsatadi. O‘smirlarning o‘zlaridan qoniqmasliklari asta atrofdegilaridan ham qoniqmasliklariga sabab bo‘lib, boshqacha tus intilishlari bilan uyg‘unlashadi va turli salbiy fikrlar shakllanishiga olib keladi. YA’ni, o‘smirlarda «sust melanxoliya» va «tajovuzkor himoya» shakllanadi. Mazkur davrning ijobiy xususiyatlaridan biri tarzida qandaydir go‘zallikning anglangan

kechinmalarini, muhabbat tuygʻusini misol qilib keltiradi. Demak, SH.Byulerning ilmiy urinishlari pubertat yoshni organik etilish bilan psixik rivojlanishning uygʻunlikda kechishini koʻrsatishga qaratilgandir.

SH. Byulerning izlanishlariga tayangan G.Getser pubertat davr salbiy bosqichining 13-16 yoshlari oraligʻida oʻy-hayollarga berilish, yaqin doʻstga ehtiyoj sezish va «doʻstni izlash» ga urinishda ijobiy bosqichga oʻsib oʻtishini taʼkidlaydi.

E. SHprangerning izdoshlaridan biri V.SHtern oʻsmirlik yoshini shaxs shakllanishining asosiy bosqichlaridan biri deb qaraydi. V.SHtern «Doʻstingni koʻrsatsang, kimliginni aytaman» degan naqlga «Hayotingdagi eng qimmatli kechinmangni ayt, men sening kimligingni aytaman» degan maʼno berib, uni izohlashga harakat qiladi. CHunki oʻsmir hayotining mazmunini tashkil etuvchi kechinmalar taʼsirida uning shaxsi shakllanadi. Qimmatga ega kechinmalar esa uning shaxsini tiplarga ajratishga yordam beradi. SHu tariqa V.SHtern oltita tipni ajratadi: a) nazariy tip – shaxsning barcha intilishlari borliqni anglashga qaratiladi; b) estetik tip – bunday shaxs uchun obʻektiv borliqni anglash yot boʻlib, u individual tanlanganlikka ega; v) iqtisodchi tip – bunday shaxsning saʼi-harakatlaridagi shiori qilib, koʻproq foyda (natija)ga qaratilgan boʻladi; g) ijtimoiy tip – hayotining mazmunini muhabbat, muomala va oʻzgaralar uchun yashash tashkil etadi; d) siyosiy tip – bundaylar uchun mansabga intilish, taʼsir oʻtkazish va buyruq berish xosdir; e) diniy tip-har qanday voqeani ham hayotning va dunyoning mohiyati bilan haspoʻshlashga urinadi.

V. SHternning fikricha, oʻtish davri nafaqat ideal va intilishlar, hislar hamda fikrlarning yoʻnalganligi, balki harakatlarning oʻziga xos siymosi (obrazi) hamdir. U buni bolalikning oʻyinlari bilan kattalikning masʼuliyatli faoliyati oraligʻidagi holat deb atab, unga «jiddiy oʻyinlar» deb nom beradi. Jiddiy oʻyinlar oʻsmirning maqsad qoʻyishiga, turli qiziqishlarga oʻz munosabatini bildirishi va qiyosiy tahlil qilishidagi ikkilanishlarini bartaraf etishida hamda uni irodasining mustahkamlanishiga imkon berishini taʼkidlaydi.

YAna bir ilmiy konsepsiya J.Piajega⁴⁹ tegishli boʻlib, u 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha oxirgi fundamental detsentratsiya, yaʼni bolaning idrok maydonini oʻz obʻektidan qutulishi va unda dunyoni qanday oʻzgartirish kerak, degan nuqtai nazarning boshlanishi bilan tushuntirishga harakat qiladi. Uningcha, bu yoshda hayotiy dastur (gipodeduktiv, yaʼni tafakkur yordamida) tuzilib, shaxs shakllanishi tugallanadi. Oʻz rejasi va dasturiga ega oʻsmir kattalar jamiyatiga qadam qoʻyadi, unda turli toʻsiqlarga uchraydi, maʼlum maʼnoda ularga bogʻlanadi va ijtimoiylashish jarayonini boshdan kechiradi. SHu tariqa oʻsmirlik yoshi muammolariga bagʻishlangan tadqiqotlarda *yangi yoʻnalish* boshlandi. Bu L.S.Vigotskiy va uning maktabi bilan bogʻliq ishlardir. L.S.Vigotskiy oʻtish davriga xos qiziqishlar muammosini atroflicha oʻrganib, buni «oʻsmirning psixologik rivojlanishidagi muammolarni hal qilishning yagona kalitidir» deb izohlaydi. Oʻsmirlik yoshi eski qiziqishlarning buzilishi va yoʻqolishi hamda yangi biologik asosga ega yangi qiziqishlarning vujudga kelishi davri hisoblanib, unda bir necha yorqin qiziqishlar mavjud boʻlib, ularni dominant qiziqishlar deb atadi. Ular: *egotsentrik*, yaʼni oʻz shaxsiga qiziqish, *kelajagiga* qiziqish, yaʼni bugungi kuni emas, balki uzoqni koʻra bilishiga qaratilgan ustanovka; *zoʻr berish* (harakat), yaʼni qaysarlikka asoslangan irodaviy zoʻriqish, tarbiya usullariga qarshilik koʻrsatishdan iborat salbiy harakatlar, *xayolparastlik*, yaʼni oʻsmirning sarguzashtlarga boy, turli qahramonliklar koʻrsatishga intilishlari bilan bogʻliq tavakkalchiligidan iborat. J.Piaje kabi L.S.Vigotskiy ham oʻsmirlik davridagi tafakkur rivojlanishi tushunchalarni oʻzlashtirish asosiga kechishini va oʻsmir tafakkuri subʼektiv shaklga ega boʻlib, oʻzgalardan «sir» tutiladigan intim jabhalarga qaratilishini hamda oʻsmir shaxsining ichki oʻzgarishlarini qamrab oluvchi refleksiya rivojlanishi, yaʼni oʻzligini anglashdek *yangilanishlar* roʻy berishini qayd etadi. A.Freyd goʻdaklik davrining psixik jarayonlari haqidagi bilimlarimiz, oʻsmirlarni tahlil qilish mobaynida va ularni kuzatish orqali qoʻlga kiritilgan maʼlumotlarga asoslanganligini taʼkidlaydi. SHuningdek, analitik terapiya uchun «tashlandiq» obʻektga mazkur usullarni qoʻllash eng samaralidir. Oʻsmir emotsional kurashga qatʼiy kirishadi, bu kurashda undan juda tezkorlik va qatʼiylik talab etiladi. Uning libidosi yangi obʻekt izlashda davom etadi. Bunday

⁴⁹ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, Jean Piaget 587-bet

o'smirlarni kuzatish shuni ko'rsatadiki, «erkin» libido haqidagi tahlilimiz davolash vaqtida aynan: a) ularni hamkorlik qilmasliklari uchun intilishlarida, analitiklar bilan munosabatlariga e'tiborsizlik; b) hafta davomidagi seanslar sonini qisqartirishga urinishlarida; v) besabab seanslarga kelmaslik; g) umuman davolanishdan bosh tortishlarida o'z aksini topadi. Ba'zan analitikning o'zi o'smir uchun qidirilayotgan «ob'ektga» aylanashi mumkin. Davolashning qanday natija bilan yakunlashidan qat'i nazar analitik o'smirlik yoshining o'ziga xos qiyinchiliklarini: a) uning ehtiyojlari qondirilishini kechiktirib bo'lmazligi; b) frustratsiya holatini ko'tara olmasligi va har qanday aloqani tushunish hamda bilish negizi deb emas, balki bunga istaklarning ro'yobga chiqish usuli deb qarashi; v) o'smir psixikasining ongsizlik mohiyatini, buzilishlar vujudga kelishining mexanizmlari hamda buzilishning tipik strukturasi yanada chuqurroq o'rganish zaruratligidan dalolat beradi.

Taraqqiyot psixologiyasida neofreydizmning ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri bu amerikalik olim Erik Eriksondir⁵⁰ (1902-1982). Uning fikricha, inson rivojlanishi avtonom bo'lsa-da, bir-biri bilan bog'liq 3 ta jarayondan tuziladi: biologiyada o'rganiladigan somatik rivojlanish, psixologiyada o'rganiladigan anglangan "Men" rivojlanishi hamda ijtimoiy fanlar tomonidan o'rganiladigan ijtimoiy rivojlanish. Rivojlanishning asosiy qonuni – "epigenetik" prinsipga asosan rivojlanishning har bir bosqichida oldingi bosqichlarga xos bo'lmagan yangi hodisalar va xususiyatlar yuzaga keladi. Rivojlanishning yangi fazasiga o'tish tashqi ko'rinishdan patologik holatni eslatadigan "normativ inqiroz" tarzida kechadi, lekin aslida o'sishning normal qiyinchiliklarini bildiradi.

1-topshiriq.

Eksperimental psixologiyaning vujudga kelishi va qo'llanish sohalari				
№	Allomalar	Psixologik qarashlari	Fan rivojiga qo'shgan hissasi	Qo'shimcha izoh
1.	Lev Semenovich Vygotskiy			
2.	Lomov Boris Fedorovich			
3.	Asmolov Aleksandr Grigorevich			
4.	L.S.Vigotskiy			

Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.

Asosiy adabiyotlar:

2. **Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth**
20. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
21. Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
22. YAroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo'shimcha adabiyotlar:

56. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: «Uzbekistan», 1997.
57. Karimov I.A. Asarlar T.1-16. T.: «O'zbekiston», 1992-2010.
58. Marsinkovskaya T.D., YAroshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.

⁵⁰ Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth, 517-bet

59. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHepman, U.Konroy. – Spb., 1999.
60. Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
61. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
62. YArashevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
63. YArashevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

81. <http://www.expert.psychology.ru/>
82. <http://www.psycho.all.ru/>
83. <http://www.psychology.net.ru/>
84. [www. natlib.uz;](http://www.natlib.uz;)
85. [www. Sportivniy psixolog.ru;](http://www.Sportivniy psixolog.ru;)
86. [www. Psixologiya sporta;](http://www.Psixologiya sporta;)
87. [www. ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz.)
88. www.childpsy.ru
89. www.edu.uz
90. www.flogiston.ru
91. www.pedagog.uz

8-mavzu: O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi.

Reja:

1. O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi.
2. Psixologiyaning ishlab chiqarish, meditsina va pedagogika sohalariga tatbiq etilishi.
3. O‘zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari.

Mamlakatimizda psixologiya fanining rivojlanishi E.G‘.G‘oziev, M.Voxidov, M.G.Davletshin, V.M.Karimova, G‘.B.SHoumarov nomlari bilan bog‘liq. SH.R.Baratov ma‘lumotlariga ko‘ra (1997) O‘zbekistonda psixologik xizmat tarkib topishining dastlabki ildizlari va intixosi asrimizning 30-yillaridagi pedalogiya fani va pedologik xizmat faoliyatlariga borib taqaladi. Toshkent Davlat universiteti xozirgi O‘zMU psixologiya kafedrasida xodimlari E.G‘oziev, Z.R.Dushabaev, V.Tokarevalar raxbarligida keng qamrovli ilmiy-amaliy va ijtimoiy psixologik tadqiqotlar amalga oshirildi. Toshkent Davlat Pedagogika instituti xozirgi TDPU psixologiya kafedrasida mudiri, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan arbobi M.G.Davletshin rahbarligidagi olimlar guruhi olib borgan tadqiqotlar ham O‘zbekistonda psixologik bilimlar rivojiga juda katta ta‘sir ko‘rsatdi. SHuningdek G‘.B.SHoumarov, N.A.Sog‘inov, B.R.Qodirov, V.M.Karimova rahbarligida ham olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari psixologiyaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.

26. Keyingi yillarda O‘zbekistonda ishlab chiqarish, tibbiyot va pedagogika sohasida psixologik xizmatni yo‘lga qo‘yish borasida bir qator tadbirlar amalga oshirildi. Mamlakatimizdagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning samarali bo‘lishini ta‘minlash, ishlab chiqarishda va ijtimoiy hayotning barcha bo‘g‘inlarida inson omilidan foydalanish, har bir ijtimoiy shaxs imkoniyatlarini to‘la-to‘kis yuzaga chiqarish masalasi O‘zbekiston psixologlari oldiga psixologik xizmat bilan bog‘liq quyidagi vazifalarni amalga oshirish mas‘uliyatini yukladi:

1. Aholi o‘rtasida psixologik savodxonlikni oshirishga qaratilgan qator tadbirlarni belgilash va uni amalga oshirish.

2. Har bir shaxs imkoniyatini jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni O‘zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnopsixologiya tamoyillarga moslashtirilgan eng ilg‘or testlar, usullar asosida o‘rganish, taxlil qilish va bu borada tegishli xulosalar chiqarish.
3. Xodimlarni tanlash va psixologik imkoniyatlari asosida turli sohalarga yo‘naltirishda ma‘muriy tashkilotlarga ko‘maklashish, barcha bo‘g‘indagi rahbar xodimlarning mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talabiga mos psixologik savoldxonligini oshirish maqsadida qisqa muddatli kurslarni tashkil etish.
4. Qator yo‘nalishdagi aholiga sotsial-psixologik xizmat ko‘rsatishni ta‘minlash, xususan individual psixologik xizmat, ishlab chiqarish va mexna jamoalariga psixologik xizmat, oilaviy konsultatsiya, xalq ta‘limi tizimidagi psixologik xizmat, ichki ishlar tizimida psixologik xizmat, sport va sog‘lomlashtirish tizimlaridagi psixologik xizmat, tibbiyot tizimidagi psixologik xizmat, transport tizimidagi psixologik xizmat.
27. Bugungi kunda xalq ta‘limi tizimida psixologik xizmatning tatbiq etilishini 2 bosqich asosida talqin qilish mumkin. 1 bosqich – maktablarda bevosita psixologlar tomonidan psixologik xizmatning tashkil etilishi. O‘tgan asrning 80-yillaridanoq Toshkent shahrining talaygina maktablarida ish boshlangan va o‘sha paytlarning o‘zidayoq psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomoni barchaga ma‘qul va manzur bo‘lgan. Lekin psixologik xizmatni keng targ‘ib etish uchun maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi-psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to‘sqinlik qilib kelar edi. 90-yillarga kelib mustaqillik, erk, o‘zlikni anglash hislari namoyon bo‘lgan O‘zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko‘zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloqch yoyishi uchun o‘ziga xos zamin yaratildi. Bu esa O‘zbekiston uchun xarakterli bo‘lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining keyingi bosqichiga o‘tishni muqarrar qilib qo‘ydi.

28.

1-topshiriq.

O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi		
№	Allomalar	Psixologik qarashlari
1.	E.G‘.G‘oziev	
2.	M.Voxidov	
3.	V.M.Karimova	
4.	M.G.Davletshin	

2-topshiriq.

O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi		
№	Allomalar	Fan rivojiga qo‘shgan hissasi
1.	E.G‘.G‘oziev	
2.	M.Voxidov	
3.	V.M.Karimova	
4.	M.G.Davletshin	

3-topshiriq.

O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi		
№	Allomalar	Qo‘shimcha izoh
1.	E.G‘.G‘oziev	
2.	M.Voxidov	
3.	V.M.Karimova	
4.	M.G.Davletshin	

Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.

Asosiy adabiyotlar:

3. Hergenhahn B.R. Tracy B. Henley An Introduction to the History of Psychology. – 2014 Wadsworth

23. Jdan A.N. Istoriya psixologii. – M., 1995.
24. Istoriya psixologii: teksty. – M., 1992.
25. YAroshevskiy M.G. Istoriya psixologii. – M., 1997.

Qo'shimcha adabiyotlar:

64. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: «Uzbekistan», 1997.
65. Karimov I.A. AsarlarT.1-16. T.: «O'zbekiston», 1992-2010.
66. Marsinkovskaya T.D., YAroshevskiy M.G. 100 vydayushixsya psixologov mira. – M., 1995.
67. Psixologiya: biograficheskiy bibliograficheskiy slovar / Pod red. N.SHixi, e.CHepman, U.Konroy. – Spb., 1999.
68. Sokolova e.E. Trinadsat dialogov o psixologii. – M., 1994.
69. SHuls D., SHuls S. Istoriya sovremennoy psixologii. – Spb., 1998.
70. YAroshevskiy M.G. Kratkiy kurs istorii psixologii. – M., 1995.
71. YAroshevskiy M.G., Ansferova L.I. Razvitie i sovremennoe sostoyanie zarubejnoj psixologii.- M.. 1974.

Internet resurslar:

92. <http://www.expert.psychology.ru/>
93. <http://www.psychology.all.ru/>
94. <http://www.psychology.net.ru/>
95. www.natlib.uz;
96. [www.Sportivniy psixolog.ru;](http://www.Sportivniy_psixolog.ru;)
97. [www.Psixologiya sporta;](http://www.Psixologiya_sporta;)
98. [www.ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz;)
99. www.childpsy.ru
100. www.edu.uz
101. www.flogiston.ru
102. www.pedagog.uz

GLOSSARIY

ATAMANING O'ZBEK TILIDA NOMLANISHI	ATAMANING INGLIZ TILIDA NOMLANISHI	ATAMANING RUS TILIDA NOMLANISHI	ATAMANING MA'NOSI
Abuliya	Abulia	Абулия	Eng oddiy, osongina masaladar buyicha ham ma'lum qapopga kelish qobiliyati yo'qligida namoyon bo'ladigan o'ta irodasizlikdir.
Adaptasiya	Adaptation	Адаптация	Tashqi sharoitlarga moslashish bo'lib, buning o'zi analizatorlarning o'zidagi o'zgarishlarni sezish bilan bog'lik fiziologik adaptasiya va yangi go'ruhlardagi yangi faoliyat turiga moslashishidagi ijtimoiy-psixologik adaptasiyalarga ajratiladi.
Abstraksiya (mavhumiylik)	Abstraction	Абстракция	Narsalarning o'ziga xos belgi va xususiyatlarini, ular o'rtasidagi bog'lanishlarni predmetlarning muhim bo'lmagan belgi va xususiyatlaridan ajratib olishga qaratilgan fikrlash operatsiyasidir.
Apatiya	Apathy	Апатия	Kishining og'ir kechinmalar, yoki kasalliklardan tolikishi natijasida kelib chiqadigan, hamda uning tebarakatrofdagi olamga nisbatan hiech qanday qiziqishlarsiz befarq qarashlarda ifodalanadigan psixik holat.
Anketa	Questionnaire	Анкета	Tez va qisqa muddatda amalga oshiriladigan metod.
Asab hujayra	Neuron	Нервная клетка	Markaziy asab tizimining asosiy elementi bo'lib, organizmni qo'zg'atish vazifasini bajaradi.
Assosiasiya	Association	Ассоциация	(Lot.-birlashtiraman, bog'layman, qo'shaman) psixologiyada - psixika hodisalarining bog'lanishi tufayli ongimizda paydo bo'ladigan muayyan tasavvurlar: o'xshashlik yoki

			qapama-qarshi belgilarga ko'ra boshqa tasavvurlarni hosil qilish.
Bilish	Knowledge	Знание	Psixik aks ettirish jarayoni bo'lib, bilimlarni egallash va uni o'zlashtirishni ta'minlaydi
Bixeviorizm	Behaviorism	Бихевиоризм	Xx asr boshlarida aqshda maydonga kelgan psixologiyaning mexanik yo'nalishi bo'lib, psixologiyani o'rganish predmeti qilib faqat odamning xulq-atvori olingan. Ular faqat odamning tashqi ta'sirlar natijasida paydo bo'lgan xatti-harakatlari, xulq-atvorni o'rganish mumkin deb hisoblaydilar. Bunda ongning roli inkor qilinadi. Bu yo'nalishlarning asoschilari-d.uotson. E.torndayklardir.
Bosh miya	Brain	Головной мозг	Psixikaning moddiy asosidir
Diqqat	Attention	Внимание	Inson psixik faoliyatini ahamiyatga ega bo'lgan biror bir buyum va hodisaga yo'naltirilishi na unda to'xtashi.
Eksperiment	Experiment	Эксперимент	Asbob-uskunalar yordamida amalga oshiriladi
Empatiya	Emphatic	Эмпатия	(Ang.-hamdardlik.o'zini boshqalar o'rniga qo'ya olish) inson boshqalar hishayajoni, g'am-tashvishi, qiyinchiliklariga emosional javob bera olish qobiliyati.
Etika	Ethics (morality)	Этика	Ahloqiy qoidalar
Etiologik tashxis	Diagnostics etiological	Этиологический диагноз	(Kelib chiqish sabablari) biror xususiyatning mavjudligigina emas, balki uning vujudga kelish sabablari ham hisobga olinadi.
Etnopsixologiya	Ethno psychology	Этнопсихология	
Evolyusiya	Evolutions	Эволюция	Dunyoning rivojlanish jarayoni
Faoliyat motivlari	Motives activity	Мотивы деятельности	O'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Faoliyat	Activity	Деятельность	Insongagina xos, ong bilan boshqaradigan ehtiyojlar tufayli paydo bo'ladigan va tashqi olam bilan kishining o'z-o'zini bilishiga, uni qayta qo'rishga yo'valtirilgan faolligidir.
Filogenez	Phylogenies	Филогенез	Dunyoni rivojlanish boshlanishidan to hozirgi kunga qadar davri
Gipofiz	Hypothesis	Гипофиз	(Grekcha - o'simta) - pastki miya o'simtasi. U ichki sekretiya bezi bo'lib hayvon va odamning bosh miya umirtqasida joylashgan. Gipofiz gormonlari organizmning ish faoliyatda muhim rol o'ynaydi. Gipofiz funksiyasining buzilishi organizmning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etadi, bunda gormonlarning ortib ketishi yoki kamayib ketishi kuzatiladi. Gipofiz buzilishida bolalarning bo'yi o'smaydi, moddalar almashinuvi buziladi, jinsiy bezlarning rivojlanishi buzilishi natijasida semirib ketish hollari kuzatiladi, bola psixikasida intellektning buzilishini xotiraning yomonlashishi yuz beradi.
Gipoteza (taxmin)	Hypothesis	Гипотеза	Ma'lum masalani yechishning taxmini, uning loyihasi.
Gippokamp	Hippocampus	Гиппокамп	Bosh miya qobig'ining qo'yi qismida joylashgan chiziq bo'lib, orientasiya reaksiyasi va o'rganishning fiziologik mexanizmlarida ishtirok etadi.
Gnostik faoliyat	Gnostic activity	Гностическая деятельность	O'z bilim va tajribalarini oshirish maqsadida pedagogik faoliyat va shaxsiyatining yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish.
Identifikasiya	Identification	Идентификация	Bunda kasbdoshlar to'g'ri idrok qilish uchun o'zlarini bir-birlarining o'rniga qo'yib ko'rishga harakat

			qiladilar.
Ijtimoiy psixologiya	Social Psychology	Социальная психология	
Individual izlanish		Индивидуальное исследование	“Men” obrazi asosida o’ziga xos o’zlikni anglash.
Individuallik	Individuality	Индивидуальность	O’ziga xos bo’lgan xususiyat
Insayt	Inside	Инсайд	Miyaga echimning tezda kelishi
Instinkt	Instinct	Инстинкт	Nasldan nasl o’zgarishsiz o’tadigan tug’ma xususiyat
Intellekt	Mind	Разум	Aqliy taraqqiyot darajasi
Introversiya	Introversion	Интроверсии	Shaxsni o’z fikrlari, sezgisi, kechinmalari, ya’ni o’z-o’ziga tayanishi.
Iroda	Will	Воля	Insonni biror bir harakatlarni bajarishga qaratilgan maqsad sari ongli intilishi.
Kasb	Profession	Профессия	Mehnat faoliyatining bir shakli
Kasbga o’qitish	Professional education	Профессиональное обучения	Kasblar tizimiga asoslanib o’qitishdir.
Kasbiy anglash		Профессиональная осознанность	Kasbkorlikda o’z mavqeini belgilash.
Kasbiy faoliyat	Professional activity	Профессиональная деятельность	Kasbiy faoliyatning o’ziga xos psixologik qonuniyatlarini qamrab oladi.
Kasbiy imkoniyat	Professional possibility	Профессиональная возможность	Mutaxassisning egallab turgan lavozimi va talab etayotgan malaka toifasiga mosligini namoyon etish.
Kasbiy nomutanosiblik	Professional incompatibility	Профессиональная несовместимость	Kasbiy layoqat tufayli diskvalifikasiya hollarini alohida kasb etishi.
Kasbiy tanlov	Professional choice	Профессиональный отбор	Ishchilar malakasiga, layoqaiga qo’yiladigan talablar (kasbiy bilim, ko’nikma va malakalar, shuningdek, sifatlar va kobilyatlar).
Kommunikativ faoliyat	Activity communicative	Коммуникативная деятельность	Har bir talabaga individual yo’l topishi va ular bilan hamkorlik darajasida ishonchli munosabat o’rnatishi

Kompetentlik	Competence	Компетентность	Kasbiy faoliyatga mos tushish, o'z-o'rnini topish.
Konsepsiya	Concept	Концепция	(Lot-idrok etmoq) - qarashlar sistemasi, farazlar yig'indisi.
Konstruktiv faoliyat	Constructive activity	Конструктивная деятельность	O'qituvchining har bir mashg'ulotni o'tkazish uchun reja asosida (ishchi reja) senariy tuzish .
Kuzatish	Watching	Наблюдение	Tabiiy xususiyatga ega bo'lgan metod.
Mavqe	Status	Статус	Jamiyatdagi tutgan o'rni
Menejment psixologiyasi	Management Psychology	Психология менеджмента	
Motiv	Motive	Мотив	Faoliyatga undovchi turtki, omil..
Motivasiya	Motivation	Мотивация	Motivdan kengroq tushuncha bo'lib, "nega", "nima uchun", va "qanday" degan savollarga javob qidiradi..
Mutaxassislik	Qualification	Квалификация	Kasbkorlikning, muayyan sohaga yo'naltirilganligi.
Muxandislik psixologiyasi	Engineering psychology	Инженерная психология	Bu psixologiya fani sohasi bo'lib, kishi mehnatining psixologik xususiyatlarini faoliyat jarayonida texnika vositalari bilan munosabatda bo'lishida o'rganadi. Shu bilan birga bu soha mashina va uskunalar loyihasini yaratishda inson omillarini hisobga olish talablarini ishlab chiqadi.
Nutq	Language	Речь	Odamlarning til vositasida muloqotda bo'lish jarayonidir.
O'qituvchining imkoniyatlari		Преимущества преподавателя	O'qituvchi o'zining faoliyatini bosqichma-bosqich amalga oshirishidir .
O'yin	Game	Игра	Faoliyat turlaridan biri bo'lib, bu bolalarning kattalar faoliyatini, ularning ish-harakatlarini, kishilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettirishda ifodalanadigan va tebarakatrofdagi borlikni bilishga qaratilgan faoliyatdir.

Ong	Reflections Consciousness	Сознание	Psixikaning obyektiv va subyektiv tarzda aks etishidir. Psixikaning oliy darajasi bo'lib, uni yaxlit holga keltiruvchi tuzilmadir.
Ontogenez	Ontogenesis	Онтогенез	Ma'lum bir turning rivojlanish bosqichlari
Parapsixologiya	Parapsychology	Парапсихология	Tadqiqot sohalaridan biri bo'lib, sezgi a'zolari ishtirokisiz idrok qilish formalarini, shu bilan birga tirik mavjudotning fizik hodisalarga mushak kuchsiz ta'sir etish turlarini o'rganishga qaratilgandir. Parapsixologiya muammosi baxsga molik sohadir.
Patopsixologiya	Pathopsychology	Патопсихология	Psixologiya tarmoqlaridan bo'lib, turli kasalliklar natijasida psixik taraqqiyotining izdan chiqishini o'rganadi.
Pedagogik psixologiya	Educational psychology	Педагогик психология	Psixologiya tarmoqlaridan bo'lib ta'lim va tarbiya qonuniyatlarini o'rganadi.
Professiografiya	Professiographics	Профессиография	Kasblar va ularning bir – biridan farqlanuvchi ixtisosliklar tomonidan inson oldiga qo'yiladigan talablarni bayon qilish majmuasi
Psixik jarayonlar	The mental Processes	Психические процессы	Shaxs psixikasining aks ettirish shakli bo'lib, atrofdagi voqelikni bilish demakdir.
Psixik taraqqiyot	Psychic development	Психическое развитие	Insonning psixik jihatdan rivojlanishi.
Psixika	Rsyche	Психика	Tashqi olamni ongimizda aks ettirilishidir.
Psixodiagnostika	Psychodiagnostiks	Психодиагностика	“Psixologik tashxis qo'yish” degan ma'noni anglatib, shaxsning ruhiy holatida to'liq yoki biror bir alohida xususiyati haqida xulosa chiqarishdir.

Psixogramma	Psycho gram	Психограмма	Kasbning psixologik portreti bo'lib, u anik kasbda dolzarb bulgan psixologik funksiyalar guruhi bilan namoyon bo'ladi.
Psixolingvistika	Psycholinguistics	ПСИХОЛИНГВИСТИКА	Psixologiyaning sohasi bo'lib nutq davrida psixologik holatlarni o'rganadi
Psixologik holatlar	Psychological properties	ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА	Psixikaning namoyon bo'lish shakli bo'lib, shaxs hulqida hissiy kechinmalarning va irodaviy sifatlarni ifodalaydi.
Psixologiya	Psychology	ПСИХОЛОГИЯ	«Psixo» -ruh, «logos»-ta'limot. Odamning obyektiv borliqni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u-hissiyot va boshqa psixik hodisalari orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fandır.
Psixometriya	Psychometric	Психометрия	Psixologik o'lchamlar
Qobiliyat	Capability	Способность	Shaxsning ma'lum faoliyatdagi muvaffaqiyatlarni va osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan yakka psixologik xususiyatlaridir.
Reaksiya	Reaction	Реакция	(Lot.-qarama-qarshi, hapakat) - psixologiya va fiziologiyada ichki va tashqi muhitning turli ta'sirlariga organizmning javob harakati.
Refleksiya	Reflection	Рефлексия	Boshqa odamning idrokiga taalluqli bo'lib o'ziga bironing ko'zi bilan qarashga intilishdir.
Sezgi	Sensations	Ощущения	Sezgi organlariga bevosita ta'sir etib turgan narsa va hodisalarning aloxida xususiyatlarini aks ettiruvchi jarayon.
Stimul	Stimulus	Стимул	(Lot.-qyvlashmachoq) - biror-bir harakatga yndamoq, turtki. Reseptorlarda qo'zg'alishni vujudga keltiradigan tashqi ichki ta'sirdir.
Strategiya	Strategy	Стратегия	Kasbiy faoliyatini asoslovchi o'ziga xos uslub yoki

			tamoyildir.
Stress (tanglik holati)	Stress	Стресс	Kuchli quzg'ovchilar ta'sirida yuzaga keladigan jiddiylik holati.
Tafakkur	Thought	Мышления	Psixik aks ettirishning ancha umumiy va bevosita usuli bo'lib, bu narsa va hodisalar o'rtasidagi o'zaro bog'lanish va munosabatlarni bilib olishida ifodalanadi
Tamoyil	Principle	Принцип	Ma'lum qonun-qoidlarga asoslanishdir.
Tanlov xulosasi	The conclusion of choice	Заключение отбора	Bu mutaxassislarga ular kasbiy darajalariga muvofik malaka toifalarini berish to'g'risidagi qarorni qabul qilishdir
Tasavvur	Imaginations	Воображение	Sezgi organlarga qachonlardir ta'sir etgan predmetlar va hodisalarning yaqqol hissiy obrazi.
Tashkilotchilik faoliyati	Organizational activity	Организационная деятельность	Har bir mashg'ulotni o'tkazishda har qanday to'siqqa qaramay, o'zining oldindan o'ylab qo'ygan rejasini amalda joriy etish
Temperament	Temperament	Тамперамент	Shaxsning yakka psixologik xususiyatlari majmui bo'lib, bu kishi faoliyati va xulq-atvorining dinamik va emosional tomonlari bilan xarakterlanadi.
Tipologik tashxis	Diagnostics typological	Типологический диагноз	Sinaluvchi shaxsning tushida olingan natijalarning ahamiyati va o'rni aniqlanadi
Turkumlash	Classification	Классификация	Kasblar yoki mehnat turlarini tuglarga ajratib o'rganish
Ustanovka	Setting	Установка	Kishining tevpak-atrofdagi odamlarga yoki obyektlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lish, ularni ma'lum darajada idrok qilish, sezish, ularga baho berish va qandaydir harakat qilishga tayyorligini anglamagan holati.

Yuridik psixologiya-	Law psychology	Юридическая психология	
Ziddiyat.	Conflict	Конфликт	Kasbiy faoliyatdagi jismoniy va ruhiy zo'riqishlarining namoyon bo'lishi
Zoopsixologiya-	Zoopsychology	Зоопсихология	Psixologiya tarmoqlaridan bo'lib, hayvon psixikasining taraqqiyotini o'rganadigan sohadir.